

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

KÖLCSEY LELKE
PLATÓN ÉS SARKADI NÉNI
IN MEMORIAM NORMANTAS PAULIUS

2017
•
2

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT
52. ÉVFOLYAM, 2017. 2. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.
Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107
E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com
<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.
Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

E számunk szerzői:

- ANTAL BALÁZS – író, költő, irodalomtörténész, Nyíregyháza
BÉRES TAMÁS – író, szociológus, szerkesztő, Nyíregyháza
BOROS GYÖRGY – fotográfus, Nyíregyháza
BUJI FERENC – filozófiai író, műfordító, szerkesztő, Nyíregyháza
CSABAI LÁSZLÓ – író, Nyíregyháza
FUTAKY LÁSZLÓ – ny. könyvtárigazgató-helyettes, Nyíregyháza
FÜLÖP LÁSZLÓ – ny. főiskolai tanár, Kaposvári Egyetem
GALAMBOS SÁNDOR – főlevéltáros, Nyíregyháza
HAJNAL BÉLA – habilitált főiskolai tanár, Nyíregyháza
KARÁDI ZSOLT – főiskolai tanár, Nyíregyháza
KISSNÉ RUSVAI JULIANNA – főiskolai docens, Nyíregyháza
KULIN BORBÁLA – költő, irodalomtörténész, szerkesztő, Debrecen
MÁRIÁS JÓZSEF – ny. újságíró, Nyíregyháza
MARIK SÁNDOR – újságíró, Nyíregyháza–Budapest
PINTYE GÁBOR – régész, Nyíregyháza
SZILÁGYI LÁSZLÓ – történész, pszichológus, Nyíregyháza
TAR FERENC – középiskolai tanár, PhD-hallgató, Nyíregyháza
VAS JÁNOS – A Magyar Közgazdasági Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg
megyei szervezetének volt titkára, Debrecen
VÉGHELYI BALÁZS – költő, író, szerkesztő, Százhalombatta
VIKÁR P. ISTVÁN – grafikus, Nyíregyháza
ZALÁN TIBOR – író, költő, egyetemi tanár, Budapest

Tartalom

OKTATÁSÜGY

TAR FERENC

Közoktatási migráció

Tendenciák és motivációk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 3

NÉPRAJZ

BUJI FERENC

„Nem úgy van most, mint vót régen”

Beszélgetés Ratkó Lujza néprajzkutatóval a népi kultúra és az etnográfia jelenéről, jövőjéről 20

HELYTÖRTÉNET

SZILÁGYI LÁSZLÓ

Kölcsey Ferenc lelki „poétai helyei” 31

PINTYE GÁBOR

A Lónyay-kripta elfeledett leletei

Új- és legújabb kori temetkezési szokások nyomában 39

KISSNÉ RUSVAI JULIANNA

„Szabolcsban minden pedagógus tanítványod volt”

Porzsolt István emlékezete 48

FÜLÖP LÁSZLÓ

Lajstromban négyszáz év

A királyi esküdtek személynevei Bereg vármegyében 1374–1750 között 60

VAS JÁNOS

Vendégeink a pénz tudósai

Emlékezés a Magyar Közgazdasági Társaság első vidéki gyűlésére –
Nyíregyháza 1935 87

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

A sebészet művészete

Beszélgetés Gloviczki Péter érsebésszel, az Egyesült Államok-beli
Mayo Klinika professzorával 70

ÜNNEPI KÖNYVHÉT

ZALÁN TIBOR

Igény legyen a könyvre!

A 88. Ünnepi Könyvhét megnyitója Nyíregyházán 84

KACAGÓ IRODALOM

LIMERIK ERIK (KARÁDI ZSOLT)

Utazás koponyámon belül

(A Móricz Zsigmond Színház fennállásának 35. évfordulója alkalmából) 86

ANTAL BALÁZS

A tétel címe: posztterresztriális irodalom

93

BÉRES TAMÁS

ValóVirág (az mesés valóságó)

97

CSABAI LÁSZLÓ

Charles de la Pederaste és az accession experimentale supérieure,
vagyis a francia gyarmati kávéházi tudatlíra

101

KULIN BORBÁLA

Babits Mihályné Török Sophie Erdős Renée-tételből érettségizik

105

KÉPZŐ- ÉS FOTÓMŰVÉSZET

VIKÁR P. ISTVÁN

FGH: kapcsolat vélt és valós világ között

Gondolatok Fekete Nóra, Gabulya Márta és Homoródi Éva közös
tárlata alkalmából

109

BOROS GYÖRGY

In memoriam Normantas Paulius (1948–2017)

112

SZEMLE

„Iskolám, bölcs inspirátorom!” Új könyv a 210 éves Nyíregyházi

Evangelikus Kossuth Lajos Gimnáziumról (FUTAKY LÁSZLÓ)

119

Két könyv Kemecseről (HAJNAL BÉLA)

121

A pokolnak páratlan birodalmában. Mérki és vállalji németek a Gulágon

(MÁRIÁS JÓZSEF)

125

Lázadó falvak (GALAMBOS SÁNDOR)

128

A megvádolt. Fazekas István drámája Béres Józsefről (VÉGHÉLYI BALÁZS)

132

Helytörténeti pályázati felhívás

135

A borítón és a 115–118. oldalakon látható, eddig publikálatlan fotókat Normantas Paulius készítette. A képek a Nyíregyházi Fotóklub Archívumából származnak.

TAR FERENC

Közoktatási migráció

Tendenciák és motivációk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

A közoktatási migráció fogalmán azt a folyamatot értjük, amelynek során a közoktatásban résztvevő tanulók napi vagy heti rendszerességgel településhatárt lépnek át annak érdekében, hogy eljussanak iskolájukba. A hétköznapi életben egyszerűen ingázóknak vagy bejáróknak nevezzük őket. Ezek a tanulók a különböző statisztikákban úgy jelennek meg, hogy az állandó lakóhelyük és az iskolájuk nem ugyanazon a településen található. Az emberek többsége, ha ingázó iskolásokról hall, főleg a középiskolák, főiskolák és egyetemek hallgatóira asszociál, azonban igen jelentős tömegeket mozgat meg a közoktatási migráció az általános iskolai korosztályban is. Ennek hátterében családi, szülői döntések húzódnak meg, hiszen ebben az életkorban a gyermekek még nem képesek meghozni egy ilyen döntést, továbbá számos tradicionális, kulturális, gazdasági, jogi és adminisztrációs tényező is befolyásolja a döntés megszületését.

A folyamat vizsgálata az általános iskolákban mindenképpen indokolt, hiszen országos szinten több mint százezer diákot érint (az általános iskolások nyolcada) és jelentős hatást gyakorol a magyar közoktatás rendszerére, illetve annak jellemzőire.¹ Emellett fontos megvizsgálni a közoktatási migrációt kiváltó tényezőket éppúgy, mint a közoktatási migráció következményeit. A legfontosabb érv a jelenség vizsgálata mellett számomra az, hogy nagyban befolyásolja sok gyermek mindennapjait, jelentős mennyiségű időt vesz el a játéktól, tanulástól, családtól, pihenéstől, alapvetően meghatározva ezzel a későbbi iskolai pályafutást, teljesítményt. A jelenség társadalmi hatása sem elhanyagolható, hiszen a magyar oktatás rendszere igen erősen *szелеktál és szегregál*, amivel a társadalmi feszültségek és konfliktusok újratermelődéséhez járul hozzá.² Ennek a folyamatnak is köszönhetően vannak jelentős különbségek az iskolák és tanulók között, vagy akár egy településen belül az iskolák és tanulók között.³ A folyamat hatással van az iskolákra is. Az iskola, főleg a kisebb településeken, fontos szerepet tölt be a helyi

¹ Területi statisztika, Éves településstatisztikai adatok 2014-ös településszerkezetben, <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>, www.ksh.hu

² HAVAS GÁBOR – LISKÓ ILONA: Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában In: HAVAS GÁBOR – LISKÓ ILONA: Óvodától a szakmáig, Budapest, 2006. Új Mandátum Kiadó, 40–128.

³ KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR: Általános iskolai szegregáció I., Közgazdasági Szemle, 2005. április, 317–355.

társadalom életében, sikeres működése illetve leépülése befolyásolja a település jövőjét.⁴

Írásom ezt a jelenséget, a közoktatási migrációt kívánja bemutatni, jellemezni, tendenciáit felvázolni és bemutatni a legfontosabb kiváltó tényezőket elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

A szabad iskolaválasztás, mint lehetőség

Magyarországon több mint harminc éve lehetősége van a szülőknek arra, hogy élhessenek a szabad iskolaválasztás jogával. Elsőként az *1985. évi I. törvény az oktatásról* tette lehetővé, hogy szabadon választhassanak a rendelkezésre álló iskolák között.⁵ Ez a törvény tökéletesen tükrözte a kádári diktatúra utolsó éveinek társadalmi elvárását, amely mindenképpen szakítani próbált a korábbi évtizedek centralizált oktatáspolitikájával és az oktatás résztvevőinek nagyobb beleszólást kívánt biztosítani az őket érintő ügyekben. Néhány éven belül, a felgyorsuló társadalmi, politikai, gazdasági átalakulások miatt újabb szabályozásra volt szükség az oktatáspolitikában. A rendszerváltás utáni első oktatási törvény az *1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról* volt.⁶ Az alapvetően liberális szellemiségű törvény továbbra is meghagyta a szülőknek azt a jogát, hogy dönthessenek gyermekeik iskolájának kiválasztásáról. A törvényalkotók szándéka szerint a szabad iskolaválasztás, illetve a bevezetett fejkvóta-rendszer mindenképpen pozitív hatással lett volna az iskolák színvonalára, hiszen versenyre kényszeríti őket.⁷ Ma már világosan látható, hogy – bár maga a szándék jó – ez az elképzelés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Számos iskola, főleg a kisebb településeken található, nem voltak képesek versenyre kelni a nagyobb települések jobb helyzetben lévő iskoláival. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az iskolák zöme az önkormányzatok fenntartásába került és ezek igen eltérő mennyiségű pénzt tudtak rájuk bízott oktatási intézményekre fordítani, de az oktató-nevelő munkának a személyi feltételeit is nehezebb volt megteremteni. Ezeknek köszönhetően számos kritika érte a törvényt, hiszen olyan társadalmi különbségek megerősödéséhez járult hozzá, amelyeknek éppen a mérséklése lenne a közoktatás egyik legfontosabb feladata. Végül a *2011. évi CXCV. törvény a szabad iskolaválasztás jogát érintetlenül hagyta, de már teljesen más szempontokat szem előtt tartva*.⁸ Egyrészt ekkorra már a szabad iskolaválasztás a mindennapok részévé vált, másrészt a társadalom nagy része már nem kívánt lemondani azokról az előnyökről, amelyek ebből a rendszerből fakadtak. Ezek között elsősorban a társadalmi és etnikai alapú szegregációt kell megemlíteni, amely a magyar oktatási rendszer egyik legkomolyabban kritizált jellemzője.⁹

⁴ FORRAY R. KATALIN: Falusi kisiskola a lokális társadalomban, http://www.forraykatalin.hu/doski/falusi_kisiskola.pdf (letöltés 2017. március 5.)

⁵ 1985. évi I. törvény az oktatásról, 71 § (2)

⁶ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról, 13. § (1)

⁷ KISS MÁRIA: A szelektív iskolaválasztás tényezői, motivációi és az oktatás minőségével való összefüggései a leghátányosabb helyzetű térségekben, Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle 2016. 4. sz. 46–72.

⁸ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről 72. § (2)

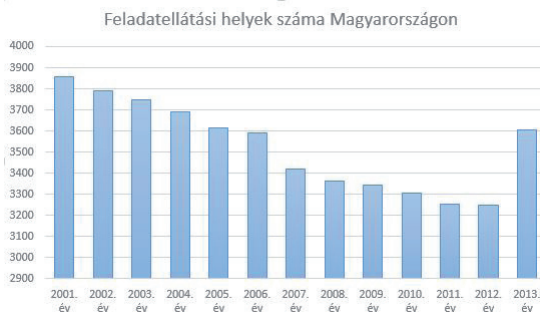
⁹ KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR: Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2014. 6. sz., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete, 1–45.

A legfontosabb tényezők

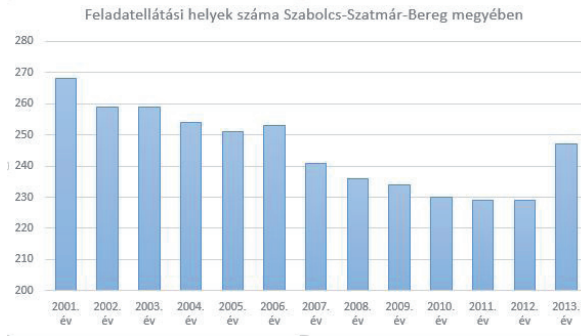
Ahhoz, hogy megfelelőképpen tudjuk értelmezni a jelenséget, ismerni kell azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák a közoktatási migráció mértékét. Ezek közé tartozik a feladatellátási helyek (ebben az esetben az általános iskolák) száma, az általános iskolák nappali tagozatán tanulók száma, valamint ezeknek a változása. Ezek a tényezők igen szoros összefüggésben vannak az ország demográfiai és gazdasági helyzetével, valamint a mindenkorin oktatáspolitikai törekvésekkel. Emiatt a bejárás mutatói is tükrözik az ország gazdasági, társadalmi folyamatait.

Az iskolák számának változása

Magyarországon az iskolák száma az elmúlt tíz évben csökkent, ami egyben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére is jellemző folyamat. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint az országban¹⁰ 2001 és 2013 között az általános iskolák száma 3856-ról 3605-re változott, ami 6,5 százalékos csökkenés, de a 2013-as adat már egy javuló tendencia mutatója. Az iskolák száma 2012-ben érte el a mélypontot, az országban 3251 általános iskola működött, ami több mint 15 százalékos visszaesés a 2001-es adatokhoz képest. A 2013-as adat – rögtön a mélypont után – már 354-gyel több iskolát regisztrált. A 2001 és 2012 (tehát a mélypont) közötti időszakban az iskolák számának csökkenése nem volt egyenletes, mindenképpen ki kell emelni a 2007-es évet, hiszen 2006-hoz viszonyítva több mint 170 iskolával kevesebb nyitott ki szeptemberben. Ez a magyar gazdaság 2006-tól kibontakozó válságával függ össze, amelynek eredményeként a forráshiánnyal küszködő önkormányzatok kénytelenek voltak megválni iskoláiktól és bezárni őket. Az általános iskolák 2013-as hirtelen megugró száma már azt központi, politikai szándékot tükrözi, amely célul tűzte ki főleg a kistélepülések iskoláinak részleges vagy teljes újranyitását. Ezt a feladatot már a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KIK) hajtotta végre, valamint számos egyházi iskola is útjára indult. A növekedés azonban csak a 2005-ös szint újbóli elérésére volt elegendő, a tendencia, a gyermeklétszám csökkenése miatt továbbra is folytatódik.

¹⁰ Éves településstatisztikai adatok 2014-es településszerkezetben, <http://statinfo.ksh.hu> (letöltés: 2016. december 10.)

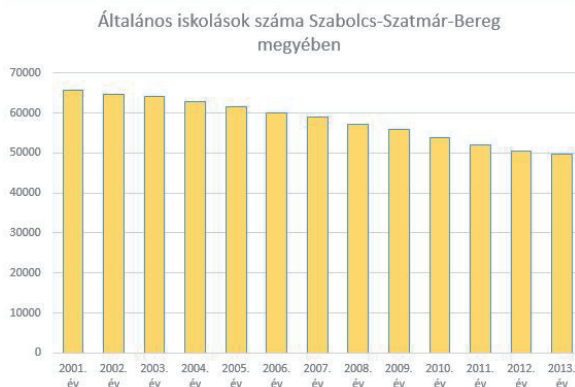
Az iskolák számának a változása az országos tendenciákhoz hasonlóan alakult az Észak-Alföldi régióban és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is. Az iskolák száma a régióban és a megyében is 2011-ben érte el a mélypontot, és 2013-ra újból növekedett. 2001-ben a megyei általános iskolák száma 268 volt, ami 2013-ra 247-re csökkent, a mélypont ugyanúgy, mint az országos adatok esetében 2011 és 2012 folyamán következett be. Ekkor összesen 229 általános iskola működött a megyében, ami 2013-ra 247-re nőtt. Meg kell említeni, hogy ezekbe az iskolákba azok az intézmények is beletartoznak, amelyek külön szervezatként jöttek létre, de saját iskolaépületük, telephelyük nincs, illetve egyéb jellegű (esti, levelezős, művészeti, stb.) alapfokú oktatással foglalkoznak. A 2001 és 2013 közötti csökkenés mértéke 8 százalék körüli volt, ami az országos értéknél magasabb. Ha a vizsgált időszak legmagasabb, 2001-es értékét a 2011-es és 2012-es mélyponttal vetjük össze, hasonlóan az országos értékhez, 15 százalékpontos csökkenést tapasztalhatunk. A megyei iskolák számának változása az országos tendenciához viszonyítva változatosabb volt, hiszen stagnálást, illetve minimális számú növekedést is megfigyelhetünk, de a legnagyobb mértékű csökkenést ugyanúgy a 2007-es időszakban lehet megfigyelni. Megállapíthatjuk, hogy a megyei általános iskoláinak száma az országos tendenciákkal összhangban változott, attól csak kismértékben tért el.

A megyében összesen 52 településen nem volt általános iskola a 2013-as évben, míg 22 település esetében egynél több iskola állt a település lakosainak rendelkezésére.

A tanulók számának változása

A statisztikák szerint 2001 és 2013 között az általános iskolai tanulók száma az országban csökkent, 944 736 főről 747 746 főre. A csökkenés mértéke meghaladja a 20%-ot, ám az alacsonyabb érték nem egy folyamatos csökkenés eredménye. A tanulók száma a vizsgált időszakon belül 2012-ben volt a legalacsonyabb 742 931 fővel, majd 2013-ban már minimális – kevesebb, mint 5000 fős – növekedést tapasztalhatunk. A 2013-ban megnövekedett gyermeklétszám azonban nem valamilyen, hat évvel korábbi kedvező demográfiai fordulat eredménye volt, hanem a beiskolázási szabályok változásának következménye. 2013-tól lépett érvénybe az a szabályozás,

amely előírta, hogy a hatodik életévüket betöltött gyermekeknek mindenképpen iskolába kell menniük, csökkentve a szülők és a szakemberek lehetőségét arra, hogy még egy év haladékot adjanak a gyermek számára az óvodában. Ezzel egy időben a beiskolázás alapjául szolgáló dátumot – azaz meddig kell a gyermeknek betöltenie a hatodik életévét – április 30-ról, augusztus 31-re módosították,¹¹ ami sok szülőt felkészületlenül ért.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is hasonlóan alakult az általános iskolába járó diákok száma. A csökkenés itt is azonnal szembetűnik, hiszen a 2001-es 65558 gyermeklétszám 2013-ra 49799 főre apadt, azonban itt már nem tapasztalhatunk minimális növekedést sem, mindösszesen a tanulók számának csökkenése mérséklődött. Összességében az is megállapítható, hogy az országos értékekkel összevetve a gyermeklétszám csökkenése kisebb mértékű, 14 százalék körüli volt, ami elsősorban a megye – az országos adatokkal összevetve – hagyományosan jobb népesedési mutatóinak köszönhető.¹²

¹¹ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről 45. § (2)

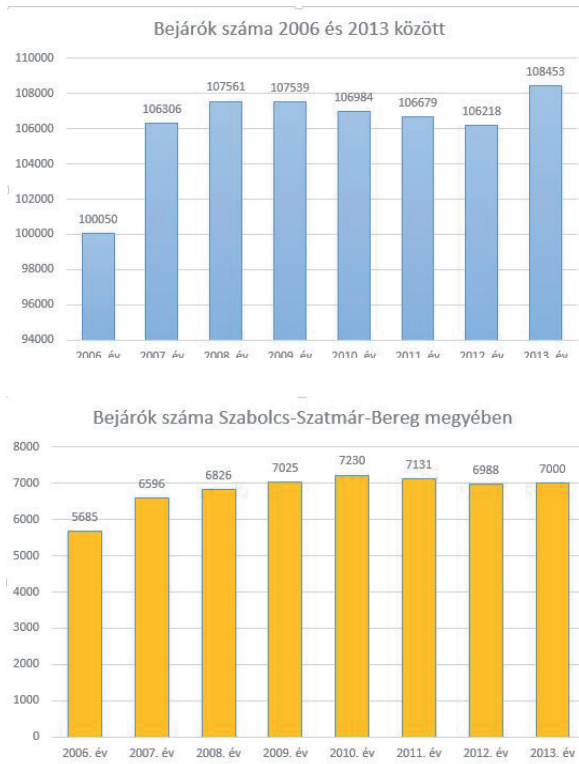
¹² CSÁSZÁR ZSUZSA: Oktatásföldrajzi kutatások Magyarországon, http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/csaszar_zsuzsa.pdf, (letöltés: 2017. március 5.)

Az általános iskoláskorúak száma is hasonlóképpen alakult. Az állandó népességben belül a 6–13 évesek száma 2001 és 2013 között folyamatosan csökkent, országos szinten úgy 20 százalékkal, míg megyei szinten 13 százalékkal mérséklődött a létszámuk. A tanulói létszám 2013-as növekedése mindösszesen a beiskolázási szabályok megváltozásának volt tehát köszönhető, tartós növekedést nem eredményezett, a kedvezőtlen demográfiai tendenciák nem változtak.

Ha az iskolák számarányának alakulását összevetjük a tanulók számarányának változásával, azt tapasztalhatjuk, hogy a megyében az iskolák számának csökkenése nagyobb arányú volt, mint az országban. Ezzel szemben a gyermeklétszám visszaesése mérsékeltbb arányú volt, mint az ország többi részén. Ez a jelenség leginkább azzal van összefüggésben, hogy a megye települései közül nem egy akkor is kénytelen volt megválni iskolájától, ha több diákkal rendelkezett, mint az ország más területein fekvő, iskoláját továbbra is finanszírozni tudó önkormányzat. Ebben az összefüggésben ismételten tükröződik Szabolcs-Szatmár-Bereg hátrányos helyzete az ország más megyéihez képest.

A bejárók számának változása

A bejárók számának változásával kapcsolatos adatok a 2006-os évtől állnak rendelkezésre a KSH településstatistikai adatbázisában.

A bejárók számának alakulását Magyarországon a 2006 és 2013 közötti időszakban lassú növekedés jellemezte, a 2006-os 100 050 fős értékről 2013-ra 108 453-ra nőtt. Figyelembe véve azt, hogy közben a tanulók száma csökkent, kijelenthető, hogy az ingázók aránya jelentősen növekedett. 2006-ban az általános iskolákban tanuló ingázó diákok aránya 12 százalék volt, ami 2013-ra elérte a 14,5 százalékot. A növekedés meghaladta a 2 százalékpontot, számszerűsítve a 8000 főt is. Ennél dinamikusabb növekedést figyelhetünk meg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. 2006-ban a megye tanulóinak kevesebb, mint 10%-a volt bejáró, ingázó, ugyanez a mutató 2013-ban már elérte a 14 százalékot, azaz megközelítette az országos értéket. Ennek az adatnak a helyes értelmezéséhez ismételtén meg kell jegyezni, hogy a megyében több mint ötven településen nem működik iskola, és éppen a 2006 utáni időszakban nőtt meg a megszűnt iskolák száma. Emiatt igen magas azoknak a tanulóknak az aránya a megyében, akik nem saját döntésüknek köszönhetően váltak bejárókká, hanem azért, mert a lakóhelyükön már nincsen általános iskola. Ezeket a diákokat nevezzük potenciális közoktatási migránsnak, vagy kényszeringázóknak.

A potenciális közoktatási migránsok száma a 2000 és 2013 közötti időszakban a megye területén csökkenő tendenciát mutatott. A KSH adatsorát alapul véve – amely a 6 és 13 év közötti gyermekek számát tartalmazza településenkénti bontásban – látható, hogy számuk 2000-ben 2166 fő volt, amely 2013-ra 1714 főre apadt. A csökkenés elsősorban az iskoláskorú gyermekek létszámának mérséklődésével magyarázható, hiszen az iskola nélküli települések többsége (ebbe azok is beletartoznak, akik a 2000 és 2013 közötti időszakban csak egy időre voltak kénytelenek nélkülözni az iskolájukat) ilyen demográfiai jellemzőkkel rendelkezik. Ebből fakad azaz érdekes jelenség is, hogy bár az iskolák száma csökkent, ezzel együtt nem nőtt meg a potenciális közoktatási migránsok száma. Ezekkel a településekkel kapcsolatban nem szabad azt sem számításon kívül hagyni, hogy a családok, ahol kisiskolás korú gyermek van, az iskola könnyebb megközelíthetősége érdekében inkább a költözés mellett döntenek, kikerülve így a potenciális közoktatási migráns kategóriájából.

Meg kell említeni azt is, hogy van néhány olyan település, amelyekben az iskoláskorú diákok száma jelentősen növekedett ebben az időszakban, de a számuk ezeknek a településeknek alacsony. A 2013-ban elkészült Megyei Fejlesztési Terv közoktatási intézményekkel foglalkozó fejezetében ezekkel a településekkel kapcsolatban megfogalmazták azt a szándékot, hogy az általános iskolát az ilyen településeken részben vagy teljesen újraindítsák.¹³

A megyében a bejárók száma dinamikusan és folyamatosan növekedett át, ami a potenciális közoktatási migránsok számának alakulásával ellentétes tendencia. Amíg 2006-ban 5685 gyermek vett részt benne, addig 2013-ra már kereken 7000 gyermek szerepel a nyilvántartásban. Az arányuk is egyre nőtt, amit a csökkenő gyermeklétszám is csak fokozott. Az is megállapítható, hogy a bejárókon belül a potenciális közoktatási migránsok száma egyre csökkent, a vizsgált időszakban 33 százaékról egészen 24 százalékra, azaz azok a tényezők, amik kiváltják a tanulók települések közötti önkéntes vándorlását az iskolák között, egyre erősebben hatnak.

¹³ Feladatellátási, intézményhálózat-működtetési és köznevelés-fejlesztési terv, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, 2013–2018. Oktatási Hivatal, http://dload.oktatás.educatio.hu/megyei_fejlesztési_tervek/Szabolcs_Szatmar_Bereg_Megyei_Fejlesztési_Terv_2013.pdf (letöltés: 2017. március 5.)

A szülők iskolaválasztását befolyásoló tényezők

A közoktatásban tapasztalható, települések közötti migrációban résztvevők száma mind országos szinten, mind megyei szinten növekszik, míg ezen belül azoknak a száma, aránya, akik kénytelenek ebben a folyamatban részt venni, csökken.

A kérdéssel foglalkozó kutatások több tényezőt is igyekeztek a tanulók ingázásának okaként azonosítani. Tény azonban az is, hogy az ország különböző területein ezek a tényezők eltérő fontosságúak lehetnek. Más szempontokat tartanak szem előtt a főváros, vagy éppen a megyeszékhelyek környékén élő családok, mint a szatmári aprófalvakban élők, de ugyanúgy komoly különbségek vannak a számukra elérhető iskolák számában, színvonalában, szolgáltatásaikban.

A három legfontosabb szempontként az iskola vélt vagy valós oktatási színvonalát, az iskola által nyújtott speciális szolgáltatásokat (bár ez teljes mértékben nem választható el az oktatás színvonalától) és az iskola társadalmi, etnikai összetételét szokták megjelölni¹⁴

Az első szempont főleg azokon a területeken dominál, ahol lehetőség van a tényleges választásra és ebből a szempontból verseny alakulhat ki az iskolák között. Ez elsősorban a főváros és a vidéki nagyvárosaink környékén jelentős mértékű.

Az iskola által nyújtott speciális szolgáltatások (két tannyelvű osztályok, nemzeti-ségi nyelvoktatás, tagozatok, művészeti képzés, egyházi iskolák) abban az esetben játszanak fontos szerepet, ha megvan erre a speciális képzésre az igény (például akkor, ha a településen jelentős számú nemzeti kisebbség él) és ez még más diákok számára is alternatívát nyújthat.

A harmadik szempont, az iskola társadalmi, etnikai összetétele abban az esetben szokott komolyan hatást gyakorolni az iskolaválasztásra, ha a hátrányos helyzetű tanulók aránya illetve a roma tanulók aránya magas. A két fogalom Magyarországon, így Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is egymástól nehezen elválasztható.

Korábbi vizsgálataim során azt tapasztaltam, hogy a megye területén megfigyelhető közoktatási migráció esetében a kiváltó okok között csekély a szerepe az iskolák oktatási színvonalának, valamint az iskolák társadalmi összetételének. Az oktatási színvonal vizsgálatánál a minden évben megtartott kompetenciamérések adataiból indultam ki – feltételezve azt, hogy a szülők és a diákok azokat az iskolákat tekintik „jó iskolának”, amelyek jól teljesítenek a kompetenciaméréseken. Azonban a bejárók magas száma és a magas kompetenciamérési-eredmények kevés iskola esetében vannak egyszerre jelen, inkább azt lehet érzékelni, hogy az alacsony kompetenciamérési eredménnyel rendelkező iskolák kevésbé vagy egyáltalán nem vonzzák a bejárókat.

A kompetenciamérésekkel kapcsolatban mindenképpen meg kell említeni azt is: nem biztos, hogy a méréseken jól szereplő iskolákat tekintik a szülők „jó iskolának”, illetve a mérések nem minden esetben tükrözik az iskolák tanulóinak valós teljesítményét. A kompetenciamérések objektivitásával kapcsolatban ugyanis többször voltak

¹⁴ KESERŰ IMRE: Bejárók és eljárók. A szuburbanizáció és az általános iskolások ingázásának összefüggései Budapest funkcionális várostérségében, Tér és Társadalom, 2012. 3. sz. 114–129.

kétségek, például, ha a felmérés napján túl sok diák nem jelent meg az iskolában, vagy – az előző évekhez viszonyítva – feltűnően jó eredmény született a mérésen. Azonban mindenképpen a kompetenciamérések adatainak felhasználása mellett szól az, hogy minden iskola részt vesz benne és mivel mindegyik iskola ugyanazokat a feladatsorokat írja meg, lehetőséget nyújt arra, hogy objektív szempontból kísérleljük meg értékelni az iskolák teljesítményét

Hasonlóan negatív eredményt hozott az a vizsgálat, amelynél a bejárók számát vettem össze a HH-s és HHH-s¹⁵ tanulók számával. A feltételezés ebben az esetben az volt, hogy ahol hátrányos helyzetű és a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya magas, ott a bejárók aránya alacsony. Az, hogy ebben az esetben sem sikerült összefüggést kimutatni, abból fakadt, hogy a megyében a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya többszöröse az országos átlagnak, ebből adódóan rengeteg iskola illetve település található, ahol magas a számuk, emiatt is az ilyen jellegű elkülönülés nem valósulhat meg, illetve nem játszik fontos szerepet ez a szempont.

Az etnikai összetétel hatása az ingázásra

A megye etnikai – az Alaptörvény megfogalmazása szerint egységesen nemzetiség – összetétele nem túlságosan változatos. Az egyetlen, jelentős lélekszámmal bíró nemzeti kisebbség a romáké, a 2011-es népszámlálás adatai szerint a megye 559 272 fős népességéből 44 133 fő vallotta magát ehhez a kisebbségi csoporthoz tartozónak, ami nem éri el a népesség 10 százalékát a többi nemzetiség közül meg kell említeni a németeket (1954 fő), az ukránokat (1075 fő), illetve a románokat (910 fő), a többi nemzetiség száma nem haladja meg egyenként a 350 főt. A romák száma, aránya a megyében az országos átlag fölött van, így amikor az iskolák etnikai összetétele és a bejárás közötti összefüggéseket vizsgálom, akkor a roma népesség részarányával kapcsolatban teszem.

Mindenképpen szólni kell azonban arról, hogy mit is értünk roma nemzetiségen. A kilencvenes évek során parázs vita alakult ki a kutatók között azzal kapcsolatban, hogy „Ki a cigány?”. A vita alapvetően arról szólt, hogy nem lehet egyértelműen meghatározni azt, kit tekintünk romának, hiszen az általam használt népszámlálási adatok csak azokat a személyeknek a számát rögzíti, akik romának vallották magukat. Azonban, mint ahogy a vita során is világossá vált, a magyar társadalom többségi tagjai nem feltétlenül azokat tekintik (csak) romának, akik annak vallják magukat, hanem egyéb szempontokat is figyelembe vesz. Ilyen szempont lehet az életmód, a társadalmi helyzet vagy akár az iskolázottság, tehát az a roma, akit a többség annak tekint.¹⁶ Ezen szempontok figyelembevételével már jelentős eltérés tapasztalható a népszámlálási adatok és a romák – így megbecsült – számát tekintve. Az eltérés Északkelet-Magyarország településeinek esetében akár kétszeres, háromszoros is le-

¹⁵ HH – hátrányos helyzetű, HHH – halmozottan hátrányos helyzetű

¹⁶ LADÁNYI JÁNOS – SZELENYI IVÁN: Ki a cigány? Kritika, 1997. 12. sz. 3–6.

het.¹⁷ Természetesen ezzel az állásponttal kapcsolatban is számos ellenérvet lehet felhozni, hiszen a többségi társadalom szempontrendszere egyéntől, lakóhelytől, társadalmi, gazdasági, politikai helyzetétől sokféleképpen függhet.

Írásomban alapvetően a népszámlálási adatokat tekintetem kiindulási alapnak, és feltételeztem, azt, hogy azon települések iskoláiban, ahol sok roma él, ott magas a roma tanulók száma. Figyelembe véve azt, hogy az iskoláknak a körzetükben lakó diákokat mindenképpen fel kell venniük, illetve, hogy a roma társadalmon belül lényegesen magasabb az iskoláskorú tanulók aránya, ebből indultam ki. Arra voltam kíváncsi, hogy a rendelkezésre álló KSH adatok alapján vajon igaz-e az a feltételezés, hogy a megye bejáróinak eloszlása összefüggést mutat a megye roma népességének eloszlásával. Ha van ilyen összefüggés, milyen mértékben tükröződik a KSH adatso-raiban?

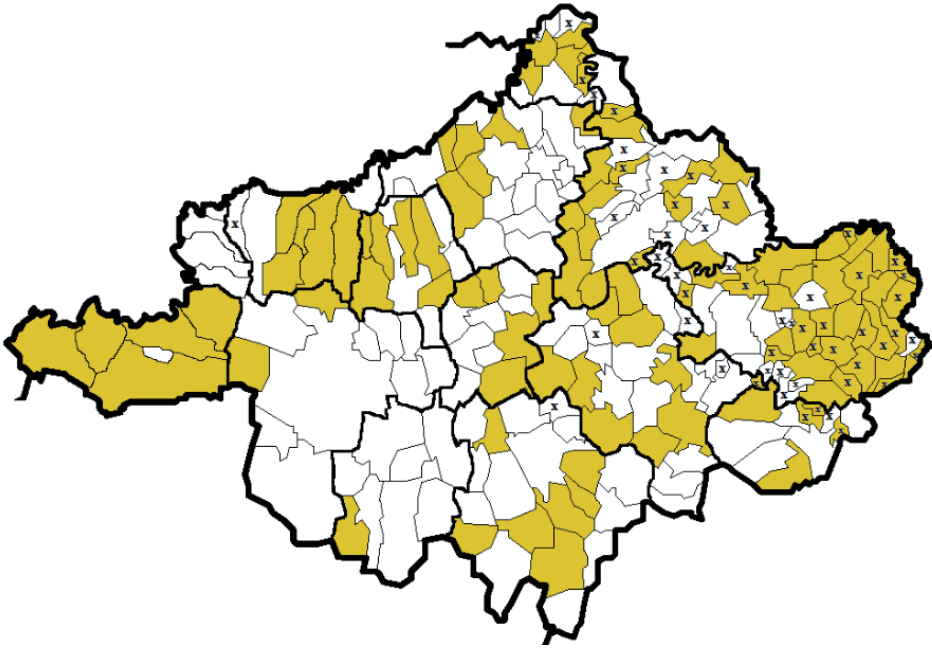
A roma lakosság elhelyezkedése a megyében

A roma lakosság aránya a megye összlakosságának mintegy 8 százalékát teszi ki a 2011-es népszámlálás adatai szerint. Az eloszlásuk a megye településein korántsem egyenletes. Van néhány település, ahol a népszámlálás során egyetlen, magát romának valló állampolgárt sem sikerült összeírni, illetve akadtak olyan települések, ahol nem sikerült értékelhető információhoz jutni. Azonban vannak olyan települések is, amelyek kiugróan magas arány figyelhető meg. A megye roma lakosságának többsége, több mint 62 százaléka még mindig falvakban él, és kevesebb mint 38 százaléka él városokban.¹⁸ A megyeszékhelyen mindössze a lakosság 1,2 százaléka vallotta magát roma nemzetiségűnek. Ha a területi eloszlásukat vizsgáljuk témánk szempontjából, akkor elsősorban azok a települések érdekesek számunkra, amelyeken a roma lakosság aránya a megyei átlag feletti. Ezeknek a településeknek a száma 77, amely a megye 229 településének mintegy harmada, közülük 10 rendelkezik városi címmel. Számuk a megye keleti részén magasabb, de itt a települések száma is eleve több. A megye nyugati részén, Tiszavasvári környékén és a Rétközben találunk nagyobb, összefüggő területen átlagnál magasabb roma népességgel rendelkező településeket. A megye keleti részén elsősorban a szatmári területeken, Fehérgyarmattól keletre terülnek el egybefüggő, magasabb romanépességgel rendelkező települések, de számos hasonló mutatójú település van Vásárosnamény, Nyírbátor és Mátészalka környékén is.

Ezek a települések többségében 2000 főnél kisebb lakossággal rendelkeznek (a 77-ből 48 település), ezen belül 18 község lélekszáma még az 1000 főt sem éli el. Mindössze öt olyan település van közöttük (mindegyik városi címmel rendelkezik), amelynek a lélekszáma meghaladja az 5000 főt.

¹⁷ PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN: Társadalomföldrajzi vizsgálatok az északkelet-magyarországi cigánység körében (Létszámváltozások, önkormányzatiság, kisebbségi választások) Doktori (PhD) értekezés 2013. Debrecen http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/169343/1/PhD%20P%C3%A1szor%20Istv%C3%A1n%20Zolt%C3%A1n1_titkosított.pdf (letöltés: 2017. március 5.)

¹⁸ TAR FERENC – HAJNAL BÉLA: Nemzetiségek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, különös tekintettel a romákra, Területi Statisztika, 2014. 5. sz. 491–505.

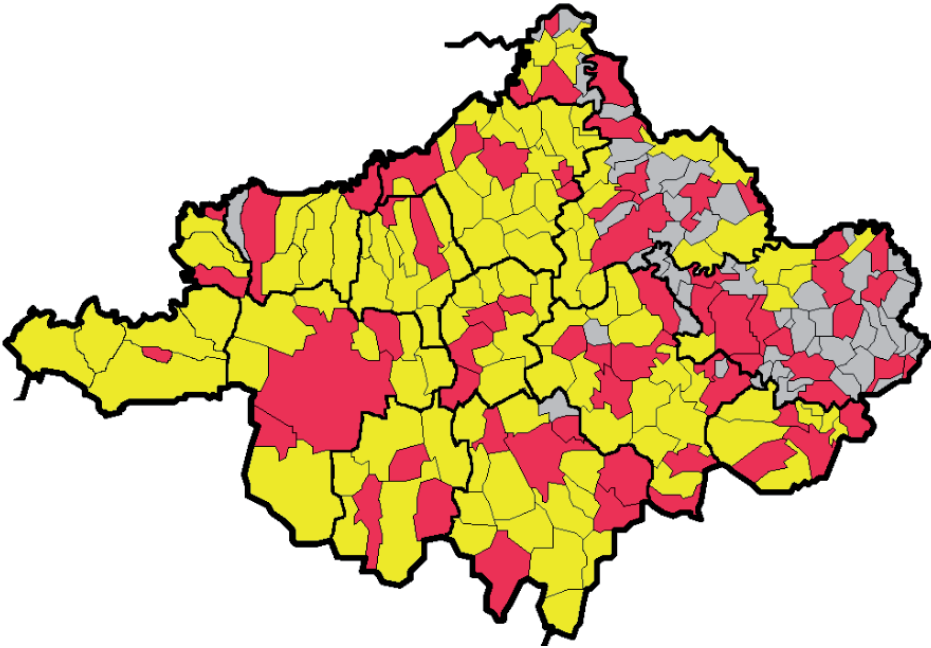
A roma népesség a megyei átlagot (8%) meghaladja (2011. népszámlálás alapján),
x – a településen nem működik általános iskola

A bejárók eloszlása a megye iskoláiban

A megye iskoláiban a bejáró tanulók aránya 2013-ban 14 százalék volt, ami nagyjából az országos értékeknek felel meg, és mind a számuk, mind az arányuk folyamatosan növekszik. A megyei tankerületek adatai szerint a bejáró diákok aránya a Fehérgyarmati tankerületben kiugróan magas. Ezt az adatot elsősorban az magyarázza, hogy ebben a tankerületben található a megye iskolával nem rendelkező településeinek többsége, az 55-ből 30. A terület egyik jellemzője az aprófalvas településszerkezet, amely az elsőszámú magyarázata ennek az adatnak. A kis lélekszámú települések, önkormányzatok nagyon sokszor az alacsony lélekszámnak és így az alacsony gyermeklétszámnak a következtében nem engedhették meg maguknak, hogy saját iskolát tartsanak fenn. Az alacsony gyermeklétszám kialakulását erősíti az is, hogy ezeket a településeket elsősorban a fiatal, gyermekvállalásra alkalmas korosztály hagyja el, de az érintett települések foglalkoztatási helyzete is tovább fokozza az elvándorlást. Ezek a tényezők együtt okozzák azt, hogy a bejáró diákok száma és aránya itt a legnagyobb a megye területén. De ugyancsak itt a legnagyobb a potenciális közoktatási migránsok, a kényszeringázók száma és aránya egyaránt. A tankerület bejáró diákjainak mindössze 13 százaléka ingázik önszántából.

A bejárók arányát tekintve szintén magas értékkel bír még Vásárosnamény és Csenger tankerülete, amelyen belül a kényszeringázók aránya szintén magas. Átlag

körüli értékekkel (10 és 20 százalék között) rendelkezik a Kisvárdai, Mátészalkai, Nyírbátori és a Záhonyi Tankerület, a megye nyugati részén következnek az átlag alatti értékekkel rendelkező tankerületek. Közös vonásuk, hogy a potenciális közoktatási migránsok száma és aránya nulla vagy nagyon alacsony. A megye nyugati tankerületeiben ugyanis egy olyan település található mindössze, amely nem rendelkezik egyáltalán általános iskolával, még alsó tagozattal sem. Azonban van néhány olyan iskola ahol csak alsó tagozat működik, mint például Szabolcs, Tiszarád vagy Besenyőd. Ezek között van olyan iskola, ahol még mindig „szimultán” folyik az oktatás, azaz több évfolyam oktatása zajlik egyszerre. Ezek a tanulók felső tagozatban is a potenciális közoktatási migránsok számát növelik, hiszen olyan településről jönnek, ahol van iskola mégis egy másik településen járnak iskolába. Külön kell szólni a Nyíregyházi tankerületről, amelyben a bejáró tanulók száma majdnem eléri a másfél ezret, bár ezzel az értékkel is mindösszesen a megyei átlag körüli arányszámmal bír. Természetesen ez azzal van összefüggésben, hogy a megyeszékhelyet is magába foglaló tankerület a megyei tanulói létszám több mint ötödét adja, a bejárók számát vizsgálva pedig azt láthatjuk, hogy mintegy negyedét. A magasabb bejáró arány elsősorban Nyíregyháza számos általános iskolájának, az általuk nyújtott szolgáltatásoknak és a magas szintű oktatásnak köszönhető. Fokozza a jelenséget az is, hogy a szülők közül sokan ingáznak Nyíregyházára a környező településekről, akik emiatt is választanak gyermeküknek itt általános iskolát.

A bejáró tanulók aránya meghaladja a megyei átlagot (14%)

Amikor települések szintjén vizsgáljuk a bejáró tanulók számát, arányát, természetesen kiemelkedik közülük a megyeszékhely, amely több mint 1100 tanulót fogad általános

iskoláiban más településekről. A tanulók számához viszonyítva 11 százalék a bejárók aránya, ami egyáltalán nem tekinthető kiugrónak, de ez elsősorban abból fakad, hogy messze Nyíregyháza iskoláiban tanul a megye tanulói közül a legtöbb. A megye több, közepes méretű városa viszont (Csenger, Fehérgyarmat, Kisvárd, Mátészalka, Vásárosnamény, Záhony) kiemelkedik a bejáró tanulók arányával, számával egyaránt, ami már jobban mutatja a bejárás jelentőségének növekedését a településméret csökkenésével összefüggésben. Mindenképpen hozzá kell tenni azt, hogy ezek a városok általában több iskolával rendelkeznek. Két kivétel akad az ilyen nagyságrendű központok között, amelynek általános iskolája nem tud vonzást gyakorolni más települések tanulóira, mégpedig Baktalórántháza és Tiszavasvári. 2006-ban még majd egy tucat általános iskolást tudott a baktalórántházai iskola magához vonzani, napjainkra ez 2–3 főre csökkent, sőt volt olyan év, amikor nem is volt bejáró tanulójuk. Jelentős létszám veszteséget voltak kénytelenek elszenvedni amiatt is, hogy már több mint egy évtizede igen nagy számban hordták el a szülők a gyerekeket a környező településekre, elsősorban Nyírkércsre és Nyírkőre. A helyi folyamatok jobb megértéséhez az is hozzátartozik, hogy két évvel ezelőtt a Református Egyház is elindította az általános iskoláját a településen, ami főleg az alsóbb évfolyamokon jelent konkurenciát a beiskolázásban a baktalórántházai, de a nyírkércsi és nyírkői iskolák számára is. Hasonló a helyzet Tiszavasváriban, ahol annak ellenére, hogy két általános iskolával is rendelkezik a település (közös irányítás alatt, de két telephelyen), sokan választják tanulmányaik helyszínének a szorgalmatosi iskolát. Szorgalmatos 2002-től lett önálló település, korábban Tiszavasvári részét képezte.

Ha a kisebb létszámú településeket vizsgáljuk, a bejárók aránya egyre nagyobb lesz, hiszen az iskolák létszáma egyre kisebb, viszont itt értékelődik fel leginkább a bejárás jelentősége. Egy kis település iskolájának számára az elvándorló tanulók akár a megszűnést, a fogadó iskola számára pedig a további fennmaradást jelenthetik. A bejáró tanulók magas (az átlag 14 százaléknál magasabb) arányával rendelkező iskolák elhelyezkedését vizsgálva azt láthatjuk, hogy jórészt a megye keleti, északkelet területein találhatóak ezek az iskolák, a működő általános iskolával nem rendelkező települések szomszédságában. Ilyen iskolák főleg a Fehérgyarmati, a Vásárosnaményi, a Csengeri, a Záhonyi és Mátészalkai Tankerületek területén fekszenek, és magas mutatójukat elsősorban a kényszerből bejáró tanulók magas számának köszönhetik. Nem ritka, hogy egy település iskolája akár két-három-négy másik településnek is ellátja az alapfokú oktatással kapcsolatos feladatait.

A megye nyugati, délnyugati területein már nem alkotnak összefüggő területet azok a települések, ahol magas a bejárós diákok aránya. Ezek a településeken – Gávavencsellő kivételével – nincsenek jelen a kényszerből ingázó, bejáró diákok, hiszen itt egy kivételtől eltekintve mindenütt van általános iskola (legalább alsó tagozat). Akadályozza a tömeges bejárást az is, hogy csak akkor vállalják ezt a szülők, ha elérhető közelségben található igényeiknek megfelelő iskola, valamint van rá lehetőség (akár iskolabusz, menetrend-szerinti járat, esetleg autó), hogy eljussanak oda a gyerekek. Az iskolák megtartása érdekében egyébként több helyen az önkormányzatok, illetve – az egyházi fenntartású intézményeknél – az adott egyház működtetnek buszjáratokat, vagy segítenek annak finanszírozásában.

A rendelkezésemre álló KSH adatok és a Megyei Fejlesztési Stratégia adatsorai alapján megközelítő pontossággal tudtam meghatározni a kényszerből ingázók arányát. Ehhez azoknak a településeknek a 6–13 éves korosztályának létszámadatait összesítettem tankerületenként, amelyekben nincsen működő iskola, és ezt az adatot vettem össze a tankerület ingázó, bejáró tanulóinak számával. A legmagasabb értéket itt is a Fehérgyarmati Tankerület érte el, a bejáró tanulók mintegy 87 százaléka nem önszántából ingázik, 70 százalék fölötti értéket ért el a Vásárosnaményi és a Záhonyi Tankerület, de magas értékkel bír még a Vásárosnaményi Tankerület is. A megye területére vetítve a kényszerből ingázó tanulók aránya 37 százalék, az ingázó diákok számához viszonyítva.

A magas bejárós aránnyal rendelkező, a megye nyugati, délnyugati területein található iskolák esetében (a már említett Gávavencsellő kivételével, ahova a balsai diákok járnak, helyi általános iskola hiányában) már az önként vállalt bejárás, ingázás a meghatározó jelenség (csak alsó tagozat működik Szabolcs, Besenyőd, és Székely településeken, az itteni felsősök Rakamaz, Levelek és Demecser iskoláiban folytatják tanulmányaikat).

Ha a települések nagyságának szempontjából vizsgáljuk a bejárók eloszlását, mindenképpen fontos megjegyezni, hogy ezeknek a sorában főleg a közepes méretű települések, valamint a kisvárosok iskolái vannak jelen. Az utóbbi esetben főleg az a tényező játszik fontos szerepet, hogy kettő vagy annál több iskola is rendelkezésére áll a diákoknak és szüleiknek, ami akár településen belüli nagyfokú eltéréseket is eredményezhet. Természetesen ez együtt jár az iskolák közötti verseny kieleződésével is, hiszen az iskolák és az ott dolgozók jól felfogott érdeke is azt diktálja, hogy a lehető legideálisabb gyermekállományt válogassák össze, viszont vannak olyan iskolák, akik élhetnek a szelektálás lehetőségével (pl. egyházi vagy alapítványi fenntartású intézmények), míg mások pedig nem, a körzetes tanulókat nekik mindenképpen fogadniuk kell.

Ha megpróbálunk választ kapni kiinduló kérdésünkre, hogy vajon milyen tényezők, közös jellemzők teszik vonzóvá ezeknek a településeknek az iskoláit, mindenképpen meg kell vizsgálnunk az iskolák oktató-nevelő munkájáról fontos információkat hordozó kompetenciamérések adatait. Ez alapján jórészt olyan iskolákat találunk közöttük, amelyek 2011 óta a saját településtípusának átlagához képest jobban teljesítettek, vagy legalább is hozták a várható átlagot, és csak néhány olyan található közöttük, amelyek átlag alatti eredményt ért el. Tehát az egyértelműen látható, hogy a kompetenciamérések eredményei nem feltétlenül vannak összefüggésben a bejárók számával, azaz a bejáró tanulók magas aránya nem párosul minden esetben magas kompetenciamérés eredményekkel. Ennek két magyarázata lehet. Az első az, hogy a szülők iskolaválasztása és a kompetenciamérés nem ugyanazokat a szempontokat tartja fontosnak, a második lehetséges magyarázat pedig az, hogy más tényezőket is szem előtt tartanak a szülők. Ilyen szempontok lehetnek még az iskolák által nyújtott szolgáltatások, valamint az iskolák társadalmi-etnikai összetétele.

Az iskolák által nyújtott szolgáltatásokat megvizsgálva megállapítható, hogy az iskolák többsége számos plusz, a hagyományos oktatói-nevelői munkán felüli szol-

gáltatást tud nyújtani. Mindegyik iskolában legalább egy idegen nyelvet tanítanak, amihez sokszor szakkörök és egyéb délutáni foglalkozások is társulnak. Más egyéb szakkörök sokszínűsége jellemzi az iskolákat a sporttól (igen gyakran ez a sakk, de népszerű a futball, kézilabda, atlétika is) kezdve, a különböző művészeti, képzőművészeti tematikájú (többnyire művészeti iskolákkal való együttműködés keretében) foglalkozásokig (fuvola, zongora, néptánc, grafika, festészet, stb.). A csökkenő gyermeklétszámnak köszönhetően sok helyen nincs szükség csoportbontásra, eleve kis létszámmal működnek az osztályok.

Mindenképpen szólni kell itt az iskoláknak egy olyan csoportjáról, amelyeknek a jelentősége az elmúlt években növekedett meg, az egyházi fenntartású iskolákról. Állami támogatás és a saját egyházaik támogatása mellett sok esetben jobb körülményeket tudnak a tanulóknak biztosítani a központi költségvetésből finanszírozott KIK-es iskolákhoz képest. Ez egyrészt a meglévő iskolák létszámának és osztálylétszámának a növekedését, illetve új iskolák alapítását eredményezte. Több településen is úgy működik egyházi iskola, hogy ez a település egyetlen iskolája. Azonban ezek az iskolák a 2014-es adatok alapján nem tartoznak a magas bejáró aránnyal rendelkezők közé, azonban több helyen is jelentős változások tapasztalhatóak azóta. Több iskolában sikerült a tanulók elvándorlását megállítani (pl. Nagyhalász), új diákokat odavonzani (pl. Magy), illetve új iskolaként jelentős arányban vonzanak tanulókat (pl. Baktalórántházán a református általános iskola, amelyeknek jelenleg első és második évfolyama működik).

Az etnikai összetétel hatása

Lényegesen egyszerűbb a helyzet akkor, amikor a magas bejáró aránnyal rendelkező iskolák településeinek etnikai összetételét, esetünkben a roma lakosság arányaival vizsgáljuk meg. Ebben az esetben azt láthatjuk, hogy mindegyik iskola településén a roma lakosság igen alacsony, illetve számos esetben gyakorlatilag nem volt olyan személy, aki a 2011-es népszámlálás idején romának vallotta volna magát a településen. Természetesen ezeket az adatokat is megfelelő kritikával kell kezelni, hiszen egyrészt önbevalláson alapszik, illetve a roma népesség valós és a népszámlálási adatok között jelentős eltérések lehetnek. Azonban az a tény, hogy a magas bejáró arányszám ekkora mértékben kapcsolódik össze a települések etnikai mutatóival, mindenképpen komoly figyelmet érdemel. Ezzel az összevetéssel kapcsolatban is meg kell említeni néhány problémát, amelyeket az adatok helyes értelmezéséhez szem előtt érdemes tartani. Ilyen probléma az, hogy az 1990-es évek eleje óta hivatalosan nem létezik pontos összeírás azzal kapcsolatban, hogy mennyi roma gyermek tanul a magyar általános iskolákban, ami mindenképpen megnehezíti az oktatással kapcsolatos döntéseket.¹⁹ Ennek pótlására létezik egy adatszolgáltatási kötelezettség, amelyet mindegyik iskola igazgatója, intézményvezetője szolgáltattal azzal kapcsolatban, hogy az általa vezetett

¹⁹ PAPP Z. ATTILA: A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In.: Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Szerk. Bárdi Nándor és Tóth Ágnes, Budapest, 2011. Argumentum Kiadó, 227–264.

intézményben mennyi a roma tanulók aránya. Érdeemes azt is figyelembe venni, hogy vannak olyan intézmények, ahol lényegesen nagyobb a roma tanulók aránya az iskolában, mint a településen magán. Ilyen helyzet akkor állhat elő, ha két eltérő etnikai háttérű település közül az egyikén nincs iskola vagy csak alsó tagozat működik, és a másik szomszédos település iskolája a körzetes iskola. Ilyenkor tapasztalhatunk olyat, hogy a településen a romák aránya alacsony és a bejáró tanulók száma viszonylag magas (sokan már alsóban is átviszik a nagyobb iskolába a gyermekeiket), közöttük vannak bejáró roma tanulók is, akik viszont kényszeringázók.

Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével mellett ki lehet jelenteni, hogy igen jelentős vonzást tudnak gyakorolni a tanulókra azok az iskolák, amelyek olyan településen találhatóak, ahol a roma népesség aránya nagyon alacsony és más – eltérő nemzetiségi összetételű – település számára nem látja el a körzetes iskola funkcióját. Ebből következik az is, hogy az iskola nem egy önmagában létező intézmény, amelyik egymaga befolyásolni tudja demográfiai, etnikai arányait, jellemzőit, hanem igen nagymértékben függ, sőt meghatározza a település és annak minden társadalmi, demográfiai, etnikai jellemzője. Emiatt egyedül az iskola nem is képes a szegregációval kapcsolatos problémák megoldására, csakis az iskolát körbevevő társadalmi környezet tagjainak aktív együttműködésével valósítható meg ez a cél.

Azokban az iskolákban, településeken, ahol magas a bejárók aránya, nem az etnikai alapú szegregáció jelent problémát, hiszen ezeken a településeken egy ezzel ellentétes irányú folyamat figyelhető meg, itt inkább szeparálódásról, önkéntes elkülönülésről van szó.

A szegregálódó iskoláknak több más elnevezése is használatos: a gettóiskolának, gettósodó iskolának, cigányiskolának, vagy éppen cigányosodó iskolának szokták nevezni azokat az iskolákat, ahol bejáró tanulók nincsenek (kivétel, ha más település számára is nyújt oktatással kapcsolatos szolgáltatást), magas a roma tanulók aránya, jellemzően rossz eredményeket érnek el a kompetenciaméréseken, valamint rosszak a továbbtanulási mutatóik. Ezzel szemben a sok bejáró tanulót fogadó (nem kényszerből bejáró tanulókat kell ezalatt érteni), kevés roma tanulóval rendelkező, a kompetenciaméréseken legalább közepes teljesítményt nyújtó és kedvező továbbtanulási mutatóval bíró iskolákat érdemes lenne szeparálódó iskoláknak nevezni. A fentiekben jellemzett iskoláknak mindenképpen ezek a közös jellemzői.

Összegzés

Országosan és megyei szinten egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az ingázás már az általános iskolákban is, ami erőteljesen kapcsolatban áll a magyar oktatási rendszer egyik legkomolyabb problémájával, a szegregációval. Ez a folyamat már az alapfokú oktatásunkban is jelen van, és a középfokú iskoláink ezt a kialakult helyzetet egyszerűen nem képesek kezelni, az iskolai szegregáció társadalmi szegregációhoz vezet. Az egyértelműen kijelenthető a rendelkezésünkre álló oktatás-statisztikai adatsorok alapján, hogy a bejárás irányát befolyásoló tényezők közül az iskolák etnikai összetétele a leginkább meghatározó, bár a szülők ezek mellett más egyéb tényezőket (pl. oktatás

színvonala, elérhetőség) is igyekeznek figyelembe venni, azonban lényegesen kisebb mértékben. Ennek köszönhetően kialakult a bejárókat fogadó iskoláknak egy olyan csoportja, amelyik elsősorban a bejárást önként vállaló tanulók számára biztosítja tanulmányaik folytatását, míg emellett egy másik csoport főleg a kényszerből ingázó, bejáró tanulóknak biztosítja ugyanezt. Ezek az iskolák Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében földrajzilag is elkülönülnek, amelynek településföldrajzi, demográfiai, gazdasági okai vannak elsősorban. Azt, hogy melyek a szegregálódó, sok esetben a saját településük iskoláit megtartani is képtelen települések, már részletesebb kutatást igényel.

Az adatok alapján jól körülhatárolhatóak azok az iskolák, amelyek ennek a migrációs folyamatnak a nyertesei, ezeket az iskolákat neveztem szeparálódó iskoláknak. Az is látható, hogy ez a folyamatot nem az iskolák váltják ki, hanem csak alkalmazkodnak a velük szemben megfogalmazódó társadalmi igényekhez. Az iskolák szűkebb, tágabb környezetének elvárásai komoly nyomást tudnak az iskolákra gyakorolni, elsősorban a szabad iskolaválasztás jogával élve. Ezeknek az iskoláknak a lehatárolása öncélúnak tűnhet, azonban fontos szerepe van amiatt, hogy a hasonló fekvésű, méretű települések iskoláitól megkülönböztessük őket. A szegregálódó és szeparálódó települések iskoláival kapcsolatban a központi irányításnak más szempontokat kell szem előtt tartani, hiszen eltérő társadalmi, települési környezetben, eltérő etnikai háttérrel bíró iskolákról van szó. Megyénk hátrányos helyzetéből adódik az, hogy a szeparálódó iskolák is számos olyan problémával kénytelenek megküzdeni, mint a szegregálódó intézmények. Az elmúlt évek központosítási tendenciái ennek a differenciálásnak nem igazán kedveztek. A KIK-ben napjainkban is zajló folyó decentralizációs folyamatok remélhetőleg megteremtik a lehetőséget annak, hogy az iskolák eltérő problémáit a helyi viszonyok figyelembevételével kezeljék.

BUJI FERENC

„Nem úgy van most, mint vót régen” Beszélgetés Ratkó Lujza néprajzkutatóval a népi kultúra és az etnográfia jelenéről, jövőjéről*

Buji Ferenc: 2014 decemberében jelent meg a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete című kötet. A monográfia tizenkét szerzőtől tartalmaz tizenkilenc tanulmányt, átfogó képet nyújtva Magyarország legkeletibb megyéjének népművészetéről. A könyv a „Népművészeti örökségünk” sorozat részeként jelent meg, „mely azzal az ambícióval indult útjára, hogy tizenkilenc kötetben szisztematikusan mutassa be Magyarország megyéinek népművészetét. A csaknem nyolcszáz oldalas, körülbelül ugyanennyi monokróm és színes fotót tartalmazó impozáns megjelenésű kötet azonnal elnyerte a néprajztudomány szakmai elismerését is, és szerkesztője, Ratkó Lujza 2015-ben megkapta az év legjelentősebb néprajzi teljesítményéért járó Bátky Zsigmond-díjat. A Népi Hagományok Alapítvány elnöke, dr. Bodó Sándor laudációjában kiemelte, hogy a kötet „mértékletesnek, akár fordulópontnak számít a megyék népművészetét bemutató sorozatban. [...] A több éves anyaggyűjtésen alapuló, rendkívül gondosan szerkesztett, tartalmában és külsejében nagyon igényesen megalósított könyv kitüntettetett figyelmet és megbecsülést érdemel a sorozaton belül és azon kívül egyaránt. A közreműködő kollégák mellett Ratkó Lujza kitarátása, következetessége és elkötelezettsége vihette csak sikerre ezt a kötetet. A szerkesztő munkája itt kivételes jelentőségű. Adatok, források, irodalmak, rajzok, képek ezreinek a kezelése, mindenek elrendezése, szerkesztése a legmagasabb színvonalon valósult meg. A könyv egyszerre őrzi meg és érvényesíti az elődök szemléletét és rendezési elveit, így illeszkedvén tehát a sorozat megelőző köteteihez, ám legalább ilyen mértékben alakítja újjá a néprajzi és népművészeti anyag témaköreit egy újfajta értelmezés és a bemutatott anyag igényeinek megfelelően.” Ratkó Lujzát, a néprajztudományok kandidátusát arra kérem, vázolja fel a „Népművészeti örökségünk” tudományos és kulturális jelentőségét, és próbálja megvilágítani az olvasók számára annak okát, hogy ez az 1987-ben indult sorozat miért befejezetlen mind a mai napig.

Ratkó Lujza: A sorozat mind tudományos, mind általános kulturális szempontból kiemelkedő jelentőségű volt. Az 1980-as évekre a néprajztudományon belül megérett az idő arra, hogy a korábbi *ad hoc* népművészeti tárgyú publikációk után egy egységes koncepciójú, szisztematikus, teljességre törekvő és egyben lezáró jellegű összefoglalás szülessen arról az óriási tárgyi és szellemi kincsről, amely az elmúlt évszázadban a múzeumok birtokába került, és amelynek lényegi gyarapodása már nem volt várható.

* Az interjú a *Magyar Művészet. A Magyar Művészeti Akadémia elméleti folyóirata* felkérésére készült, és eredetileg a folyóirat 2017/2. számában jelent meg. Újraközlés a főszerkesztő, Kulín Ferenc szíves engedélyével.

E végső összegzések megírásának természetes keretet nyújtottak a megyei múzeumi szervezetek, ugyanis így nemcsak az országos léptékben túl nagy mennyiségű, s ezért áttekinthetetlen anyag vált kezelhetővé, hanem a megfelelő szakemberek is adottak voltak helyben. A megyei nagymonográfiák szerencsésnek bizonyultak azért is, mert az egészséges helyi lokálpatriotizmus révén olyanokhoz is eljutottak, akiket egyébként nem különösebben érdekelt a népművészet. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy az első kötetek megjelenésének idején a hetvenes években indult táncház-mozgalomnak és a vele párhuzamosan kibontakozó kézműves-mozgalomnak köszönhetően a népművészet reneszánszát élte Magyarországon, amihez kiváló forrást biztosítottak ezek a monográfiák. Ezek a ma is virágzó *revival* mozgalmak azóta is közvetlen felhasználói e kötetek páratlanul gazdag anyagának.

Hogy a sorozat indulása óta eltelt három évtized alatt miért csak tíz kötet született meg, annak véleményem szerint alapvetően két, egymással szorosan összefüggő oka van: az egyik a múzeumi szervezet belső adottságaiból fakad, a másik pedig azokból a társadalmi-kulturális változásokból, amelyek a kultúra minden területére kihatnak. Nézzük először azokat a tényezőket, amelyek a mi „lelkünkön száradnak”. Egy ilyen összefoglaló kötet megalkotása komoly csapatmunkát és nagyon határozott szerkesztői irányítást követel meg, aminek anyagi és főként személyi feltételei nem mindenütt voltak adottak.

A másik fontos okot azokban a társadalmi-kulturális változásokban látom, amelyek főként az utóbbi két évtized alatt lavinaszerűen formálták (és formálják) át a közgondolkodást, a közizlést, az emberek szemléletét. Ezek a folyamatok nagyon sokat ártottak a népi kultúra egyébként sem túl jó közmegítélésének, amely a magyarság sérült nemzettudata és a szocializmus tudatos romboló kultúrpolitikája következtében alakult így. Másfelől e tendenciák eredményeként a társadalomtudományok, köztük a néprajztudomány területén is olyan paradigmaváltás ment/megy végbe, amely a múlt kutatása és értékeinek felmutatása helyett a jelenkutatást és a változásvizsgálatokat helyezte előtérbe. Ez az új tudományos „közhangulat” pedig korántsem kedvez egy olyan klasszikus téma – ráadásul hagyományos formában történő – feldolgozásának, mint a népművészet.

– *Egy ilyen átfogó és nagyszabású kötet a szerkesztő kinevezésétől kezdve milyen láthatatlan háttérmunkálatokon keresztül jut el a publikációig?*

– Bizony meglehetősen hosszú és rögs út vezet egy ilyen kötet megjelenéséig. A munkálatok megindulása előtt először is ki kellett dolgozni a kötet tematikáját, illetve meg kellett fogalmazni azt a koncepciót, amely az egyes témák feldolgozásának alapjául szolgált. Ezután anyaggyűjtés következett a szó legtágabb értelmében, ami azt jelentette, hogy minden leírást, adatot, tárgyfotót stb. megpróbáltam összegyűjteni, amely megyénk népművészetével volt kapcsolatos: egyfelől a már publikált tanulmányokat és adatokat, másfelől pedig azoknak a megyén kívüli múzeumoknak az adattári és tárgyi anyagát, amelyek jelentősebb szabolcs-szatmári gyűjteménnyel rendelkeznek. A legnagyobb munka mégis az a több szálon futó megyei népművészeti felmérés volt, amelynek során munkatársaimmal több ezer fotót készítettünk. E

kutatás egyik ága a megye mind a kétszázhat településére kiterjedt: ennek során a helyi községi, iskolai, óvodai néprajzi gyűjteményekben, tájházakban, sőt alkalmanként magángyűjtőknél is lefotóztuk az összes olyan tárgyat, amely népművészeti szempontból érdekes volt. Ugyanígy végigfényképeztük a szatmári és beregi kazettás mennyezetű református templomokat, valamint a – főként nyírségi – katolikus temetők régi fejfáit, amelyekről korábban nem voltak ismereteink. Mindeközben – nemcsak az anyaggyűjtés két éve alatt, hanem a későbbiekben is – elő kellett teremtenem a munkálatok és a kiadás költségeit, ami végül is a megyei önkormányzat támogatásán kívül összesen két OTKA- és két NKA-pályázat révén sikerült. Ez a többéves munka végső soron nagyon eredményesnek bizonyult, hiszen a rengeteg fotó és adat végül is egy cca. 45 000 tételből álló népművészeti archívummá állt össze.

– *Mennyiben ragaszkodott a sorozat korábbi köteteinek megoldásaihoz, és mennyiben tért el ezektől? Mi a kötet nívója?*

– Annak idején azzal az elképzeléssel vállaltam el a szerkesztés számomra – mint folklorista számára – különösen nagy kihívást jelentő feladatát, hogy a sorozat addig megjelent köteteinek erényeit felhasználva, de hiányosságait pótolva, illetve esetleges hibáit kiküszöbölve egy olyan kötetet hozzak létre, amely az addigi eredményeken túllépve valami újat tud hozni. Az újításoknak volt egy tartalmi és egy formai oldala. Tartalmi szempontból a legfontosabb változás egyfajta funkcionális és organikus szemlélet alkalmazása volt, amivel azt szerettem volna elérni, hogy az egyes tárgycsoportokat ne önmagukban, kulturális közegükből kiragadva, hanem a maguk természetes környezetében és funkciójában mutassuk be. Ez a szemlélet persze az egyes tanulmányokban nagyon különböző mértékben érvényesült, attól függően, hogy az évtizedek óta publikáló, saját kialakult látásmóddal rendelkező szerzők mennyire voltak képesek más szemszögből rátekinteni a szakterületükre. A kötet egészében viszont egy újszerű szerkesztési megoldással mégiscsak lehetett érzékeltetni ezt az organikus megközelítési módot: az egyes tárgycsoportokról szóló fejezeteket ugyanis olyan nagyobb egységekbe rendeztem, amelyek rögtön megmutatják az adott tárgyak kulturális hátterét, kijelölik helyüket a paraszti élet egészében. A nagyobb felől a kisebb felé haladva a megye egészétől előbb a falu külső képére, majd a lakóházra, a gazdálkodás, valamint az ünnepek és hétköznapi világára közelítünk, s ezeken a témakörökön belül mutatjuk be az oda tartozó tárgycsoportokat. Így, noha a mi kötetünk gyakorlatilag ugyanolyan fejezetekből épül fel, mint a sorozat többi darabja, azok szerkezetétől mégis alapvetően eltér. A formai újítások körébe tartoznak a kötet mellékletei is, amelyek hiányát mindig éreztem a többi népművészet kötet forgatásakor: a cca. 1400 szó magyarázatát tartalmazó táj- és szakszójegyzék, a kb. 550 földrajzi nevet tartalmazó helynévmutató, az ajánlott irodalom jegyzéke, illetve a fejezetek bőszemes terjedelmű angol nyelvű összefoglalói. No és végezetül ne feledkezzünk meg a legszembeütőbb formai újításról, a kötet múzeumi kiadványok esetében szokatlannul igényes külső megjelenéséről.

– *A már említett szakmai díjon túl milyen fogadtatása volt a könyvnek?*

– A kötetről három ismertetés is megjelent – többek közt az *Ethnographiában* – neves néprajzos szakemberek tollából, akik döntően elismerően nyilatkoztak a sorozat legújabb darabjáról. Ami a nem szakmabelieket illeti, a vártnál kedvezőbb volt a fogadtatás: az azóta eltelt két év alatt csaknem teljesen elfogyott a kinyomtatott 900 kötet, noha nem került könyvesbolti forgalomba. Ez a várakozáson felüli siker annak is köszönhető, hogy a pályázati finanszírozás eredményeként a piaci árnál jóval alacsonyabb áron tudtuk adni a kiadványt. Másrészt a megjelenés utáni időszakban nagyon sokfelé tartottam könyvismertetőt nemcsak a megyében, hanem a megye, sőt az ország határain túl is, így sok helyre eljutott a kötet. Örömmel tapasztaltam, hogy népművészettel foglalkozó kézművesek, viseletkészítők, néptáncosok körében milyen nagy az érdeklődés – ez ugyanis azt jelzi, hogy kutatásaink eredményei közvetlenül hasznosulnak a kézműves- és néptánc-mozgalomban. A szakmabelieken és a gyakorlati használókon kívül a legtöbben ajándéknak vásárolják meg a szép kiállítású kötetet. Merem remélni: pusztán azzal, hogy ebben a kiadványban *értékként* mutattuk fel a gyakran lenézett paraszti életmód számos relikviáját, sikerült talán kissé változtatni a népi kultúrával szembeni negatív hozzáálláson.

– *A népművészet a népi kultúra egyik legfontosabb megnyilvánulása. A népi kultúra azonban nem ismer határokat, és ha nem is tartalmi és formai, de legalábbis „szerkezeti” értelemben nagyon sok hasonlóságot mutat az egész világon. Világosan jelzi ez, hogy a népi kultúra egy nagyon is általános, következőképpen mélyen fekvő szükségletét elégítette ki az embernek. Ugyanakkor magyar nyelvterületen belül is tetten érhető, hogy e lényegi egység formai értelemben meglepő sokszínűségnek ad teret: az egymás tőszomszédságában lévő falvak folklórja vagy népművészete között gyakran megragadható a különbség, mint mondjuk olyan távoli metropolisok populáris kultúrája között, mint a mai Los Angeles, Berlin vagy Szöul. Mi az, ami a népi kultúra különböző megnyilvánulásait egységbe forrasztja? Vagy másképpen megfogalmazva: miféle sajátosságos típusát képviseli egyáltalán a kultúrának a népi kultúra?*

– Nézetem szerint a kultúráknak két alaptípusa van: a hagyományokon alapuló, vagyis a múltból építkező kultúrák, és a hagyományokat felszámoló, a jövőre, a fejlődésre irányuló, a régít mindig meghaladni akaró és mindig valami újat kereső modern kultúra. Az emberiség több évezredes történetének legkülönbözőbb kultúrái az előbbi kategóriába tartoztak, hiszen mindegyik valamilyen nagyon karakteres szakrális tradíció alapult, és a múlt felé fordulás mindig együtt járt a világ és az élet egészének valamiféle vallásos vagy szakrális látásmódjával. Az újkori Európában alakult ki előbb lassú, majd egyre gyorsuló változások révén a kultúra korábban nem ismert új típusa, amely már nem a hagyományokra épült. A hagyományos európai kultúrák utolsó, XX. századig továbbélő maradványai Kelet-Európa, illetve a szocialista országok történelmi fáziskésésének köszönhetően a közép-kelet-európai népi kultúrák voltak, köztük a magyar paraszti kultúra. E kultúrák trivialitásként hangzó legfőbb jellemzője tehát éppen a hagyományokhoz való ragaszkodásuk.

Hogy megértsük ennek a tulajdonképpen közhelynek számító megállapításnak a jelentőségét, érdemes a népi kultúrát a modern kultúrával ellenpontoszni. Számunkra, modern kultúrában élők számára például természetes a régebbi kultúrák tökéletlenségének, illetve az állandó újítás, fejlesztés szükségszerűségének sokat hangoztatott

gondolata. Ez utóbbira jó példa az a digitális forradalom, amelynek révén szinte naponta kerülnek új termékek a piacra, elértektelenítve és rövid időn belül ellehetetlenítve ezzel az egyébként tökéletesen működő régieket. Az újítással szemben gyakran kifejezett elvárás, hogy valami merőben mást hozzon a korábbiánál. A népi kultúrától teljesen idegen ez az újító mentalitás: éppen a hagyományokhoz való kötődése következtében egyfajta konzervativizmus, állandóságra való törekvés jellemzi. Változások ugyan – főképpen külső hatásokra – itt is történtek, de jóval kisebb számban és jóval hosszabb idő alatt, és ami ennél fontosabb: mindig olyan módon, hogy az újat a régihez alakították, s így asszimilálva építették be a hagyományos kultúra szövetébe. Az új tehát szerves részévé vált a réginek.

A két kultúrátípus közti másik nagyon lényeges különbség a szakralitás–profanitás ellentétében határozható meg. A tradicionális kultúrák közismert szakrális jellege nem pusztán annyit jelent, hogy valamilyen transzcendens „hatalomtól”, isten(ség)től eredeztetik magukat, és valamilyen vallást gyakorolnak, hanem mindenekelőtt azt, hogy ez a szakralitás – egyfajta végső igazodási pontként – meghatározza az ember egész gondolkozását, szemléletét, életét. A népi kultúrában sem volt ez másképp: az emberi élet egy olyan szigorú rend keretei között zajlott, amelynek pillérei az adott közösség vallásos hitvilágán nyugodtak. A modern kultúra egyik legmeghatározóbb „újítása” volt, hogy a Hit helyébe az Észet, Isten helyébe az Embert ültette.

Végezetül érdemes még egy nagyon lényeges különbséget kiemelni a két kultúra vonatkozásában. A népi kultúrára az *önellátás* jellemző nemcsak anyagi értelemben (pl. élelem, ruházat, eszközök stb. előállítás), hanem szellemi-kulturális értelemben is. Ez aktív és mindig közösségben zajló kultúrateremtést jelent (pl. népköltészet „létrehozása” és „használata”, a szokások évenként ismétlődő „eljátszása” stb.). A modern *fogyasztói* tömegkultúrára ennek éppen az ellenkezője jellemző: ahogy az anyagi javakat a különböző iparágak állítják elő, s mi csak passzív fogyasztóként vásároljuk és használjuk őket, ugyanúgy a „kultúragyártásra” szakosodott „kultúr ipar” is előrecsomagolt termékeket készít számunkra, s mi a számítógép, a televízió, a mozivászon vagy a színpad előtt ülve passzív befogadóként fogyasztjuk el a kiválasztott „kultúr-árut”.

– Alighanem éppen ez a különbség a kultúra és a civilizáció között. A népi kultúra még kultúra volt a szó szoros értelmében, vagyis a kultúra nem kívül volt az emberen, a tárgyiasultság állapotában, hanem integrálódott belé. Platón említi az írással és olvasással kapcsolatban, hogy az paradox módon nem a tudás, hanem a tudatlanság eszköze, „mert éppen feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják emlékezőtehetségüket – az írásban bizakodva ugyanis kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni”.

– Erről egy régi kedves adatközlőm jut eszembe, Sarkadi néni egy Biri nevű kis nyírségi faluból, akitől még az 1980-as évek elején rengeteg érdekes történetet, adatot gyűjtöttem, ugyanis kiváló emlékezőtehetsége révén nagyon sok mindent megőrzött a régi paraszti tudásanyagból. Mint ahogy ő maga mondta, azért jegyzett meg annyi mindent, mert írástudatlan lévén igyekezett a látottakat-hallottakat jól az eszébe vés-

ni. Vagyis nem tett mást, mint – önkéntelenül is felismerve a platóni igazságot – tudatosan alkalmazta a tanulásnak és tudásátadásnak egy olyan tradicionális módját, amely a népi kultúrában öntudatlanul működött évszázadokon keresztül, s amely nem más, mint a szájhagyományozódás. Ha szabad azt mondanom, itt ér össze Platón és a „birisí” Sarkadi néni szellemi rokonsága révén a görög bölcsélet és a népi kultúrába rejtett tradicionális tudás. Azért ne higgyük, hogy a paraszti kultúra „írástudatlan”; csak az írásnak nem a mai formáját, hanem egy archaikus módját, a képi megfogalmazást alkalmazta: közlendőjét nem verbálisan fejezte ki, hanem jelekbe, szimbólumokba sűrítette. És ezzel máris a népművészet kellős közepén találjuk magunkat.

– A népművészet státusza meglehetősen bizonytalan: egyrészt relikviai nem olyan művészi szándék és tevékenység eredményeképpen jöttek létre, mint a magasművészet produktumai, s így nem alkalmazhatók rájuk a művészet megszokott kategóriái – ami akár azt is magában foglalhatja, hogy a népművészetet nem tekinthetjük szoros értelemben vett művészetnek. Ugyanakkor tudományos megközelítésből is jelentkezik egy hasonló anomália: a népművészetrel nem művészettörténetesek, hanem néprajzkutatók foglalkoznak, akik legfeljebb elemi szintű művészetelméleti képzést kaptak, illetve a művészeti felsőoktatásban is csupán érintőlegesen jelenik meg a népművészet. Mennyiben tekinthető tehát egyáltalán művészetnek a népművészet?

– Ezt a kérdést akár meg is fordíthatnánk: a hagyományos kultúrák szemszögéből nézve, azaz az ókori görögségtől a reneszánszig érvényben levő, de az Európán kívüli kultúrákra is érvényes több ezer éves művészetfogalom szerint művészetnek tekinthető-e egyáltalán az, amit ma annak tartunk, és amelyhez a népművészetet hasonlítjuk? Attól tartok, hogy nem, hiszen az antikvitástól a középkor végéig a művészet fogalmába beletartozott minden olyan alkotótevékenység, amely valamiféle mesterségbeli tudáson és hozzáértésen, azaz az adott tevékenységre vonatkozó szabályok ismeretén alapult. Így kerülhetett a művészet körébe például a festészet mellé az építészet vagy a szabómesterség éppúgy, mint a grammatika vagy a logika tudománya, s maradhatott ki belőle a poétika, amely az akkori felfogás szerint nem szabályokra épült, hanem a múzsák inspirációjából vagy az egyéni képzeletből fakadt. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a művészetnek erről a tágabb értelmezéséről árulkodik ókori görög megnevezése, a „techné” kifejezés is, amelyben a mai „technika” szavunk ósére ismerhetünk rá.) Művészet tehát nem létezhetett szabályok nélkül; amit pusztán a képzelet hozott létre, az nem számított művészetnek. A reneszánszsal kezdődően indult meg az a folyamat, amelyben a kézművesség és a tudomány leválásával kialakultak a mai szépművészeti kategóriák, és amelynek végére a művészetfelfogás az ellenkezőjébe fordult át: a jelenkorban ugyanis a művészet legfőbb kritériuma hangsúlyozottan a művész egyéniségének, *személyes világának* kifejezése. A népművészet természetesen a hagyományos művészeti ideához áll közelebb; egyfelől azért, mert a művészi tevékenység nem különült el a kézművességtől, az artisztikum szerves egységet alkotott a mesterségbeli tudással és szakértelemmel; másfelől pedig azért, mert hiányoztak belőle a modern művészekhez hasonló, saját egyéniségüket hangsúlyozó alkotók. A nép névtelen „művészei” a hagyomány évszázadok alatt kicsiszolódott szabályrendszerét tartották szem előtt, még akkor is, ha újítottak a maguk területén: a

népművészet szerkesztési módjait alkalmazva, motívumkincsét, forma- és színvilágát újraalkotva készítették el saját ügyességük, ízlésük szerint a közösség elvárásainak megfelelő, hagyományos és mégis egyedi tárgyaikat.

A népművészetnek van egy olyan, már első látásra is feltűnő sajátossága, amely a mai művészetekből teljes mértékben hiányzik; s ez a szépségre való törekvés. Ennek legfőbb, sőt csaknem kizárólagos eszköze a díszítés. Ez a díszítési hajlam azonban nem valamiféle öncélú esztétizálásból fakad – ezt már az is jelzi, hogy a népművészeti alkotások túlnyomó többsége használati, és nem dísz tárgynak készült. A díszítés már önmagában is kiemeli a tárgyat a hétköznapiaság szintjéről, de ha még valamilyen szokáskörnyezetbe is kerül – például egy gazdagon kivarrt vőfélykendő a lakodalomban, vagy egy szépen faragott orsókarika a fonóban –, akkor még egy plusz jelentést is nyer, hiszen jelképez valamit: a vőfély tisztségének fontosságát, illetve a leány udvarlójának érzelmeit. A népművészet másik fontos jellemzője ebben rejlik: a díszítőművészet az adott kulturális kontextusban mindig mélyebb jelentésrétegeket is hordoz, tehát nem realizisztikus vagy naturalisztikus, hanem elvonatkoztatáson alapuló szimbolikus művészet. A népművészet tulajdonképpen az absztrakt művészet egy nagyon sajátos változata. Ez a jelentéstöbblet viszont nemcsak az aktuális kulturális háttérből fakad, hanem azokból az archaikus szimbólumokból is, amelyek már eleve jelzik a tárgy rendeltetését vagy készítőjének szimbólumokba kódolt üzenetét. Ez a szimbolizmus azonban gyökeresen különbözik a modern művész szimbolizmusától, aki egyéni formanyelvet és jelképvilágot teremt, amelyet rajta kívül legfeljebb csak egy-két avatott művészettörténész tud értelmezni.

– *Végül is tényleg nézőpont kérdése, hogy a művészetnek melyik alaptípusát tekintjük „igazi” művészetnek... Viszont a probléma továbbra is fennáll: mi itt Európában és általában Nyugaton egy olyan világban élünk, amely a reneszánszban gyökerezik, következőképpen azt a művészetértelmezést tesszük magunkévá, amely ekkor született meg. A népművészet ezzel szemben paradox módon már virágzása időszakában is reliktumművészet volt, egy olyan kulturális zárvány, amely csupán azért lehetett életképes, mert nem vett tudomást a körülötte lévő világról, kultúráról. A modern ember számára, akinek művészetszemléletét az elmúlt évszázadok formálták, miféle jelentősége lehet egyáltalán a népművészetnek a pusztá muzealizáción túl?*

– Kezdjük talán azzal, hogy a népművészet abban az eleven formájában, ahogy a népi kultúrában működött, végérvényesen megszűnt. Ez azt jelenti, hogy még esetlegesen továbbélő elemeiben sem tud már a kultúra egészét átható kifejezési formaként és vizuális nyelvként működni. Ugyanis a paraszti kultúrának – mint a hagyományozódásra épülő kultúrák utolsó európai képviselőjének – a letűnésével végleg elenyészett az az életforma és kulturális miliő, amelyben a népművészet még organikus módon s nem önálló „szakmaként” létezett.

S hogy mi marad nekünk nem is oly rég még virágzó népművészetünkől? Egyfelől azok a muzeális tárgyi és szellemi emlékek, amelyeket néprajzkutatók és amatőr gyűjtők mentettek meg a pusztulástól: a múzeumokban őrzött vagy más módon megőrkített több tízezernyi tárgy, illetve a népművészet szellemi ágát alkotó, világviszonylatban is egyedülálló nagyságú és gazdagságú néptánc- és népzenei kincs. Ez

a muzeális és archivált örökség azonban önmagában nem lenne más, mint pusztán raktárakban porosodó holt tanúja egy letűnt, idejétmúlt kultúrának. Csakhogy mi magyarok abban a különleges helyzetben vagyunk, hogy népművészeti mozgalmaink révén ez az örökség feltámadt haló poraiból! A népművészetnek ez a reneszánsza a táncház-mozgalom kialakulásának és a vele párhuzamosan kibontakozó kézműves-mozgalomnak (illetve később a művészetoktatásnak) köszönhető, amely nemcsak Európában, hanem – nyugodtan mondhatjuk – a világon is példa nélkül álló. (Nem véletlenül került fel a táncház az UNESCO szellemi örökség listájára.) A kézművesek, táncosok és zenészek népes tábora ebből az óriási gyűjteményből táplálkozik, mintaként, nyersanyagként használva a hagyomány régi elemeit.

Ennek a revival mozgalomnak kettős szerepe van a mai magyar kultúrában. Egyrészt van egy reprodukív jellegű hagyományőrző oldala, amely a lehető leghitelesebben, legautentikusabban igyekszik feleleveníteni és bemutatni a régit. Másrészt van egy produktív oldala, amely a hagyományos minták továbbgondolásán, modern elemekkel történő ötvözésén alapszik, s amely a mai kornak és igényeknek próbál megfelelni (népi iparművészet, tematikus tánckoreográfiák, világzene). A mozgalomnak mindkét ága, még ha réteggkultúráról is van szó, széles társadalmi igényt elégít ki, és – a magasművészet szűkebb körű, individualizált, professzionális jellegével szemben – a művészetnek olyan közösségi formáit élte tovább, amelyeket széles tömegek művelhetnek. S ha jól meggondoljuk, tulajdonképpen a *par excellence* nemzeti művészet gyökerei jórészt a népművészetbe nyúlnak, ugyanis mindaz, ami a népművészetben és az általa ihletett művészi formákon kívül van, vagy szubjektív és individuális, vagy pedig nemzetek feletti, mint például a nagy európai stílusirányzatok vagy a jelenkor globalizált kultúrája.

A jelenkori népművészet azonban nem pusztán százezres tömegbázisa, hagyományőrző mivolta és artisztikus értékei miatt fontos tényezője a mai magyar kultúrának. Még csak nem is azért, mert hagyományos minták alapján egy XXI. században is életképes korszerű szórakozási formát, illetve szabadidős tevékenységet honosított meg a modern kulturális kínálat rendkívül széles palettáján. Van egy olyan, eddig kellően ki nem aknázott sajátossága is, amelynek nemzeti-társadalmi szempontból lehetne óriási jelentősége: a nemzeti kötődés kialakítása. A népművészet szeretetétől ugyanis egyenes út vezet a nemzeti identitástudat, a nemzeti elköteleződés irányába. Csakhogy hiába vagyunk mi folklór nagyhatalom, hiába van egy világszerte egyedülálló népművészeti mozgalmunk, amelyre büszkének kellene lennünk, ha egyszer ez a hungarikum a határainkon kívül, San Franciscótól Tokióig nagyobb elismertségnek örvend, mint itthon. Ez a szomorú helyzet a népi kultúra már említett alacsony társadalmi presztízsének, s egyben az egészséges nemzeti öntudat hiányának köszönhető, amelynek gyökerei egészen Trianonig nyúlnak vissza. Pedig ha van valami, amivel könnyen kialakítható a fiatalokban a nemzeti identitástudat, az éppen ez a mozgalom. A néptánc, népzene és a kézműves mesterségek révén ugyanis nem papírízű, kötelező tananyagként, hanem élvezetes, kreativitásra módot adó szórakozási formában, közösségi élményként, észrevétlenül ivódik az ifjú nemzedékekbe a néphagyomány és a nemzet szeretete. Az ideális az lenne, ha népművészeti mozgalmunk réteggkultúrából az általános nemzeti kultúra részévé válhatna egyfajta mai „népi” kultúraként; olyan köz-kultúraként, amellyel a

legszélesebb tömegek is megismerkedhetnének. Ehhez viszont politikai akarat, célzott kormányzati program és kitarító médiapropaganda szükséges.

– *Milyen szerepe lehet ebben a folyamatban még a néprajztudománynak? Most, hogy kutatási területe, vagyis a népi kultúra gyakorlatilag megszűnt, ezzel együtt nem került-e légüres térbe, vagyis nem veszítette-e el létjogosultságát? Nem jött-e el az ideje annak, hogy fokozatosan átadja helyét ama kulturális antropológiának, amelynek figyelme már nem korlátozódik a népi kultúrára, hanem kiterjed a jelenkor populáris kultúrájára is, illetve az előbbinek az utóbbiba való átmenetére?*

– Az elmúlt évtizedekben többször is megkongatták a vészharangot a néprajztudomány feje fölött, sőt többször felmerült a felsőfokú néprajzoktatás felszámolásának gondolata is, pontosan a népi kultúra megszűnésére hivatkozva. Ezen az alapon viszont mindenekelőtt a történelemtudomány vagy a régészet létjogosultságát kellene kétségbe vonni, hiszen ezek kifejezetten olyan témákkal, korszakokkal foglalkoznak, amelyek még csak nem is a közelmúltban, hanem már jóval korábban „megszűntek”. Azt hiszem, ennek a gondolatnak az abszurditása jól rávilágít a néprajz térvészítésével kapcsolatos felvetések irrealitására.

Ami a kulturális antropológia térhódítását illeti, ezzel kapcsolatosan jó magyar módra átesünk a ló túlsó oldalára akkor, ha kritika nélkül veszünk át nyugati mintákat. Nem vesszük figyelembe, hogy a modern kor kulturális jelenségeit vizsgáló antropológia abban a nyugati világban fogant, amelynek népi kultúrája a kelet-európai népi kultúráknál évszázadokkal korábban enyészett el, s szegényes maradványai – hogy úgy mondjam – nem tudtak „eltartani” egy önálló diszciplínát. Ezzel szemben Magyarországon a néprajztudomány születésekor még javában virágzott a paraszti kultúra, s az így „testközelből”, teljes keresztmetszetében vizsgálható volt.

A kulturális antropológia tulajdonképpen nem hozott semmi olyan újat, ami a néprajz módszertani és szemléleti keretei között ne lenne megvalósítható. Amiben elsősorban újat hozott, s ami „kor-szerűségét” a leginkább jelzi, az a kutatási témák kiterjesztése a jelenkor modern kulturális jelenségeire. A két tudományág között lényeges különbség van tárgyukat és céljaikat tekintve (míg főként módszereikben vannak hasonlóságok), tehát jól meg kellene férniük egymás mellett; egyik sem helyettesítheti a másikat, mindkettőnek megvan a maga jól körülhatárolható szerepköre. A sors iróniája, hogy van közöttük viszont egy olyan hasonlóság, amit rendszerint a legfontosabb különbségként szoktak említeni; s ez a *jelenkutatás*. A néprajztudomány ugyanis fennállásának több mint két évszázada alatt nagyrészt éppúgy *jelenkutatásként* foglalkozott a még élő népi kultúrával, mint ahogy ma a jelenkori populáris kultúrát vizsgáló kulturális antropológia! A két jelenkutatás között azonban van egy óriási különbség: míg a néprajz által vizsgált népi kultúra évszázados hagyományokon alapszik, gyökerei a messzi múltba nyúlnak vissza és értékei időtállóak, addig az antropológia kutatási tárgyai a jelenkori kultúra sok tekintetben esetleges és kérészéletű divatirányzatai, múló jelenségei. A néphagyomány organikus rendje és szakrális háttere értelemmel, mélyebb jelentéssel ruházta fel a kultúra jelenségeit – napjaink pillanatnyi, folytonosan változó történéseinek viszont nincs semmiféle önmagukon túlmutató jelentősége. Szüntelen változásra, fejlődésre alapozódó korunkban ugyanis

a *ma* nagyon is korszerű témák és tanulságok holnapra már elavulnak, valahogy úgy, ahogy – a klasszikus irodalom maradandó értékeivel ellentétben – a napi sajtó hírei és hírmagyarázatai már másnapra elveszítik az aktualitásukat. Csak az lehet időtálló, ami a múltban is *több* mint múlt, és ami a jelenben is *több* mint jelen.

Úgy vélem, a néprajztudomány részéről egész egyszerűen tévedés azt hinni, hogy az antropológia útja lehet a megoldás saját jövőjét illetően; *végzetes* tévedés azt hinni, hogy új kutatási témák keresésével megújulhat – így ugyanis nem tesz mást, mint önazonosságát feladva éppen arról mond le, ami a társadalomtudományok között speciális feladatát adta: a hagyományos alapokon felépülő és működő népi kultúra tanulmányozásáról. Ami tehát első látásra fejlődésnek tűnne, az nemcsak minőségi visszalépés, hanem egyúttal önfeladás is lenne.

A néprajztudomány „önfelszámolása” egyébként óriási veszteséget jelentene, hiszen – mint ahogy Kósa László megfogalmazta – egy felbecsülhetetlen értékű nemzeti kincs maradna *gazdátlanul*. A „mindenevő” kulturális antropológia ugyanis, mely kulturális relativizmusánál fogva a nemzeti érték fogalmát egyébként sem ismeri, alkalmatlan arra, hogy a magyar nemzeti identitás egyik legfontosabb elemének, a népi kultúrának a diszciplínája legyen. Tegyük mindjárt hozzá, hogy nem is kíván az lenni, ami önmagában nem is lenne probléma, csak hogy az antropológia hegemoniára tör és a klasszikus néprajztudományt mint elavult stúdiumot szeretné „dekonstruálni”.

– Az elmúlt két-három évtizedben számos diszciplínában strukturális és módszertani értelemben komoly változások mentek végbe. A néprajztudomány azonban láthatólag nem ezek közé tartozik. Ebben az új világhelyzetben azonban az etnográfia sem kerülheti meg a belső megújulást. Ön hogyan látja: ha nem az antropológia irányában, akkor merre kellene keresnie a továbblépés lehetőségeit?

– Ezt a kérdést két oldalról is meg lehet közelíteni. Egyik oldalról azt lehet mondani, bármilyen meglepően is hangozhat, hogy a néprajztudománynak tulajdonképpen nincs szüksége a megújulásra, hiszen ma is minden adott ahhoz, hogy eredeti hivatását betöltse! A népi kultúra ugyanis „csak” mint életforma, mint élő gyakorlat tűnt el – tárgyi és egyéb emlékeit, relikviáit, különböző megnyilvánulásait viszont felbecsülhetetlen gazdagságban őrzik a múzeumok és archívumok. A néprajz előtt tehát csupán a terepmunka és a gyűjtés lehetőségei látszanak bezárulni, a történettudományokra jellemző összes többi kutatási módszer továbbra is nyitva áll előtte, sőt, ezek jelentősége ebben a helyzetben még fel is értékelődik. Vagyis ebből a megközelítésből nem történik más, mint hogy diszciplínánk történetében lezárul az a korszak, amelyben a gyűjtés-archiválás volt az elsődleges, és kezdődik egy másik, amelyben az összegyűjtött anyag feldolgozása kerül a középpontba.

Másik oldalról viszont mégiscsak szükség van belső megújulásra, de korántsem abban az értelemben, ahogy ez általában felmerül. Ha ugyanis a néprajztudomány meg akar felelni azoknak a tendenciáknak, amelyek mentén a kulturális antropológia is kialakult, akkor az – mint már említettem – identitásának feladását jelentené. Az új kihívásokra adott egyetlen adekvát válasza paradox módon az lehet, ha *nem változik*: ha hűséges marad lényegi önmagához, eredeti célkitűzéseéhez. Ha nem ezt tenné, akkor – egy sajátos példáját mutatva „az írástudók árulásának” – nemcsak kutatási tárgyával, hanem saját magával szemben is árulóvá válna.

De vajon hogyan újulhat meg úgy a néprajz, hogy közben megőrzi önazonosságát? A válasz nagyon egyszerű: *saját* eszköztárának jobb kihasználásával, korábban nem használt módszereinek alkalmazásával – nem külső kényszernek engedve, hanem belső tartalékokat mozgósítva. Vagyis a horizontális terjeszkedés (új kutatási témák) helyett egy vertikális irányultság megvalósítása lehet a cél. Ez a gyakorlatban olyan összehasonlító és történeti kutatásokat, elemző és értelmező stúdiumokat kíván, amelyek elhelyezik a népi kultúrát mind a magyar, mind az európai kultúra egészében, feltárják a magaskultúrával való összefüggéseit, megfogalmazzák lényegi sajátosságait, belső rendjének működési elveit, valódi értékét és jelentőségét. Tegyük azért hozzá, hogy ezek a munkálatok csupáncsak szerves és természetes folytatásai lennének a néprajz eddig elért eredményeinek. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy e feladatok mellett még mindig bőven van mit gyűjteni is.

A jövő kilátásait tekintve nem kerülhetjük meg a néprajztudomány – antropológusok részéről gyakran kárhoytatott – „nemzeti” mivoltának kérdését. A néprajz, akár akarja, akár nem, *tárgyából következően* szorosan kötődik a nemzethez, ráadásul – s ez egyeseket talán különösen is zavar – a trianoni határokat gyakorlatilag nemlétezőnek tekinti. Az összes diszciplína közül éppen az etnográfia az, amely leginkább a nemzet – egyébként roppant sokszínű – egységében gondolkodik.

Nemzetközi önazonosításunk, országimázsunk szempontjából is megkerülhetetlen a népi kultúra, bár ebben jóval nagyobb szerepet kellene kapnia valódi népművészeti értékeinknek – felváltva végre a hamis „csikos-gulasch” és magyarnóta-romantikát.

Összegezve tehát: a néprajznak ebben a helyzetben nem kell mást tennie, mint végre komolyan vennie mind kutatási tárgyát, mind saját magát, és megvalósítania azt, amire születésétől fogva rendeltett. Ennek egyik leglényegesebb alapfeltétele azonban a népi kultúra és a népművészet, illetve az ezekre épülő *revival* mozgalmak presztízsének megteremtése, réteggkultúrából a nemzeti kultúrába való beemelése. A néprajztudomány sorsának alakulása – ahogy eddig is, ezek után is – a népi kultúra ösztársadalmi megítélésének függvénye.

SZILÁGYI LÁSZLÓ

Kölcsey Ferenc lelki „poétai helyei”*

Tisztelt Kölcsey örökségét Őrzők és Hagyományozók, Kedves Kollégák!

A tanácskozás előtti napokban egy könyvesboltban böngészve, kezembe került Konrád György *Zsidókról* írt esszégyűjteménye és ott a következőt olvastam: „1956 decemberében Budapesten az összegyűlt tömeg előtt a kardlapoztatni, gumibotozni készülő lovas rendőröket csak egyvalami állította meg: a *Himnusz*. Háromszor énekelték el és a lovak nem mozdultak. Aztán a rövid pillanat után szétoszlott a tömeg.”

Nem véletlenül idézem a szerzőt. Hány olyan ellentét van a magyarságban, amely oldásra és megértésre vár? Kölcsey poétai helyei kapcsán sem a földrajzi helyeket, hanem a mély lelkieket s ezek között az ellentmondásokat és a hidakat keresem, a maiakét is. Nem Csekét, amelyet ezzel a jelzővel illett, hanem azt a változást, amelynek eredményeként egy évvel később ugyanezt a helyet nyomorult falunak, majd számkivetése helyeként emlegeti.¹ Kölcsey lelki életének origóját, forrásvidékét és kulcsát keresem. Milyen joggal? A felhatalmazást Ő maga adta meg:

„Olyan vagyok mint a görög dithyramb:² egyik érzésből a másikba, egyik gondolatból a másikba merengek által... Miért nincs, ki mindezen léleknüánszokat dalba öntse, vagy pszichológiai szellemmel kifejtgesse? Én magam azt nem tehetem. Mert nem bizonyos távolságban kell-e lenni a lélek azon állapotjától, melyet zengeni vagy magyarázni akarunk?” (*Őnpanaszok* 4.)

Kölcsey világa

Már Horváth János³ felfigyelt arra, hogy Kölcsey személyiségét és költeményeit is az egymást kizáró érzelmi-hangulati elemek együttes és hullámmzó jelenléte jellemzi.

* A Nagykárolyban 2015. augusztus 6-án, a „Kölcsey időszerűsége” konferencián elhangzott előadás szövege.

¹ „A Körny mellyben lakom, elvan dugva szem elől, szép, de vad ’s felette magányos. Egyfelől a ’Tisza foly, más felől a ’Túr melly itt amabba szakad ’s minket a’ Torkolatban hagy laknunk. Egy felől Nagy erdők körütnék, más felől nyílás esik, ’s lát-határunkat a’ Máramarosi Hóbérczek határozzák. Nem poetai hely-e, Edes Barátom? Csak az a’ baj, hogy nekem Emberek kellenek nem lélektelen Szépségek” – írta Csekéről, a faluról Kölcsey Ferenc huszonöt évesen, 1815. október 17-én hajdani diáktársának, Kállay Ferencnek. Kölcsey Ferenc minden munkái. Levelezés I. 1808–1818. Sajtó alá rendezte: Szabó G. Zoltán. Universitas Kiadó, Budapest, 2005. 174. levél, 437. 27–33. sor. Egy évvel később, már 1816-ban „nyomorult falu”-nak nevezi (i.m. Kölcsey Ferenc – Döbrentei Gáborhoz, Cseke, 1816. május 11. 197. levél. 498. 4. sor.)

² A dithürambosz Dionüszosz tiszteletére egy előénekes és kórus által előadott vad és eksztatikus kardaltípus, Arisztotelész szerint a tragédia őse.

³ HORVÁTH JÁNOS: Kölcsey Ferenc. Szerk. Bitskey István, Görömbei András. Debrecen, 1997. Kossuth Egyetemi Kiadó (Tanulmányok I. Csokonai Könyvtár 12.), 219–220.

Éppen így megfejtésre vár lélektani szempontból az a különbség, amely benne a gazdálkodó és az értelmiségi, a magányos és a legszélesebb nyilvánosság előtt is szólni és hatni tudó személyiség között húzódik.

Kulin Ferenc kiváló tanulmányában a Kölcseyben egyszerre jelen levő s egymásnak feszülő liberalizmus és konzervativizmus kettőséről ír.⁴ Ide vágó mondatát egyetlen szóval lehet pontosítani: nem súlyos pszichológiai zavar vagy rendkívüli alkalmazkodó képesség van itt az ellentétek háttérében, hanem időszakonként súlyos pszichológiai zavar és rendkívüli alkalmazkodó képesség. Olyan zavar, amelynek leküzdése saját erőből történik. Egy öngyógyító s – ami a korszak sajátossága – egyben nemzetgyógyító szándék és cselekedet. Ez Kölcsey személyiségének és életének a kortársak számára is megdöbbentő heroizmusa.

A kettős, párhuzamos világainak egymással való vetélkedése, e világok közötti sokszor szakadékszerű távolság és váltás, illetve ezek integrációjára való törekvés Kölcsey sajátja: „Bércekre föl, völgyekbe le”.⁵ Ez a lelkiséget két úton próbálom bemutatni: az egyik a személyiségfejlődés pszichoszociális értelmezése, a másik a szimbólumok világa. Mindkettőben ezúttal eszközként először a megnevezés-analízis, a szógyakoriságok elemzése lesz segítségemre. Kölcsey összes műveit digitalizált formában megtaláljuk a Magyar Elektronikus Könyvtár Országos Széchényi Könyvtár (<http://mek.oszk.hu/>) honlapján,⁶ ahol egyszerű kereséssel rögtön megkapjuk azon kulcsszavak találatszámát, amelyek irányítúként segíthetnek minket a lelki „poétai helyek” közötti tájékozódásban.

A személyiség fejlődésének fordulópontjai eriksoni tükörben

Az Erik Erikson leírta – szakmai konszenzus által elfogadott – pszichoszociális fejlődés és annak 8 szakaszának elvei⁷ szerint értelmezve sorsát feltűnő, hogy az öt éves korral záruló kisgyermekkor vége, s a 12 éves korral kezdődő serdülőkori szakasz kezdete Kölcseynél drámai sorsélményekkel terhes: fél szeme elvesztésével, apja, egyetlen leány testvére és anyja halálával. A személyiségfejlődés fixációs pontjai egyszerre kapcsolódhatnak az ödipális korszakhoz, valamint a serdülőkorhoz, a „második születéshez” kötöttek és mindkét esetben a feldolgozatlan gyász sötét színeivel. Az egycsapásra bekövetkező – s az egyén aktivitásától független – események drámai hatása, s a veszteségek után a kegyelem, az újra, de másutt, más körülmények között kialakuló biztonság: ezek Kölcsey életstílusát (ADLER-i értelemben) meghatározó gyermekkori pillanatok. E pillanattoktól kezdve az e korszakokra jellemző krízisek témái vissza-visszatérő jelleggel, s a személyiséget folytonos forrongásban tartva jelennek meg élete során költészetében, szublimált formában és valóságosan is:

– kezdeményezés vagy büntudat,

⁴ KULIN FERENC: Kölcsey és a liberalizmus, 2. rész. Magyar Szemle, 1999. 3–4. sz. 8–36.

⁵ KÖLCSEY FERENC: Mi fénylik ott. Törredék.

⁶ Összes művei: <http://mek.oszk.hu/06300/06367/html/01.htm>

⁷ ERIK ERIKSON: „The problem of ego identity” (pdf). Journal of the American Psychoanalytic Association, 4,(1956), 56–121. CHARLES S. CARVER – MICHAEL F. SCHEIER: Személyiségszociológia, Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 288–298.

- identitás vs. szerepkonfúzió, és még inkább
- intimitás vs. izoláció

Kölcsey mindvégig hajlamos marad arra, hogy a korszakra jellemző krízisek kimeneteli lehetőségei közül egyik végtelből a másikba essen elképzelhetetlen gyorsasággal, és sokszor arra, hogy a negatív kimenetel felé hajoljon. Kötődési mintázata ambivalens lesz (nem biztonságos és nem is bizonytalan), ahogy ezt költőtársaihoz vagy rokonaihoz fűződő kapcsolatai is mutatják.

A kora gyermekkor dilemmája (kezdeményezés vagy bűntudat) megoldatlan marad hosszú ideig: az apa gyors eltávozásával nincs kivel és nincs kiért küzdeni. Egy gyermek számára ez a küzdelem elsősorban az apával szemben az anya szeretetéért és figyelméért folyik és az apával való azonosulásban oldódik fel. Dilemmát jelentett számtalanszor élete során, hogy milyen körülmények között, hogyan vállalhatja a kezdeményező szerepét. Mikor és hogyan lehet gazdálkodó vagy író, mikor és hogyan kezdjen udvarolni, lehet-e házasság, mikor húzódjon vissza szobájába vagy vállalja a tisztújítás közéleti próbáit? Kezdeményezései és váltásai ugyanakkor sokszor bűntudattal terhesek.

Az itt elérhető énminőség, a *bátorság* is nála olyan területeken érvényesül, amikor szinte eleve reménytelen ügyet kell védenie, s az ügyek valódi tétje az, hogy lehetséges-e a haláleset kapcsán bűnösnek kikiáltott személy mégis ártatlan, sőt áldozat.⁸ Így szól novellája, szomorújáték-töredéke és két ügyvédi beszéde is éppen gyermekgyilkossággal, férjgyilkossággal vádolt védelméről, vagy a feleséggyilkosságról. Mindig drámai helyzetek ezek. (Megmutatkozik bennük ugyanakkor az is, ahogyan a személyiség a maga veszteségét, fájdalmát, bűntudatát, kisebbségi komplexusát, próbálja feldolgozni és kompenzálni.)

A serdülőkor s az azzal összefonódó ifjúkor dilemmája is hosszú ideig megoldatlan és feszítő lelki ellentéteket generál. Az ifjúkor által elérhető énminőség a *szeretet, a szerelem*.

Anyja halálával fordul első ízben a szerelem érzése, vágya felé, s e válságkorszakban kapaszkodót keresve látja ezt a nyilvánvalóan serdülőkori szerelmet, Lottit még évtizedekkel később is felülmúlhatatlannak. Az anya és Lotti képe sűrűsödési, viszonyítási pontként összekapcsolódnak a lélekben: az egyszer megtapasztalt, aztán az eltávolodó, a vágyott, remélt, de végképp elvesztett női gyengédség élete végéig tartó hiánya lesz. Első, fennmaradt Lottihoz szóló verseit 18 évesen írja a közös árvaság vagy magány tapasztalatát is dokumentálva: „Testvére a magánosság” (*A képzeltet*). Az utolsó *Lotti* című költeményét 34 évesen (1824 februárjában). Vajon hány évtizedig élhet az emberben hiányként egy talán csak egyszer megpillantott szép lány tekintete?

A debreceni diáknak voltak barátai (Kállay Ferenc, Takáts István, Freytag József), de nevük mellett egyaránt a nyilvántartásban ugyanaz a szó szerepel, mint a sajátja

⁸ Egyik utolsó versében, az *Éji temetésben* (1836) gyermekgyilkos nő temeti el gyermekét. *Vadászslak* című novellája és a *Gyermekgyilkos* R. s. M. ügyében beszéde a gyermekgyilkossággal, másik védbeszéde (*Védelem P. J. számára*) férjgyilkossággal alaptalanul vádolt nő védelméről, a *Perényiek* című szomorújáték-töredéke pedig a feleséggyilkosságról szól.

mellett: *orbis*, azaz árva.⁹ Így születnek a barátságok. Árva gyermekek kerestek, adtak és kaptak egymásnak vigasztalást, s az árvák kerestek maguknak közösséget és találtak meg vágyott formában egy új nemzeti közösségetben. Kölcsey sorsának elindítója és alakítója az árvaság alapélménye s az árvák sérüléseinek gyógyítása: „Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hő szeméből!” Ez az egyik. A másik, az éles váltásra való hajlam, ami – majd látni fogjuk – képi szinten a hasításban mutatkozik meg.

Biztonságot csak a 6–11 éves kor, a látencia korszaka jelent, a teljesítmény vagy kibebrendülés kettőséből a teljesítmény, és ott az elérhető énrminőség (virtue), a *kompetencia*: a tudás, a tudomány, a költészet világa és azt képviselő barátok, mesterek. (A magány, a szenvedés gyógyírja ez és egyben önmagában azt fenntartó tényező.) Stabilitást ad még számára ekkor és mindvégig életében az elért, az egyetemes mércéknek megfelelni akaró és tudó erkölcsi fejlődési szintje.

A pszichoszociális korszakok jellemző krízisei, sorsfeladatai számára egy éles pillanattal mutatják meg önmagukat, s mintegy túl korai, s kényszerű válaszút elé állítják. Lényeges, hogy nála a fiatalkori nagy dilemma, az intimitás vagy izoláció valóban a házasság, vagy az egyedüllét közötti választásként jelentkezik, s ő *tudatosan akar választani* életstílust, sorsot a 20-as évei közepén (1814 júniusában).¹⁰ A fiatal felnőttkorra (20–25 éves korra) jellemző intimitás versus izoláció kríziséből az ő megoldása az *elszigetelés* lesz és marad hosszú ideig.

Ez a mélypont. A korszaknak az irodalomtörténetben hipochondriaként, vagy lelki alkatként aposztrofált jelenségei a klinikus szemével *krónikus depressziós tünetgyűjttest* alkotnak: A DSM IV. szerint ez a diagnózis jelölendő, ha fennáll a major depresszív epizód teljes kritériumrendszere legalább két éven át.¹¹

A major depresszív zavar tünetei közül minden valószínűség szerint jellemző volt Kölcseyre csaknem minden nap a levert hangulat, az érdeklődés és öröm jelentős csökkenése, a csökkent gondolkodási, összpontosítási vagy döntési képesség, a fáradtság vagy anergia, az értéktelenség érzete, az önvádás/bűntudat, a halál gondolatával való gyakori foglalkozás. Krónikus depressziója melankóliás jellegű volt.¹² Mindehhez társul időnként az „Atípusos” jellegnél megfigyelhető tünet: a társas kapcsolatok hosszú távú elutasítása.

A felszíni tünet azonban a mélyben lehet a szellem feltámadásnak kezdete is, ahogy Keresztes Szt. János (†1591) kifejezése sugallja: a „*lélek sötét éjszakája*”, amikor Istennel való egyesülést, majd jelenlétének teljes hiányát tapasztalja meg a lélek. Isten jelenlétének megtapasztalása napfény, ennek hiánya teljes sötétség a lélek számára.¹³ Kölcseynél ez a hiány szinte tapintható – nem eléggé hangsúlyozott irodalomtörténeti tényként kell rögzíteni: versei között istenes verset nem találunk! Egyetlen költeménye, melyben Istent szólítja meg, a *Hymnus*. Versei szókészletében pedig az „isten, istennő, istenek, isteni” szavak száma csak 63. (Döntő többségükben a szerelem, a fájdalom, az ókori világ és a búcsú kontextusában.) A himnuszírás így valóban élete számára is fordulópontot jelent és jelez.

⁹ SZABÓ G. ZOLTÁN: Kölcsey Ferenc. Pozsony, 2011. Kalligram, 27.

¹⁰ „adjon a Hymen boldogságot, és ha azt nem adhat, inkább soha se tünjön fel.” I. m., 47.

¹¹ A DSM-IV-TR diagnosztikai kritériumai. Budapest, 2001. Animula Kiadó, 136–137.

¹² I. m., 113–114.

¹³ Magyar Katolikus Lexikon. VII. kötet. Budapest, 2002. Szent István Társulat, 739–740.

Hogyan szenved meg mindezt és hogyan sikerül ezt meghaladnia?

Szimbólumok nyelvén

Lehet-e apjához és anyjához fűződő viszonyát, a korai traumákat és azok meghaladásának folyamatát a kimondott szavak mögött s azokon túl megérteni a narratív pszichológia eszközeivel valamint a tudattalan, a szimbólum- és hipnoterápia nyelvén? A szimbólumterápiában, a katatimimaginatív pszichoterápiában (KIP), a módosult tudatállapotban ugyanis alapfokú hívóképeket használunk a személyiség legmélyebb rétegének ellenállásmentes megélése érdekében.¹⁴ Ilyen alapfokú hívókép a rét s ilyen a hegy és a tűz képe is.

A *rét*, a *mező* motívum a tudattalanhoz irányított többoldalú kérdésfeltevést, megszólítást jelent: az időjárásban megmutatkozik az aktuális hangulati állapot, az évszak pedig utalhat egy mélyebb, tartós alaphangulati beállítódásra. A személyiség egészséges szerveződésnél (jól működő elhárítási mechanizmusoknál illetve átdolgozás után) általában békés, kiegyensúlyozott, – termékenységére révén – anyai, tápláló, orális színezetű világot mutat. Kölcsey verseinek e kutatás kapcsán megvizsgált 18 854-es szókészletében a rét egyszer sem, a mező szó pedig mindössze 8-szor fordul elő!

A szimbólumterápiában, hipnoterápiában az alapfokú hívóképek közül a *hegy* képe az én-ideálnak, az egyéni ambíciók mértékének, a megküzdésnek, a kihívással való szembenézésnek, az apai archetípusnak a szimbóluma (mindenfajta direkt értelmezés kényszere nélkül). A motívum a „hegy”, „hegyek” kifejezésként Kölcseynél a versekben szintén csak 8 alkalommal olvasható (s 162 alkalommal jelenik meg a teljes életműben). Személyességét mutatja, hogy a „hegyeink” csak kétszer.

Közös a rét és a hegy Kölcseynél megfigyelhető képeiben az erős érzelmi hangoltság, sokszor a drámai elem, az ambivalencia, a változékonyság és a hasítás: ellentétes színek, hangulatok és tartalmak egymás melletti megjelenése. Töltekezni, megbújni alig van hely ebben a lélekben (figyeljünk a rét képének háttérbe szorulására) és kevés a lehetőség a tárgykapcsolatokkal való megküzdésre (a hegy motívum), a tudattalan veszélyes, erőteljes dinamikájú mozzanataival, az érzelmek túlradó hullámzásaival szemben.

Kölcsey számára a mező a szerelem helye, de egy olyan hely, amely minden zöld és üde színei ellenére az elmúlásé és a halálé is. A mező sokszor összekapcsolódik a tűz motívumával, s egyszerre éltető és pusztító jellegű. Ahogy Lotti alakjának megidézése kapcsán is: „Szép tavaszom mezején, mint isteni Grácia, bolygék, / Sok dagadó kebel, ah, gyúla szerelmem után. / Egy vala csak, szívem kinek égett mennyei lánggal, / S ajkam utolsó hív szózata nyögte nevét. / S őt most Hádes örök ligetén hű lángom ölébe, / Lombjaim árnya között, sírva sohajtom alá.”

Éppen így a hegy motívuma: A *Kárpáti kincstár* című elbeszélésében a hegy (konkrétan a Tátra) ambivalens elem, vágyott, de nem valóságos kincsek elképzelt rejtekhegye, csupán a házasság csalóka eszköze. Még a pozitív érzelmek is teljesen ellentétes

¹⁴ HANSCARL LEUNER: A katatimimaginatív pszichoterápia alapjai. Budapest, 2013, Animula Kiadó.

hatásúak, mint két élű kard, s lesznek a bizalom és bizalmatlanság, a jó és balsors okai egyaránt: „Tűz, víz, lég éltetnek és ölnék; öröm keblet erősít és repeszt; gyönyör virágoztat és hervaszt; remény vigasztal és félrevezet; szeretet véd és feláldoz; hit édig emel és porig lesüllyeszt. Mondjátok meg: mi oltalmaz meg bennünket, hogy a boldogság ezer meg ezer eszközei közt balsors vaskarjai közé ne hulljunk?”

Felsőfokú hívókép a tűz, amely Kölcsey fél szeme világának elvesztése miatt kitüntetett szerepet játszik. „Mi az élet tűzfolyása? / Hulló szikra melege.” (*Vanitatium vanitas*). S valóban: a fenti két hívóképpel szemben Kölcsey verseinek 18 854-es készletében a *láng*, a tűz, a szikra és annak ragozott, toldalékos alakjai már 113-szor fordulnak elő (a szókészlet 0,59 százaléka). (Ha azt gondoljuk, hogy mindez csak romantikus toposz, akkor fel kell hívni a figyelmet arra, Vörösmarty valamennyi költeményének és töredékeinek jóval nagyobb, 85 509 szavas készletében: csak 172-szer találkozunk ezekkel a képekkel.)

A „*könnyeké égető heve*” és a láng, a tűz jelentős, drámai kép Kölcseynél. Nem szelíden lobog, mint az otthoni tűzhely, amely körül melegedhetnek a családtagok. A végzetes, síríg tartó szerelem, a költői hevület, a nemzeti érzés kapcsolódik hozzá. Igazi drámai képben pedig önmaga ellentétével találkozik a *HIMNUS*-ban: „*lángtenger fölötté*”. Élete, politikai aktivitása csúcspontján a láng már a hazáért vívott reményteljes küzdelemnek is a szimbóluma lesz: „Könny a szemben, láng a mellben,/ S a kézben ősi kard!” (*Intés. Cseke, 1832. szept. 29.*)

Párhuzamként kínálkozik a tény, hogy kora gyermekkori (négy éves kori) betegsége és gyógyulása önmagában is kettős hatású. A halálos himlőből meggyógyul, de fél szeme elvesztése árán. Átkozott és áldott esemény, ahogy a görög mitológiában a jó *Teiresziász* számára lett büntetés és egyben kimagasló képességének, jósló tehetségének egyik záloga, a büntetésként ráért vakság.

A tűz szélsőségesen ellentétes pusztító és gyógyító, de mindvégig drámai jelenléte a korai traumában és sorsélményben is gyökerezhet. Ha prózában nem is, *Atok* című versében – azt hiszem – mégiscsak erről szól:

„Láng vala keblemben, s ah késtél oltani lángom;
Szinte halék, s tőled nem jövelyányka segéd.
Hívtalak, ah szaladál; ömlött szemem árja, nevetted,
S nem hallád, Echo mint veri vissza jajom.
Légyen egész éjjel – bár csókjaid árja habozzék
Arcán – mély aluvás, ó Chloe, pásztorodon.”

Hogyan lehetett ezt a lángoló lelket csillapítani, ellentéteit áthidalni?

Érett férfiként

1. Az egyik tényező biológiai és metafizikai egyszerre: a krisztusi harmincharmadik év Kölcsey életében. Immár érett férfiként szembe kell néznie saját árnyékszemélyiségével, addigi félelmeivel, halálvágyával (*Thanatosz*). A *Hymnus* írása (1823), az abban

megjelenő szélsőséges ellentétek, a bűn és büntetés, aztán mégis fohász Isten felé – tett, amely egyébként nem jellemző verseire – tekinthető belső lelki változásainak is egyik fordulópontjaként.

2. A másik tényező az elhúzódó serdülő és ifjúkori krízis megoldása: az intimitás vagy izoláció dilemmájának lezárása 1821-től 1826-ig az izoláció oldalán, de úgy, hogy közben hű marad saját háza népéhez. 1827-ben meghal Ádám testvére, majd a következő évben Szemere Krisztina. Özvegygé váló sógornőjével és fiával alkotnak ettől kezdve családot. A generativitás pozitív kimenetelének számtalan szép példáját látjuk életművében kezdődően, s a felnőtt életre jellemző énrminőség, a *gondoskodás* is ekkor találja meg a talaját háza népe között és tágabban a nemzet felé. A serdülőkori, fiatalkori identitásbeli krízist, a földbirtokosi vagy értelmiségi, a magányos költői, vagy a közéleti életstílus és hivatás dilemmáját ekkor sikerül egyensúlyban tartva feloldania: a személyiség integrációs törekvései magukba olvasztják az ellentétes formákat és tartalmakat. Hogy az intrapszichés folyamatok vagy a szociális helyzet változása volt-e hamarabb, mindegy is: terápiás hatása mindig a „mintha történésnek” (játék-történésnek, belső tudatosodási folyamatnak) és a valóságtörténésnek az analógiája.

3. A harmadik: a kora gyermekkori veszteségek érett férfiként való pótlása önmaga által, önmagában immár. Az anyai és apai személyiségrészek és korai trauma (a láng) integrálása immár s veszteséget nemzeti küldetéssé alakítva. Apját a teljes életműben – tehát nem csak az irodalmi művekben – csupán egyetlen egyszer szólítja meg –, s anyjáról is nagyon ritkán ír. (*Búcsú B...tól.* 1809., *Szép Erdély.* 1838., valamint *Országgyűlési napló, 1833. január 9.*) De micsoda mondatok ezek – éppen politikai tevékenysége csúcspontján!

Ekkor idealizálva jelenik meg gyermekkora két legfontosabb személye, úgy, hogy veszteségük súlyát és a veszteség célját is meg tudja fogalmazni: „Szegény apám! Te sokkal boldogabb voltál, mint fiad; mert az írói szerencsétlen talentumot rád a sors nem mérte. A szerető nő több vigasztalást nyújtott neked, mint fiadnak a Helikon minden szüzei; s házi nyugalmad hasonlatlanul többet ért azon parányi ragyogásnál, mit a fiu álmatlan éjeken vásárolt meg, hogy miatta nyugalmit veszesse el.”¹⁵

Erdély ügye kapcsán pedig: „valahányszor e földről gondolkozom, poétai hév ömlik el keblemen. Eszembe jut a *bős*, ki mindenét elvesztette a népért, mely őt csábító szavakra elhagyá, eszembe jut a barna szép hölgyecske, ki engem ott szerelme zálogául mutatott be férjének – az *én anyám!* O ha ti csak egy *szikrát*, csak egyetlenegyét kapnátok a *lángból*, mely keblemben ég! Akkor mienk lenne Erdély, a szép haza.”¹⁶

4. A negyedik: a tudattalanban végbemenő folyamatok, s traumák megszenvedésének korszakai után az ellentétek meghaladása. Ennek keretszimbóluma ismét a rét lesz, úgy, hogy megszületik benne – éppen a *Hymnus* írása körüli időszakban majd azt követően – a *bős archetípusa*. Már nem árva lesz, hanem az árva nemzet megmentője (úgy ahogyan az előbbi idézet is mutatta).

A *Nemzeti hagyományok*ban (1826) Ányos Pál kapcsán valójában saját szerepét és

¹⁵ KÖLCSEY FERENC minden munkái. Országgyűlési napló. Országgyűlési írások I. 1832. december 17. Sajtó alá rendezte: Völgyesi Orsolya, Universitas Kiadó, Budapest, 2000. 14. 4. sor.

¹⁶ KÖLCSEY FERENC: Országgyűlési napló, 1833. január 8. i.m. 43. 12–18. sor. Kiemelés tőlem: Sz. L.

költői lehetőségeit is jelöli ki:

Ő [...] „saját *tűzében* látszik olvadni, [...] a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a *szeretőnek* kedvelt lánykája, szemei előtt; [...] a nemzet múlt korának története in oly örömmel andalog, s a *viruló mezőn* a rajta elhullott *bős* árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poetát, s az új kort a régivel öszvekötvén, e párosításban egy költői közép világot keres, melynek megszélidült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse...”¹⁷

Az ellentétek találkozásának s élete fontos belső szimbólumaival kapcsolatos útjának integráló mondatát, kérdését 1832. december 12-én Országgyűlési naplójában¹⁸ – politikai sikerei csúcán, a nagy nyilvánosság előtt megjelenve – így olvashatjuk:

„lehetséges-e a költőnek, ki élete minden napjaiban részvétért, barátságért és szeretetért epedett; ki *lángolva* és *olvadozva* fűzte magát azon kevesekhez, kik őt értették [...] illy messze a nékie kedvesektől [...] *szorongás nélkül élnie?*”¹⁹

A csúcspont és a vég

Saját maga által még ifjúsága elején választott jelmondata így hangzott: *malignum spernere volgas*, azaz „kevesektől, de jóktól becsültetni”. Valójában a fentiek tükrében meg kell változtassuk ezt a felszínen igaz mondatot a nem fecsegő lelki mélységben: kevesektől, de jóktól szeretve lenni. Vagy ahogy ő írja: „*De boldog az, kinek van valakije...*”²⁰

A korszak és maga Kölcsey személyisége is a *bős arbutúpusát* aktivizálja. Minden kézen van, hogy ez a feladatot betöltse: korai sérülés, az elhagyatottság, a folyópartra tett árva helyzete, a boldog, de igazán ismeretlen apa és a hamar eltávozó, de az égből védőn letekintő anya képe, a kiválasztottság testi hibája, élete végéig tartó, idealizált szerelem, szélsőséges ellentétek, tűz és jég találkozása egyetlen személyben, a sztoikus keresztény etika stabilitásával és megtörhetetlen szikla magányával. A hősök sorsa azonban az üstökös lét (amilyen az ő dicső és mégis gyászkeretes távozása az országgyűlésről).

Ezeket az ellentéteket, a legerősebb és leggyengébb énünk, az árvaság és közösség képvisellete integrálásának képességét és felvillanó törekénységét értette meg Vörösmarty 1844-ben a költőtársra emlékezve:

Kölcsey

Nap vala értelmed, jó szíved, csillagok és hold:
Egy nagy természet fényköre húnyt le veled.

1844

¹⁷ KÖLCSEY FERENC összes költeményei. Nemzeti hagyományok. Parainesis. Szerk. Szabó G. Zoltán. Budapest, 2008. Osiris Kiadó, 205. Kiemelés tőlem, Sz. L.

¹⁸ KÖLCSEY FERENC minden munkái. Országgyűlési napló. Országgyűlési íráások I. Pozsony, 1832. december 12. Sajtó alá rendezte: Völgyesi Orsolya, Universitas Kiadó, Budapest, 2000. 10. 7–17. sor.

¹⁹ Kiemelés tőlem, Sz. L.

²⁰ KÖLCSEY FERENC: Országgyűlési napló, Pozsony, 1832. december 12. i.m. 10. 22. sor.

PINTYE GÁBOR

A Lónyay-kripta elfeledett leletei Új- és legújabb kori temetkezési szokások nyomában

A 2007. évben egy baráti beszélgetés alkalmával Gál Balázs hívta fel a figyelmünket egy érdekesnek ígérkező témára. Elmondása szerint, a lónyai református templom helyreállítási munkálataikor, a helyszínen dolgozva figyelt fel egy leletegyüttesre, mely a templom alatti kriptából származik. Közölte, hogy egy dobozt őriznek a parókián, melyben csontok, ruhafoszlányok, cserepek és egyéb kisebb-nagyobb tárgyak vannak ömlesztve. Az információt feljegyeztük ugyan, de elfoglaltságaink miatt csak 2012-ben szálltunk ki a helyszínre, ahol rövid keresgélés után valóban megtaláltuk a dobozt és a Jósa András Múzeumba szállítottuk.¹

A méltán híres, gótikus eredetű templomban 2000–2004 között több alkalommal folyt műemléki falkutató és restaurátori munka, de az eredmények publikálásakor a kripta vizsgálatát csak érintőlegesen említették.

A kutatók feltárási eredménye szerint az első sírépítmények a templom hajójában voltak, de a három kamrát valószínűleg a II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjáratát megbosszuló lengyel seregek dülása után 1657-ben felszámolták, betöltötték. Ezután kerülhetett sor a minket érdeklő kripta építésére, melyet a templomszentély teljes területének felhasználásával hoztak létre úgy, hogy annak boltozata a szentély járószintjét 120 cm-rel emelte meg.

A műemléki felújításkor, a szakemberek az eredeti, gótikus járószint visszaállítására törekedtek, mely együtt járt a kripta boltozatának elbontásával. Ezt megelőzően még dokumentálták a szentélyre vezető lépcső déli oldalában a félkör alakú ajtónyílást, valamint az aljzatra épített térdfalakat, melyekre hajdanában a koporsókat helyezték.²

A fotókon jól látható, hogy ezeknek csak a maradványai – és szétszórva egyéb tárgyak – láthatók a sírboltban. Ennek magyarázata az, hogy a Lónyayak az 1880-as években egy eklektikus stílusú kriptát építettek a nagylónyai református temetőben, melybe a 20. század elején szállították át addigi templomi nyughelyükből a családtagok maradványait.³

¹ A tárgyak egy része valószínűleg nem a kriptából, hanem a templomkert tereprendezéséből származik. A cinterem meglétét igazolja a nagy mennyiségű koporsószeg, de ezzel együtt számos újkori vaseszköz maradványát és több újkori és recens edény töredékét is begyűjtötték. A leletanyag leltározatlan.

² BARTOS GYÖRGY: Lónya, templom. RégKut 2000. Budapest, 2003. 171.; BARTOS GYÖRGY – FÜLÖP ANDRÁS: A lónyai református templom műemléki kutatása. Műemlékvédelem, 2004. 6. sz. 345–346

³ BABUS JOLÁN: A nagylónyai református anyaszentegyház vázlatos története. 1951. 7. Kézirat. JAM Klny 2256. [BABUS, 1951]

A templomfelújítás sűrű munkálatai miatt, a leleteket sebtében összegyűjtő műemlékes szakemberek elmondása szerint a kripta felnyitásakor a padlót vastag szervesanyag-réteg, elsősorban famaradványok borították. Mindössze az egyik térdfal mögé lecsúszott gyerekkoporsó és az északi fal mellett egy nagyobb méretű

koporsó maradt meg viszonylag jó állapotban. A kisebbikben egy-egy ruhafosztlány volt csak, de feltételezték, hogy a kisméretű csizma, melyet az aljatról szedtek fel, ehhez tartozott. A ruhamaradványokon kívül lábbelik is voltak a sírboltban, de ezek össze-vissza keveredve. Ennek magyarázata szerintük az lehetett, hogy értékekért kutatva dúlták fel a mauzóleumot. Elmondásuk szerint a lemezbetűk a koporsóra voltak szegezve, és ilyen funkciót láthatott el a halálfejes lemez is, bár ezt a padlóról szedték fel.⁴ Véleményük szerint, az exhumáláskor a mozdítható állapotú vázakat, valamint a felszínen látható hosszúcsontokat és koponyákat összegyűjtötték és átvitték véglegesnek szánt helyükre, ugyanis ezek maradványai csak kis számban kerültek elő a törmelékréteg átvizsgálásakor. Az említett két temetkezésről Babus Jolán is megemlékezik, és megjegyzi, hogy ezek egy lelkész és egy uradalmi intéző maradványai.⁵

A koporsók pusztulása nemcsak a sírboltban ért hatásokkal (klíma, nedvesség, állati kártevők, gomba) és a fosztogatással magyarázhatóak, hanem azzal is, hogy azokat egymásra pakolhatták, s az idők folyamán az újabbak súlya alatt a korábbiak összeroskadhattak, esetleg a térdfalak közé rogytak.⁶

Restaurátoraink⁷ gondos munkával szétválogatták a

⁴ A kriptáról és az egyes tárgyokról az eredeti fotókat Bartos György készítette. Felhasználásuk lehetőségét ezúton köszönöm, hasonlóképpen hálával tartozom neki és Lángi Józsefnek az információikért!

⁵ BABUS 1951. 6.

⁶ V. EMBER MÁRIA: XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból. *Vetements des XVIe et XVIIe siècles*. *FoIArch* XIX. 1968. 151. WESSELÉNYI ISTVÁN: Sanyarú világ, *Napló 1703–1708*. II. 1707–1708. Közzéteszi Demény Lajos, Magyar András. Bukarest, 1985. *Kriterion Könyvkiadó*, 489.

⁷ A munka dandárját a nyíregyházi Jósza András Múzeum restaurátorai és segédrestaurátorai végezték. Név szerint: Takácsné Varga Ágnes, Dankóné Németh Erika, Havasi Dóra és Szmolár Edit. Fogadják köszönetemet! A tárgyfotókat Havasi Dóra, Toldi Zoltán és a szerző készítették.

leleteket fa, réz, vas, ezüst, üveg, bőr és textil csoportokra. A textílián belül a különböző selyemfélék, lenvászon, bársony és a fémszálás pamut anyagok voltak. Vasból elsősorban a kérdéses szerepű, vékony, rövid(?) lécek különíthetők el, rézből pedig a koporsók díszítésére és szövegezésre használt számos kisméretű és 2–3 nagyobb méretű, domború, körfejú szeg, betűk, egy tábla, egy gyertyatartó alja, egy halálfej és a nagyobb méretű félhold és csillag alakú díszveretek készültek. Fontos megfigyelés, hogy a betűket, számokat, a nagy csillagokat és a halálfejet ezüstözték, míg a kisméretű félhold és csillag alakú koporsóveretek nagy része tiszta ezüsből van. A réz példányok között némelyikén aranyozás nyoma észlelhető.

A bőrök közül a csizmák maradványain kívül egy majdnem teljesen ép öv érdemel említést. A textíliák között ruhafoszlányok, zsinórozások, bojtok, zsinóröv darabjai és szemfedél szegélyét díszítő fémszálás rojtok azonosíthatók.

A koporsó díszveretei számszerinti megoszlásban: 2 db nagyméretű, a 3 db kisméretű hatágú csillag, 5 db kisméretű és 10 db valamivel nagyobb félhold alakú veret és egy koponya-lábszárcsontokkal. Készítési technikájuk szerint a kisebb, hold alakú díszek és a halálfej préseltek, a többiek öntöttek.

A koporsók szegekkel való díszítéséről (és beburkolásáról) a 16–17. századból számos krónika és végrendelet is megemlékezik. A félhold és csillag alakú díszveretek talán a legkorábbi leleteink, analógiáik általában a 17–18. századból ismertek, de feltehetően használatuk a 16. században kezdődik. Megyénkben Csengerben és Nagyhalászon lettek dokumentálva.⁸

Van azonban egy leletcsoport, mely jóval korábbra is tolhatná a sírbolt használatának kezdeteit. Ezek pedig a 3 db préselt, félgömbös, lemezfejú, nyolckarélyos, domború mintázattal ellátott, nagyobb szeg. Legkiválóbb párhuzamukat ugyanis, a – már említett – nagyhalászi feltárásból ismerem, ám azok övveretként vannak meghatározva és a 14. századra

keelve.⁹ A datálás azonban széles időkeretek között mozoghat, hiszen a rozettás díszítmények a barokk idején is közkedveltek maradtak, így nem utasítható el ezen tárgyaink jóval későbbi készítése sem. Tökéletesen azonos szegek láthatók Széchenyi Pál (1645–1710) érsek koporsóján is.¹⁰

⁸ MEGAY GÉZA: A miskolci avasi templom 1941. évi ásátásának eredményei. Bericht über die Grabungsergebnisse des Jahres 1941 in der Kirche auf dem Berg Avas in Miskolc. (Auszug). HOMÉ IX. 1970. 129–141. 133. Gervers-Molnár Vera: Sárospataki síremlékek. Művészettörténeti Füzetek Cahiers d'histoire de l'art 14. Budapest, 1983. 82.; Höllrigl József: A csengeri ref. templom kriptájának leletei. AÉ 47. 1934. 95–114. 102, 80. kép 34., 108. Jakab Attila-Jankovics Norbert: A nagyhalászi Pusztatemplom. Medieval church in Nagyhalász. NyJAMÉ 50. Nyíregyháza, 2008. 307–356. Forrásidezetekkel: 323. 328–329. 355. XIV. t. 1. 3. 4–5.

⁹ JAKAB-JANKOVICS, 2008. 321. 327. 353. XII. t. 1–3.

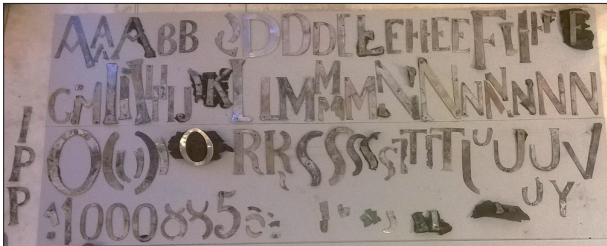
¹⁰ TÓTH VILMOS: Temetői ősgaléria. A Széchenyi család nagyeceni sírjai. In: Széchenyi Pál emlékezete. Adalékok az életúthoz és a nagyeceni múmia vizsgálatának eredményei. Szerk. Kristóf Lilla Alida-Tóth Vilmos. Győr, 2012. 100. 13. kép, 101.

A veretek használata – egyszerű, kicsiny, körfejú szegek alkalmazásával – kimutatható a 18. század végéig, a 19. század elejéig. Ezt több feltárás eredménye is alátámasztja, de legbeszédesebben a váci fehérek templomában talált koporsók igazolják.¹¹

A szegecsek azonban nemcsak rögzítették a koporsóra terített textíliát, hanem önálló díszítményül is szolgáltak. Emellett évszámokat, feliratokat is kialakíthattak alkalmazásukkal. Ezt a tényt Saáry Sándor regényes elbeszélésben is megőrökíti, melyben a Krucsay-kripta látogatásakor átélt kalandjainak állít emléket.¹²

A rendelkezésre álló leletegyüttesben ez esetben is jelentkeztek olyan koporsó maradványok, melyeken kisméretű, domborúfejú részszegekből képeztek egykoron feliratot.

Sokkal látványosabb megoldás ennél az, amikor az utókornak szánt információt lemezből kivágott betűkkel, számokkal közölték. A lónyai sírbolt erre a variációra is szolgáltat bizonyítékot. A törmelék közül legalább 70 nagyjából ép, vagy nagyrészt önállóként azonosítható

betűt, és kb. tíz számot, illetve számtöredéket lehetett szétválasztani.

A 2. képen szereplő deszkára szögezett felirattöredék a következő: „OBIIT (I) IN OPPI-DO....” A szövegtöredék fordítása: elhunyt XY városban.

Ez a búcsúformula a 18. században általános volt, ásatáson legutóbb a gönci plébániatemplom egyik koporsóján figyelték meg, de ott szegecsekből kiverve.¹³ Hogy melyik városról van szó, csak találgatni lehet. A Jósza András Múzeum időszaki kiállításán szereplő, ezen kripta tárgyait bemutató tárlóban önhatalmúlag (Vásáros) Naményra egészítettem ki a feliratot a Lónyayak vásárosnaményi előneve alapján. Ilyen, lemezbetűs latin nyelvű koporsó-felirathoz két párhuzamot találtam, az egyik a – már többször említett – váci plébániatemplom 18. századi leletei között, a másik pedig a Miskolc-avasi templomból származik. A váci koporsóra 66 betűt és számot szegeztek a mesterek, igaz, ezek ónozott vas példányok voltak.¹⁴ Az avasi koporsó ezüst,

¹¹ RÁDULY EMIL: A váci fehérek temploma kriptafeltárása. Opening of the Crypt in the Dominican Church in Vác. Műemlékvédelem XXVI. 1997. 21–27. 23.

¹² Saáry Sándor: A kisvárdai fehér asszony. Nyíregyháza, Jósza Elek könyvnyomdája, 1923. 5.

¹³ Gál Viktor-Miskolczi Melinda: A gönci római katolikus plébániatemplom 2014. évi feltárása. Excavation of the Roman Catholic Church of Gönc, 2014. HOMÉ LIV 2015. 311–325. 316.

¹⁴ RÁDULY, 1997. 24. Hostyánszki Attila: Egy XVIII. századi koporsó restaurálása. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 4. Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia I. Szentendre, 1997. 218–223. 219–220.

nagybetűs felirata viszont formailag, és nyersanyagát tekintve is kiváló párhuzam. Erről konkrétan tudjuk, hogy 1735-ben történt a temetés, ráadásul az idézett képen jól látható a mieinkkel teljesen megegyező félhold és hatágú csillag alakú veretek alkalmazása.¹⁵

Megjegyzendő, hogy fémlemez betűket a 19. század 2. felében is használtak, ám a feliratokat ekkor már magyarul szövegezték.¹⁶

A leginkább figyelemre méltó lelet minden bizonnyal a lábszárcsontokkal kiegészített, koponyát ábrázoló lemezdísz. Köztudott, hogy e jelkép a középkor óta a halál szimbóluma. A lónyai darab alapján bátran kijelenthető, hogy ezt nemcsak a katolikus egyházak, hanem a református vallás szimbólumai közé is bekerült az újkor folyamán. Alkalmazása nem vált széles körűvé, jómagam is csak egyetlen analógiát találtam. Ennek rajzával látták el a kenderesi egyházközség halotti anyakönyvének címlapját 1757-ben.¹⁷ Ugyan katolikus közegben, de a váci dominikánus templom kriptájából származó koporsókon figyelték meg, hogy a 18. század közepétől vált általánossá a haláljelek feltüntetése. Ezek között feltűnik a koporsóra szegezett koponya-lábszárcsontos ábrázolás is.¹⁸

A lónyai ezüstveretek hátlapjára korrodálódott bársony maradványból egyértelműen meghatározható az egyik koporsó befedésének alapanyaga. Ez pedig nem más, mint a bársony, melyet a 16–17. században már széles körben használtak az úri temetések alkalmával nemcsak koporsóra, hanem akár a ravatalozáshoz kapcsolódó „díszítéshez” is. Beszédese forrásaink erre nézve – egyebek mellett – Apor Péter és Wesselényi István.¹⁹

A fennmaradt bőrmaradványok nagyobb része, a csizmahúzóok és bélések száma alapján 3–4 csizmához tartozott.²⁰ A lábbelik ritka leletek, a barokk idején elsősorban kapcában ravataloztak, de még a Budapest, Kálvin téri kripta zömében 19. századi temetkezésében is csak kevés csizmát azonosítottak.²¹ A talpak és bélések kecses, hegyesorrú csizmákra utalnak, egyikük szárát lelógó rojzozat díszíti.

A számos gyapjúból fonott vagy sodrott paszomány, egyszerű és fémszálás selyem sujtás maradvány több ruhához tartozhatott és ezek között női és férfi öltözetek egyaránt vannak. A szegélyként használt zsinórok egy része a fonatolt technikájú

¹⁵ MEGAY, 1970. 133. 157. XVI. t.

¹⁶ KÓ et al.: A Kálvin téri kripta titkai. Szerk.: Kó A.-Susa É. Budapest, 2014. 137. felső kép. 178.

¹⁷ TAKÁCS BÉLA: Bibliái jelképek a magyar református egyházművészetben. Budapest, 1986. 163, 63. kép.

¹⁸ RÁDULY, 1997. 24.

¹⁹ APOR PÉTER: Metamorphosis Transylvaniae, azaz: Erdélynek változása [1736]. Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta Tóth Gyula. Magyar Helikon, Budapest 1972. 68. WESSELÉNYI II. 489.

²⁰ A bőrtárgyakat a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központjának munkatársai restaurálták Kissné Bendefy Márta vezetésével. Fogadják köszönetemet!

²¹ RÁDULY, 1997. 25. KÓ ET AL., 2014. 179.

az ún. Hernád típusba, más részük egy speciális, farkasfog-szerűen kiképzett változatába, az ún. saskörmös típusba tartozik.²² A többé-kevésbé biztosan meghatározható darabok közül kiemelkedik egy – méretei alapján – női vagy gyermek mentét vagy atillát díszítő zsinórzat a hozzá tartozó mives, bordázott körtegombokkal.²³ Ez utóbbiak darabszáma szintén több ruha létére utal. A nagyméretű, ép vítezkötéses zsinórdíszek egy része uniszex motívum, felvarrhatták kabát vagy mente hátára ún. pávafarok díszként, vagy az ujjára éppúgy, mint férfinadrág combrésze.²⁴ Meg lehetett határozni egy csáko díszbojtot, továbbá egy zsinór díszöv vagy mentekötő maradványát is. Ez utóbbiak a férfi viselet

részét képezték.²⁵ A zsinórozás különféle alkalmazási variációja a férfi és női úri viseletben számos ábrázoláson megfigyelhető. A nemzeti romantika irányzata által képviselt öltözködés, a díszmagyar a reformkorban vált a nemzeti identitás fontos külsőségévé, majd az önkényuralom tiltására életbe lépett rövid szünet után a 60-as évektől terjedt el ismét széles körben.

Itt most csak a Divatcsarnok 1860-ból származó egyik divatképeire hivatkozom.²⁶

Női ruhát ékítették egykor a különböző selyem, szatén és tüll szalagokból, előbbiből egy jó állapotú bokréta is előkerült. Ezek az anyagok reprezentálják a 18. század végi – 19. századi női és gyermekruházat főbb alapanyagait.²⁷ A szalagokat az 1850-as évektől felhasználták a ruha vállán, a mellka-

²² TÓTH JÁNOS: Ruhazsinórzat és paszományáru. Katalógus. Budapest, é. n. 3. Székelyné Kőrösi Ilona-Bánóczki Péter: Magyar díszviseletek régen és ma (Kiállítás a Cifrapalotában). Ungarische Ziertrachten Ausstellung in Cifrapalast. – Auszug – Cumania 20. Kecskemét, 2004. 373-414. 383. 1. ábra.

²³ SZÉKELYNÉ KÖRÖSI-BÁNÓCZKI, 2004. 384. 2. ábra.

²⁴ SZÉKELYNÉ KÖRÖSI-BÁNÓCZKI, 2004. 385. 3. ábra.

²⁵ TÓTH É.N. 11-12.

²⁶ KOVÁCS FERENC – RÉDEI JUDIT – TOMPOS LILLA – TÖRÖK RÓBERT: Fardagály és kámvás rokolya. Divat és illem a 19. században. Tournures and hooped petticoats. Fashion and etiquette in the 19th century. Magyar kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. Hungarian Museum of Trade and Tourism, 2010. 6-7.

²⁷ KÓ ET AL, 2014. 179.

son, az öv tájékán vagy éppen a szoknya hátsó részén is.²⁸

A ruha anyagának és a ruhadarab funkciójának meghatározása egyetlen esetben lehetséges: egy lányka ingváll hátsó része esetében, mely deréktájon ráncolt, hátul kapsokkal záródott, ujj nélküli.

Nagyon szép kivitelű lelet egy fémszálas, fonott, csomózott zsinórdarab, melyet szabályos térközökkel egy-egy szögletes formában kiszélesedő, áttört rész tagol. Elképzelhető, hogy párta maradványa volt, de valószínűbb, hogy a koporsó rátétdíszeként funkcionálhatott.

Az ezüstszínű, fémszálas rojtok pedig egy szemfedő szegélyét képezték, mint ilyet, a 19. század 2. felénél korábbra nem keltezhetjük.²⁹

A Széchenyi István halála által kiváltott tiltakozás nyomán a magyaros viselet puritán, szigorúan fekete változata a *magyar gyász* jelképezte a társadalom lelkiállapotát. A ruhák zsinórzata, gombjai, mentekötője és öve is gyapjúból készült. Ez az irányzat nagyjából a kiegyezésig tartotta magát. Ferenc József koronázása után megszűnt a gyász, és a díszmagyar ismét színekben pompázott és közkedvelt maradt a 20. század első felében is.³⁰

Az általunk bemutatott ruhamaradványok azonban komorak, feketék vagy – amennyire megállapítható – sötét tónusúak, mindössze a paszományok, sujtások és egy-egy szalag ékíti azokat. Ez speciális rendeltetésüknek köszönhető: halotti öltözetekről van szó, melyeket a 19–20. században készítettek. A ruhadarabok és kiegészítők keltezését egyébként a lónyai községi temetőben álló Lónyay-kripta adatai is alátámasztják: az ide áthozott 25 főhöz köthető legkorábbi évszám 1836, míg a záró évszám 1942. Nevezettek fele még a 19. században meghalt, és a következő században elhalálozottaknak is csak kis hányada élte meg a 20-as éveket.³¹ Említésre méltó lelet egy nagyméretű, réz gyertyatartó talpa, mely töredékessége és stílusjegyei alapján sem keltezhető pontosan, annyi valószínű csak, hogy a 18. századnál fiatalabb.

További érdekes, másodlagosan bekerült tárgyak is a napvilágra kerültek a kriptából, mint egy 1897-ben vert kétfilléres és egy 1860-ban kibocsátott 1 krajcáros érme, valamint egy rézgyűrűvel ellátott tövű, sérült cseréppipa. Utóbbi lelet a szervesanyag

²⁸ KOVÁCS–RÉDEI–TOMPOS–TÖRÖK, 2010. 17. 30. 49. 52.

²⁹ KÓ et al, 2014. 175. 137, felső kép és 177, felső kép.

³⁰ KOVÁCS–RÉDEI–TOMPOS–TÖRÖK, 2010. 62–64.

³¹ BABUS, 1951. 7 és a melléklet.

maradványok alól jött elő, ezért jelenléte vagy az exhumáláshoz, vagy egy „illegális kriptalátogatáshoz” köthető. Az érmék viszont a viszonylag friss földkupacból származnak, így ezeket a szentély beszakításával beomló járószinthez köthetjük inkább, azaz elhullajtott egykori perselypénzként értelmezhetők.

Mint említettem, a csillag- és félhold alakú koporsóveretek használata leginkább a 17–18. századra datálódik, a *Memento mori* és a réz, körfejú koporsószegek alkalmazása a 18. század jellemzője. Ezek okán feltételezem, hogy a 19–20. századi leletegyüttes mellett bizonyítottá vált, hogy a kriptát már építésének kezdeti szakaszáról használhatták a templom kegyurai, a Lónyayak. Azonosítható-e közülük valaki és köthetőek-e leleteink egy-egy személyhez? Ezen összetett kérdésre csak részleges igenlő választ adhatok, melyhez néhány forrásadat segített hozzá. Előbb azonban meg kell említeni, hogy a múzeumba szállított kartondoboz emberi csontokat is tartalmazott: találtunk néhány bordát és egy koponyatető darabot. Ezekről az antropológiai vizsgálat megállapította, hogy egy 10–14 év közötti lány maradványai.³²

Ez eddig egybe vág a gyerek koporsóról szóló adattal, de a legbővebb forrásban sem találtam egyetlen információt sem a család kiskorúinak a lónyai sírboltba helyezésétől.³³

A fent említett műemlékes megfigyelések alapján levont következtetések szerint a szóban forgó kriptát 1657 után építették. Úgy tűnik, ezt rövidesen használatba is vették, amit Lónyay I. Gábor (1636–1683) végrendelete is alátámasztani látszik. Az 1682-ben kelt dokumentum a nagylónyai templomot jelöli meg végső nyughelyül.³⁴ Özvegye, Guthy Erzsébet 1683-ban teljesíti végakarátát a következő megjegyzéssel: „régieleink szokott temetőhelyén” szándékozik elbúcsúztatni.³⁵ Azaz: biztosan nem Gábor úr került először a lónyai templomba.

További fontos adatokat szolgáltathat Girincsy Ferencné Fáy Kata, Borbála nevű lányához 1711-ben írott levele. A címzett hölgy – az előbb említett Lónyay Gábor fiának – I. Ferencnek, II. Rákóczi Ferenc fejedelem főhadbiztosának özvegye. Anyja a temetéshez beszerzendő holmíkról számol be neki. Az iratból az is kiderül, hogy anyja koporsóra bársonyt keres és az ezüst szegeket egy kassai ötvösnél tervezi csináltatni. Az ügy lezárása is ismert: egy 1712-ben íródott elismervény igazolja, hogy az említett szegek vételárát a megrendelő kiegyenlítette.³⁶ Sajnos, ez utóbbi temetést nem tudjuk biztosan a lónyai sírbolthoz kötni, mivel a család Vásárosnaményban³⁷ és Deregyőn³⁸ is temetkezett. A Babus-féle listán szereplőkön kívül mindössze egy személy, Lónyay XIII. János (1796–1859) temetését tudtam a lónyai kriptához kötni.³⁹

³² A meghatározást dr. Szathmáry László végezte. Fogadja köszönetünket!

³³ FEÖLDI DOBY ANTAL: Nagy Lónyai és Vásáros Naményi Gróf, Báró és Nemes Lónyay család. Budapest, 1895.

³⁴ MÉSZÁROS KÁLMÁN: Források a Lónyay család és Tuzsér XVII–XVIII. századi történetéhez. In: Tuzsér és a Lónyayak. A 2012. május 25-én megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk.: Klics F. Tuzsér, 2012. 25.

³⁵ A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. IV. köt. Oklevelek és levelezések 1600–1700. Sajtó alá rendezte: Géresi Kálmán. Budapest, 1887. No. CCXXX. 535.

³⁶ MÉSZÁROS, 2012. 29–31.

³⁷ Például Lónyay VII. István (1547–1616) és neje. Fiuk, I. Zsigmond (1593–1653) és feleségei pedig az aranyos-medgyesi templomot választották nyughelyül, de rajtuk kívül más nem temetkezett ide. Lónyay Albert: Emlék a Lónyay-család múltjából s különösen a XVI. század második és a XVII. század első felében élt Lónyay Zsigmond leszármazásáról és életéről. Budapest, Pallas Társaság Nyomdája, 1890. 21.

³⁸ BABUS, 1951. 7. Lónyay VII. Gábor (1778–1824) már biztosan itt nyugszik. DOBY, 1895. 57.

³⁹ DOBY, 1895. 65.

Összefoglalóan elmondható, hogy a préselt, nagyobb félgömbös koporsóveret korai keltezési lehetősége nem zárja ki, hogy a felszámolt korábbi sírboltból az addig ott nyugvó Lónyayakat a 17. századi mauzóleumba helyezték át, ám – a többi veretet figyelembe véve – valószínűbb a későbbi datálás.

A biztosan 17–18. századi leletanyag mindössze a koporsómaradványokra, vere-tekre korlátozódik, míg a ruha-és kiegészítő maradványok a 19–20. század termékei. A leletanyag pusztulása nagyrészt az enyészet – és részben egy esetleges modern kori fosztogatás – számlájára írható. Ahogyan a leleteket nem tudom egyértelműen az elhunytakhoz kapcsolni, úgy a két „ottfelejtett” holttest illetőségére sem valószínű, hogy valaha is fény derül. A lebillent, kisebb méretű koporsóval kapcsolatban felmerülhet, hogy valóban egy Lónyay lánykéé volt és egyszerűen elkerülte a munkások figyelmét, ám a nagyméretű koporsó otthagytására nincs magyarázat. Felvetődhet, hogy azért hagyták ott, mert nem a Lónyay-család tagja – ahogyan azt Babus Jolán is leírta –, ám a kegyúri kriptákba idegen betemetésére nem ismerek példát.⁴⁰

⁴⁰ BABUS, 1951. 7. Széchényi Ferenc (1754–1820) például a családi mauzóleum alapításkor kikötötte, hogy abba csak a Széchényi nevet viselő leszármazottak, ill. özvegyeik temetkezhetnek. Utóbbiak csak akkor, ha halálukig férjük nevét viselték. TÓTH, 2012. 86.

KISSNÉ RUSVAI JULIANNA

„Szabolcsban minden pedagógus tanítványod volt” Porzolt István emlékezete

Már harminc esztendeje, hogy nincs közöttünk a nagy tudású, emberséges és szuggesztív tanár, kiváló szónok, jó szervező, a közéletnek jeles embere, Porzolt István (1910–1986). Írásunkkal rá emlékezünk, az ő életpályáját elevenítjük fel.

A címben idézett mondat Kovács Józsefnek, a főiskola egykori főigazgatójának a tollából származik. Abból a méltatásból való, amelyet 1971-ben hangzott el Porzolt búcsúztatásakor, aki lemondott a főiskola főigazgató-helyettesi posztjáról.¹ Nyíregyházán és Szabolcs megyében jól ismerték; életművéről részletesebb értékelő méltatás és elemzés először Margócsy József tollából² látott napvilágot. Porzolt István 41 évet töltött a nyíregyházi pedagógusképzés szolgálatában.

Források, gyökerek

Református lelkészi családból származott, 1910. január 26-án született Anarcsón. 1928 és 1934 között magyar–német szakos tanári és református lelkészi diplomát szerzett Debrecenben.

„Kezdetben a magyar nyelvészet iránt érdeklődtem, és professzorom, dr. Pápai József haláláig három éven át ennek a szemináriumnak voltam belső munkatársa” – írja Porzolt 1955-ben kelt önéletrajzában.³ Arról is megemlékezik, hogy elméleti és gyakorlati falukutató munkával foglalkozott egyetemi éve alatt. „Részben ennek hatására, részben nyelvészeti professzorom ösztönzésére sokat foglalkoztam népnyelvi problémákkal... E népnyelvi tanulmányaim eredménye az 1936-ban nyomtatásban is megjelent *Népnyelvi adatok Újfehértóról* című kis tanulmányom. Ennek révén kaptam meg még 1931-ben a Magyar Tudományos Akadémia értékes könyvjutalmát: 30 kö-

¹ Nyíregyházi Főiskola (ma Nyíregyházi Egyetem) Irattárának dokumentumai NYFI I.2/1971. (a továbbiakban: NYFI és a hely adatai)

² MARGÓCSY JÓZSEF: Porzolt István (1910–1986). Pályaképvázlat. In: Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv. 14. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2000. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 191–204.

³ Porzolt István tanár iratai. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára. XIV. 41/1. (a továbbiakban: MNL.SZSZBML és a hely adatai)

„Szabolcsban minden pedagógus tanítványod volt.” Porzsol István emlékezete

tet szabadon választott tudományos könyvet, ami később magánkönyvtáram alapját vetette meg.²⁴

Az 1932-es év fordulatot hoz Porzsol életébe, ugyanis Mitrovics Gyula, a pedagógia professzora meghívja díjtalan gyakornoknak debreceni egyetem kísérleti lélektani intézetébe. 1933. május 31-én kelt az a „Hivatalos bizonyítvány”, amelyen a következő értékelés szerepel: „Működését lelkiismeretes kötelességtudás, szigorú puritánság, kellő tudományos tájékozottság és szeretetreméltó szerénység jellemezte.”²⁵

A következő tanévre is meghosszabbították a díjtalan gyakornoki megbízást, de tavasszal a nyíregyházi református tanítóképző egy megüresedett állásra magyar–német szakos tanárt keresett, a hét jelentkező közül Porzsolra esett a választás, mivel az ő vizsgaképesítése volt a legjobb.

A Kálvin nevét viselő iskolaegyüttes 1926-ban jött létre lelkészárvak és hadiárvak taníttatására. A református egyház országos gyűjtésének eredményeképpen indulhatott meg tevékenysége, 22 évig működött, mert 1948-ban az államosítással megszűnt ez az intézményi forma. A nyíregyházi Leánykálvineum Tanítónőképző 1928-ban kezdte meg munkáját.

A tanítónőképző évkönyvében így rögzítik az eseményeket: „Tanári karunk létszáma nőtt. Igazgatótanácsunk, honorálva a tanári kar idevonatkozólag megtett előterjesztését egy második magyar–német szakos állást szervezett, s az arra meghirdetett pályázat alapján helyettesei minőségben Porzsol István okl. középiskolai tanárt választotta meg. Kiváló képzettségű, lelkes, buzgó munkatársat nyertünk benne.”²⁶ 1936-ban az intézet szavalókórusát vezeti, és a színházban önálló műsoros estélyt szerveznek és adnak elő. Az 1935/36-os tanév évkönyve⁷ arról is beszámol, hogy iskolán kívül is tart előadásokat különböző fórumokon, nyilvános szereplései közül figyelemre méltó, hogy a huszonhat éves ifjú tanár mondta a város által rendezett március 15-i ünnepségen a beszédet.

A Kálvineum élén

Kezdő tanárként Porzsol még reménykedhetett abban, hogy pedagógusi pályája mellett folytatni tudja kutatói tevékenységét, azonban váratlan események miatt másként alakult a sorsa: a Kálvineum igazgatója hat hónapos tanulmányi ösztöndíjat kapott. Mivel az intézményben egyedül Porzsolnak volt lelkészi képesítése, ideiglenesen őt bízták meg a vezetői feladatokkal. A fél év letelte után az igazgató már nem tért vissza a vezetői posztra, így Porzsol Istvánt hármas funkcióval ruházták fel: megbízott iskolaigazgató, az internátus pénzügyi vezetője és igazgató lelkész. Ekkor mindössze 28 éves. „én nagyon fiatalon, 28 éves koromban – egész más célok felé orientálódva – kevés pedagógiai, még kevesebb élettapasztalattal kerültem... a tanítóképzőnek

⁴ MNL SZSZBML XIV. 41/1.

⁵ MNL SZSZBML XIV. 41/28.

⁶ A Kálvineum ideiglenesen Nyíregyházán elhelyezett Református Tanítónőképző Intézetének hatodik Értesítője az 1933–34. iskolai évről. Szerk. Ferenczy Károly. Debrecen, 1934. Nagy Károly és Társai Grafikai Intézete.

⁷ A Kálvineum nyíregyházi Református Tanítónőképző Intézetének nyolcadik értesítője az 1935–36. iskolai évről. Szerk. Ferenczy Károly. Nyíregyháza, 1936. Klafter könyvnyomdája.

kormányrúdjá mellé.”⁸ Porzsolts a következő év májusában megszerezte a tanítóképző intézeti tanári képesítést is.

Fiatal tanárként lehetősége nyílt külföldi ösztöndíjakra, egyik önéletrajzában⁹ írja: „1929–30–31 és 33 nyarán tanulmányutat tettem az akkori Ausztria különböző vidékeire és egyetemi városaiba. 1936 októberétől júliusig a bázeli egyetem hittudományi karán hallgattam két tanulmányi félévet, mint a bázeli Alumneum ösztöndíjas hallgatója. 1937 júliusában több mint két hetes tanulmányúton voltam Nyugat- és Észak-Németország több nagy városában (Heidelberg, Köln, Hamburg, Drezda).” Fiatal tanárként a baseli egyetemen nemcsak teológiai, hanem pszichológiai és pedagógiai tanulmányokat is végez. Svájcban négy tanítóképző intézetet látogatott meg, ezeknek vezetőivel hosszú ideig kapcsolatban maradt. A német nyelvterületen eltöltött idő és a kialakuló baráti kapcsolatok későbbi hozadéka, hogy a háború utáni években Svájc-ból többször is segélycsomagot küldtek a Kálvineum növendékei számára.

Tanítványok sora hálával és szeretettel emlékezett vissza a menedéket jelentő iskolára: „... a nyíregyházi Leánykálvineum annak a példája, hogy az első világháború utáni összeomlásban az iskolateremtés és az iskolázás miként vált a hadiárva lányok életútját segítő társadalmi összefogás eszközévé” – vallja Szabó Ildikó tanulmányában.¹⁰

Porzsolts lelkesen tanított, évtizedek múltán is megőrződött óráinak hangulata tanulóinak emlékezetében. Érdekes adalék ehhez Margócsy József 1984. május 15-én kelt Porzsolts-hoz címzett levele:¹¹ „Örülök annak is, hogy fölfedezted Magadat a sorok között: a 46–47. lapon gondoltam konkrétan Rád a két esetben...” Az említett mű Margócsy tollából *A pedagógus és az élet* címmel 1984-ben jelent meg.¹² Az említett részek a *Ki is az a bizonyos jó tanár?* című fejezetben olvashatók (46–71). A kötet szerzője diákokat kérdezett meg, kit tartanak jó tanárnak. A válaszok közül szemelgetve idéz a szerző néhány tanulságos választást: „Egy másik tanárra minden diákja úgy emlékszik rajongva, hogy a tanítónőképzőben akkor és úgy tanította Adyt, ahogy erre akkor sem a tanterv, sem az egyházi főhatóság nem adott lehetőséget.”¹³ Majd a másik gondolat, amely Porzsoltra vonatkozik: „Egy neveléstudományi tanszékvezető professzor, saját bevallása szerint, fiatal korában ragadta magával tanítványait, amikor nagyon is *szabálytalan* magyarázókat tartott.”¹⁴

A hagyatékban is számtalan, tanítványoktól érkező köszönő levél őrződött meg. L. Nagy Ilona egykori kálvineumi diák így emlékezik vissza Porzsolts-hoz írt levelében:¹⁵ „Tizenöt év után elmondhatom, hogy mindazt, mi munkámat szebbé, nemesebbé, életemet tartalmasabbá tette, a tanáraimtól kaptam, a Kálvineum falai közül hoztam” Balogh Éva egykori diák így vall: „sok szeretettel és hálával gondolok vissza a Kál-

⁸ MNL SZSZBML XIV/28.

⁹ MNL SZSZBML XIV/28.

¹⁰ SZABÓ ILDIKÓ: Volt egyszer egy iskola... Pedagógusképzés, 2003. 1–2. sz. 21–39. [SZABÓ, 2003.]

¹¹ MNL SZSZBML XIV/29.

¹² MARGÓCSY JÓZSEF: *A pedagógus és az élet. Korszerű nevelés. A Magyar Pedagógiai Társaság sorozata.* Budapest, 1984. Tankönyvkiadó.

¹³ Uo. 46–47.

¹⁴ Uo. 47.

¹⁵ MNL SZSZBML XIV/12.

„Szabolcsban minden pedagógus tanítványod volt.” Porzsol István emlékezete

vineumra”. Lénárt Gyuláné Debrovsky Mária 1957. június 2-án kelt levelében¹⁶ így fogalmaz: „Én 1942-ben képesítőttem, s bár csak egy évig voltam a Kálvineum tanulója, mégis nagyon a szívemhez nőtt.” 1965. július elsején vetette papírra a következő sorokat egy volt tanítvány (Galambos Jenőné) Kálmánovits Magda:¹⁷ „Az ön iskolája volt az, ahol példával tanítottak meg, embernek lenni. Árvaságomban Ön adta a kivezető irányt, atyai támogatást.” 1974. május 9-én kelt levelében¹⁸ Eperjessy Katalin, egykori diák úgy emlékszik vissza, hogy Porzsol példaként állt eléjük. 1983. április 12-én Erdélyiné Sári írja Porzsolnak: „... kinek mit köszönhetek a pályámon. Így elsőik között Pista bácsi embersége, ahogyan mint diákot fogadott intézményébe.”¹⁹

A háború és következményei

A háború újabb feladatok elé állította az iskolák tanárait és diákjait is. Porzsol István visszaemlékezéséből²⁰ is tudjuk, hogy a második világháborút Nyíregyháza a fiúképző vészelte át a legszerencsésebben, ugyanis az épület a harcok idején üres volt, a benne lakó Dohanics János igazgatónak köszönhetően szinte a teljes felszerelés megőrződött. A Kálvineum épületeit katonai célokra használták: először a németek rendeztek be katonai parancsnokságot, 1944. május végén lefoglalták az épületeket a német IV. légidandár parancsnoksága számára, később pedig a szovjetek működtek itt katonai kórházat. Ennek következtében jelentős átalakításokat végeztek az épületben, az eszközök, iratok egy része is eltűnt. Szeptember 6-án szőnyegbombázás tarolt a város felett. A tanárok megkapták a háromhavi fizetést és az intézet működése gyakorlatilag megszűnt.

Az épület- és oktatóhiány miatt a két tanítóképző összevonva kezdhette meg újra a működését 1944. november 19-én. Később, a tanárok és diákok fokozatos visszatérése után 1945 elején a két intézet külön-külön folytathatta munkáját.

Ekkor Békefi Benő, a helybeli református lelkész vette át ideiglenesen a tanítónőképző irányítását, ugyanis Porzsol István tábori lelkészként teljesített katonai szolgálatot, és csak június elején tért vissza családjával együtt.²¹ Ekkor azonban azonnal belevetette magát a munkába.

Az ország felszabadult területeiről fokozatosan érkeztek vissza a diákok. A később érkezőkön igyekeztek segíteni, hogy ne veszítsenek évet, 1945 nyarán (június 18-a és augusztus 30-a között) vizsga-előkészítő tanfolyam indult a tanítónőképző szervezésében. Itt a fiúképző lemaradt diákjai is tanulhattak. Szeptember elején tettek pótló vizsgát a megfelelő osztály anyagából. Porzsol így emlékezett vissza: „Számomra egyik legmaradandóbb pedagógiai élményt jelenti e tanfolyamon vég-

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ MNL SZSZBML XIV/38.

¹⁹ MNL SZSZBML XIV/29.

²⁰ PORZSOLT ISTVÁN: Adalékok a pedagógusképzés felszabadulás utáni történetéhez Szabolcs-Szatmár megyében. In: A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 4. kötet. Nyíregyháza, 1972. 43–50. [PORZSOLT, 1972.]

²¹ MNL SZSZBML XIV/33.

zett munkám. Itt látszott meg, mire képes az emberi akarat a legnehezebb körülmények között is.”²²

Mivel a Kálvineum épületeit a németek kivonulása után a szovjet katonai parancsnokság vette igénybe, ezért a református egyház három iskolai termet és a gyülekezeti ház öt termét, valamint a lelkési lakást bocsátotta a tanintézmény rendelkezésére. Ennek köszönhetően 1945. szeptember 6-án megkezdték a tanévet. Porzsolt egyik fő feladatának tekintette a Kálvineum épületeinek felszabadítását, visszaszerzésüket. Ez ügyben felkereste az MKP városi titkárát. „... egyházi alkalmazott létemre nemcsak lekötözött szívéllyességgel, hanem ezen túlmenően a legteljesebb megértéssel fogadott, s hallgatta meg elmondott gondjaimat.”²³ Végül október közepe táján sikerült bejutnia az intézmény épületébe: „Nem akarom részletezni azt az élményt, amikor egy szovjet fegyveres őr kíséretében ismét beléphettem intézetünk küszöbén. Az épület már üres volt, de sok mindenre emlékeztetett, csak iskolára nem. A szűk Bethlen utcai folyosón egy óriási téglapítmény közepén nagy vashordó éktelenkedett, ez szolgáltatta korábban az elromlott kazán helyett a központi fűtést. Az internátus szobáinak falai közepén mindenütt át voltak vágva, hogy át lehetett tekinteni a 8 helyiséget. Itt-ott még akadt bútordarab, de azok között alig volt saját bútorunk. A mi fehér vaságyaink nagy része később az Erzsébet kórházból került elő. Elég vegyes érzelmekkel telítve támolyogtam ki az intézet kapuján, mert amennyire örültem annak, hogy végre bementem az épületbe, utána annyira elfogott a kétség: mit lehet ezzel a csódtömeggel kezdeni?!”²⁴ Végül december 3-án két épületet átvehetett: a Bethlen utcai 39. szám alatti Tanítóképzőt és a Búza utcai internátust, a többi három épület továbbra is a szovjet kórházvezetés kezelésében maradt 1946. július 22-ig.

Porzsolt gyűjtőíveket sokszorosított, ezeket a téli szünetre utazó diákok hazavitették. Január közepére ennek nyomán 10 millió pengő folyt be, ebből megkezdhették az építési anyag vásárlását. Februárban Porzsolt szerződést kötött Braskó János kőművessel, március elsejére befejezték a munkálatokat. Ezután következett a festés, takarítás, a bútorok előteremtése. Egy részüket raktárakból szerezte vissza, más részüket kapta. Majd csak 1946. április 24-én indult meg a tanítás a két visszacapott épületben.

A nagy tanítóhiány miatt szükségessé vált megszervezni a dolgozók tanítóképzőjét is. A megyében elsőként a Nyíregyházi Kálvineum Tanítónőképző Intézet hozta létre a dolgozók tanítóképzőjét. Ezt a munkát a tanárok és a diákok közösen végezték. 1945 telén a karácsonyi szünetre hazautazó diáklányok maguk is részt vettek a leendő tanulók toborzásában. 1946. március 16-án már meg is kezdődött az oktatás 17 fő részvételével. A dolgozók oktatásában a Kálvineum és az állami tanítóképző tanárai is részt vettek. 1954-ig működött ez az oktatási forma, Porzsolt István visszaemlékezése szerint²⁵ kb. 250–300 fő kapott itt oklevelet.

²² PORZSOLT, 1972. 46.

²³ MNL SZSZBML XIV/33.

²⁴ MNL SZSZBML XIV/33.

²⁵ PORZSOLT, 1972. 47.

Az ötvenes évek

1948-ban az államosítás következtében kimondták a tanítóképző intézetek megszüntetését. A fiú tanítóképző nem indíthatott első osztályt, a Kálvineum Tanítónőképző pedig óvónőképzésre kapott engedélyt.

A következő évben mindkét tanítóképző intézmény pedagógiai gimnáziummá alakult át, majd 1950-ben intézetté. Az 1945 utáni változásokat a tanítóképzésben „sűrű, szinte állandó, permanens”-nek nevezi Porzsol.²⁶ Természetesen a folyamatos, kellőképp át nem gondolt módosítások nem kedveztek az oktató munka eredményességének.

Az 1950-es években Porzsol fontos szerepet kapott az új tanítóképzős tanterv kidolgozásában. Az 1950. évi 43. sz. törvényerejű rendelet szerint szabályozott tanítóképzésre vonatkozó megjegyzések címet viselő munkájában²⁷ a következőket írja a tantervekkel kapcsolatban: „gyökeres változtatásokat látok célravezetőnek”. A tanító „műveltsége nem lehet egy hajszálnyival sem szűkebb körű, alacsonyabb fokú, kevésbé elmélyült, mint egy általános gimnáziumi érettségivel rendelkező emberé.” A továbbiakban kifejti, hogy a tanítóképző 1–4. osztályában döntően azonosnak kell lennie a tantervnek, óratervnek, tankönyvnek az általános gimnáziuméval. Porzsol dolgozta ki a négyéves tanítóképző didaktikai tantervét, átszervezés miatt ez már nem jelent meg nyomtatásban.²⁸

Már 1946-ban megindult a vita a felsőfokú tanítóképzésért, ez 1955-ben országos méretűvé vált. A tanítóképző felszámolása az 1954/55-ös tanévben kezdődött, ettől a tanévtől kezdve nem vettek fel újabb képzősöket, helyette gimnáziumi osztályokat indítottak. Az utolsó tanítóképzős osztály 1957-ben végzett. A tantestület azonos volt, az igazgatói funkciókat Porzsol István látta el 1959-ig, a felsőfokú tanítóképző létrejöttéig. A tanítónőképző intézet fokozatosan alakult át gimnáziummá, 1958-ban az intézmény felvette Kölcsey Ferenc nevét. A jubileumi és névadó ünnepség megszervezésében nagy szerepe volt Porzsol Istvánnak. Ezt igazolja az is, hogy az egyik meghívott vendégnek, Szauder József irodalomtudósna a tollából elismerő, méltató szavak jelentek meg az Élet és Irodalom hetilapban (1958. május 23-án) *Nyíregyházán – Kölcseyért* címmel. A szerző név szerint kiemeli az intézmény „fáradságot nem kímélő, kiváló igazgatóját”, Porzsol Istvánt, a rendezvény szervezésében végzett munkája elismeréseként.²⁹

A felsőfokú tanítóképzés

Az 1955. december 13-án kelt hivatalos határozat alapján egy felmérésbe „gazdag módszertani tapasztalatokkal rendelkező pedagógia tanárokat”³⁰ vontak be. A lélektan és logika felelőse Kiss Tihamér, az oktatástané Porzsol István, a neveléstan Szentirmai Jánosné feladata, a rendtartás témakört Tornyai Jenő kapta, a nevelés-

²⁶ Uo. 44.

²⁷ MNL SZSZBML XIV. 41/4.

²⁸ MNL SZSZBML XIV. 41/28.

²⁹ MNL SZSZBML XIV. 41/28.

³⁰ MNL SZSZBML XXXI. 41/11.

történetért Kődöböcz József, a tanítási és nevelési gyakorlatkért pedig dr. Katona Miklós a felelős. A felmérésbe bevont szaktanárok feladata lett a rájuk bízott tárgyak területén a legjobb módszertani tapasztalatok összegzése.

Folyamatban volt a négyéves tanítóképzés tantervének kidolgozása, amikor 1956 nyarán megszületett a határozat, amely szerint az akkori középfokú tanító- és óvóképző helyett az 1959/60-as tanévtől kezdve felsőfokú képzésre kell áttérni. Porzsolttól kezdettől fogva külső tagja volt az óvónő- és tanítóképző akadémia tartalmi kérdéseit tárgyaló bizottságnak.

A Művelődésügyi Minisztérium 1956. október 24-re hívta össze bizottságot. Porzsolttól október 23-án indult útnak, de a forradalmi események miatt csak Kőbányáig jutott el. (A munkabizottság így aztán csak december végén alakult meg.) Az 1956-os eseményeknek mégis részese lett Porzsolttól. 1957-ben írt önéletrajzában visszaemlékszik arra, hogy 1956. október 29-én a megyei tanács nagytermében tartott tömeggyűlés elnökéül választották meg. Ugyanakkor tagja lett a megalakult Megyei Nemzeti Bizottságnak. A gyűlés délelőtt háromnegyed tízkor kezdődött és este nyolc órakor ért véget a 60 tagú bizottság megválasztásával; ezt Porzsoltnak a Debreceni Katonai Bíróságon 1957. november 22-én tett tanúvallomásából is tudjuk.³¹ Ugyanis Barota Mihály (1922–1995) ügyében idézték bíróság elé, aki 1956 októberében a nyíregyházi rádióban mondott beszédet, emiatt bűnvádi eljárás indult ellene. Egy évre ítélték, ebből hét hónapot börtönben, majd rabkórházban töltött, ezután amnesztiában részesítették. Barota – vallomása szerint – Porzsolttól István igazgató-tanár hívására ment el 1956. október 29-én a megyei tanácsra.

A felsőfokú tanítóképzésről folyó tanácskozások során vita bontakozott ki arról, hogy a képző gimnáziumra vagy pedagógiai szakközépiskolára épüljön-e. Végül a gimnázium mellett érveltek többen, hiszen a leendő tanítóknak általános műveltséggel kell rendelkezniük. Porzsolttól szintén a gimnáziumi érettségit követő akadémia mellett érvelt.³² 1958-ban (a Művelődésügyi Minisztérium meghívására) a logika, didaktika, neveléstan és neveléstörténet tárgyak szakértőjeként vesz részt a tanító- és óvónőképző programjairól szóló részletes vitákon.

Amikor az Elnöki Tanács az országban előbb nyolc, majd tíz felsőfokú tanítóképző indítását engedélyezte, a megye a 11. felállítását kérte Nyíregyházán. A helyi politikai és művelődésügyi vezetők is szívügyüknek érezték a nyíregyházi tanítóképzést, Porzsolttól kérték fel a fellebbezés megírására, és ugyancsak ő képviselte a megyét minisztériumi vitákban.³³ Hogy végül a város is megkapta a felsőfokú tanítóképző felállításának lehetőségét, abban nagy szerepe volt Porzsolttól István „példamutató agitálásának”, ahogy erre Sárdi Béla³⁴ visszaemlékezett.

³¹ NÉMETHINÉ DIKÁN NÓRA: Az értelmiségi forradalmi bizottság Nyíregyházán 1956 októberében. Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 13. Nyíregyháza, 1999, 99–106. 102.

³² DONÁTH PÉTER: A magyar művelődés, a tanítóképzés történetéből 1868–1958. Budapest, 2008. Trezor Kiadó, 650. [DONÁTH, 2008.]

³³ SZABÓ JÓZSEF: Adalékok a nyíregyházi felsőfokú tanítóképzés alakulásához. In: A tanítóképzés múltja és jelene. Szerk. Jenői Teréz – Nagy Éva. Nyíregyháza, 2005. Krúdy Könyvkiadó, 52–61.

³⁴ SÁRDI BÉLA: A nyíregyházi tanítóképzés húsz éve. In: Húszéves a felsőfokú tanítóképzés. Szerk. Papp József. Nyíregyháza, 1979. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 17–33. 20–21. l. [SÁRDI, 1979.]

„Szabolcsban minden pedagógus tanítványod volt.” Porzsol István emlékezete

Az új igazgatók kinevezésében elsősorban nem a szakmai múlt, hanem a politikai meggyőződés játszott fontos szerepet. A tizenegy felsőfokú tanítóképző új igazgatói közül mindössze négy dolgozott korábban is tanítóképzésben, hét sohasem. Általában a volt középfokú tanítóképző intézeti igazgatókból lettek a helyettesek.³⁵ Így történt ez Nyíregyházán is: „*Porzsol István* nyíregyházi igazgató számára például az általa már 1951-ben szorgalmazott koncepció támogatása, a kidolgozásban való részvétel, a megyei szervek, az első titkár messzemenő támogatása, a Hazafias Népfrontban és a TIT-ben vállalt szerepe sem volt elegendő ahhoz, hogy ellensúlyozza lelkési múltját, pártontkívliségét, hogy a nyíregyházi tanítóképző igazgatója lehessen. Mivel erre a posztra Kiss Lajost, az állami képző igazgatóját sem hívták meg, a politikailag megbízható, ám a tanítóképzésben járatlan volt gimnáziumi igazgató, Adriányi László mellett kellett beérnie az igazgatói-helyettesi megbízással.”³⁶

Ebben a pozícióban is szerteágazó feladatkörrel kellett megbirkóznia Porzsoltnak. Az 1960/61. éves tanévtől kezdve már levelezős hallgatókat is vesznek fel a tervek szerint (maximum 100 főt), de ezt a fajta képzést csak átmenetinek tartják, nyilvánvalóan a pedagógushiány miatt van rá szükség. Továbbá 3%-ot a miniszter is felvehet érettségi nélkül. Az épület bővítése mellett is kiállt Porzsol István. Kiemeli, hogy a minisztérium éppen ennek hiánya miatt nem akarta engedélyezni a tanítóképzőt Nyíregyházára.³⁷

A tanévben ismeretterjesztő, könyvtárosi, népi tánc és báb népművelési szakkör is működött az intézmény falain belül Szabó József, Karasz Istvánné mellett Porzsol István szervező, vezető tevékenységét is kiemelik. Német nyelvet is tanított alapfokon érdeklődő hallgatóknak.³⁸

Az intézményben képesítések nélkülieknek tanfolyamot rendeztek, ennek vezetője Porzsol volt. A hagyatékban³⁹ fennmaradt jelentéseiből kiderül, hogy a felsőbb vezetés határozta meg a kurzusok időpontját. Porzsol javasolta, hogy ne szeptemberben szervezze meg ezt a felsőbb hatóság, hiszen a tanévkezdéssel járó gondok és a tanteremhiány zavarokat okozott. Ennek ellenére 1961-ben is az iskolakezdés időszakára (augusztus 28–szeptember 23.) esett a tanfolyam. Az iratok tanúsága szerint 10–12 napon át folyt az elméleti oktatás, majd a hallgatók 8–10 fős csoportokban szakfelügyelők vezetésével a város iskoláiba kerültek, és ott részesültek gyakorlati képzésben. 1962-ben már októberben indult a továbbképzés. Porzsol javaslati közé tartozott az is, hogy bentlakásos legyen a tanfolyam, ugyanis a többségben bejáró hallgatók a hazautazás miatt kénytelenek voltak korábban ott hagyni az órákat.

³⁵ DONÁTH PÉTER: A felsőfokú tanítóképzés megteremtésének oktatáspolitikai előzményei, ideológiai motívumai (1953–1959). In: Óvó- és tanítóképzés az ezredfordulón. Szerk. Kovátsné dr. Németh Mária. Kaposvár, 2000. Tanító- és Óvóképző Főiskolák, Főiskolai Karok Kollégiuma Óvó- és Tanítóképzők Egyesülete, 49–58.

³⁶ DONÁTH, 2008. 650.

³⁷ NYFI Felsőfokú Tanítóképző Intézet iratai 88/1960, 98/1960, 99/1960

³⁸ NYFI a Felsőfokú Tanítóképző Intézet iratai 198/1960

³⁹ MNL SZSZBML 41/5.

Porzolt István

Főiskolai évek

Három évig tevékenykedett Porzolt a felsőfokú tanítóképzésben, amikor 1962-ben a megalakuló nyíregyházi főiskolára hívták oktatónak és vezetői feladatok ellátására. Porzolt 1962-től a megalakuló főiskola egyik igazgatóhelyettese (Kálmán Györggyel együtt), valamint a Neveléstudományi Tanszék tanszékvezető docense lett, majd 1965. augusztus elsejétől tanszékvezető főiskolai tanár. Kezdetektől fogva számos feladatot látott el, ezek sok-sok adminisztrációval szervezéssel járó munkák: tagja az igazgatói tanácsnak, a főiskolai tanácsnak, a Pedagógusok Szakszervezete főiskolai bizottságának elnöke, az Oktatási Bizottság elnöke 1963. szeptember elsejéig, utána tag, valamint a Diákjóléti Bizottság elnöke.⁴⁰

A Hazafias Népfront Megyei Elnökségének előterjesztett indítvány szerint (az 1964. augusztus 21-én tartott elnökségi ülés jegyzőkönyve alapján)⁴¹ „Porzolt István elnökségi tag indítványozza, hogy a Szabolcs-Szatmár megyei képviselőcsoport október első felében tárgyalja meg a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola továbbfejlesztésének programját.” Szó esett arról, hogy késik a diákotthon megépítése, ez lenne a nagylétesítmény első szakasza. Továbbá: „Még egyik felsőoktatási intézmény sem adott egy évben annyi szakembert megyénknek, mint ez a főiskola.” A gépelt szöveg mellett szerepel Porzolt kézírásos megjegyzése: erre szükség volt, mert túlképzésre hivatkoztak, és vissza akarták fejleszteni, ill. meg akarták szüntetni a főiskolát. A tá-

⁴⁰ A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola évkönyve. 1962–1966. Szerk. Bachát László – Porzolt István. Nyíregyháza, 1968.

⁴¹ MNL SZSZBML XIV/41. 16. d. 1. p

„Szabolcsban minden pedagógus tanítványod volt.” Porzsolts István emlékezete

jékoztatás következtében a visszafejlesztés megszűnt, 1965. szeptember 10-én „letették a főiskola alapkövét.”⁴²

1968. augusztus 23-án Porzsolts így emlékszik vissza egy minisztériumnak írt levelében: „Éppen 30 esztendeje, hogy a pedagógusképzés, közelebbről a tanítóképzés szolgálatába álltam. Ez idő alatt szinte összenőttem a tanítóképzés problémáival, s mindig igyekeztem azok megoldásában a legjobb tudásom szerint becsületes szívvel részt venni.”⁴³ Éppen a tanítóképzésben szerzett nagy gyakorlata miatt választhatták meg Porzsolts Istvánt Nyíregyházán a tanítóképzés és a tanárképzés fúziójának előkészítésére, azaz egy intézményi keretben történő egységesítésére, amelyre 1970-ben került sor. Az eseményt megelőző években a Művelődésügyi Minisztériumban már előkészítő munka folyt. 1969. december 30-án az igazgatótanács megvitatta a fúziós tervet, a feladatokat 12 pontban határozták meg. Ezek között szerepel a tanterv, óraterv és program egyeztetése; az óraszámok és az oktatói létszámszükséglet egyeztetése. E két feladatnak egyedüli felelőse Porzsolts István főigazgató-helyettes. Porzsolts többekkel együtt felel még annak megállapításáért, hogy a tanítóképzőből hogyan lehet fedezni a személyi állományt, és a mutatkozó hiányra miképp lehet fejlesztési keretet létrehozni az egységek között.

1968. február 16-án tartják a Magyar Pedagógiai Társaság Szabolcs-Szatmár megyei csoportjának alakuló ülését. A hagyatékban őrzött gépelt beszámolóban (amelyet Porzsolts írt alá) szerepel: „Nem túlzott önbizalom-e részünkről, hogy végülis első vidéki csoportként véglegesen elhatározzuk és kimondjuk a Szabolcs-Szatmár megyei csoport megalakulását?”⁴⁴ Végül a megyei tagozat elnökének Porzsolts Istvánt választották meg, titkára pedig Csermely Tibor lett. Hogy egyáltalán nem volt „túlzott önbizalom” a csoport megalakítása, bizonyítja, hogy még ebben az évben nagyszabású rendezvénynek adott otthont a város, ugyanis megrendezték a Jubileumi Pedagógiai Ülészakot 1968. november 5–6-án, ide külföldi előadókat is hívtak. A következő években is folytatódott a társaság színvonalas tevékenysége, amelyben Porzsoltnak is jelentős része volt.

Pályája során mindig nagy figyelmet fordított a leendő pedagógusok gyakorlati képzésére. 1967. november 27-én kelt írása a *Felvételi vizsgarendszerünk továbbfejlesztésének kérdései* címet viseli, 908 példányban sokszorosították a 7 oldalas vitaanyagot.⁴⁵ Szerinte „hibás gyakorlat”, hogy a felvételi vizsgán csak az érettségit ismételik meg, csupán a jelöltek szaktárgyi felkészültségét lehet így mérni. Külön kellene választani a két vizsga funkcióját: „az érettségi legyen az általános érettség mértékének, szintjének a megállapítását szolgáló vizsga, a felvételi pedig foglalkozzék a pályaképzés kritériumainak, a speciális képességeknek megállapításával, elbírálásával.”⁴⁶

1968-ban Egerben jelent meg *A gyakorlati képzés korszerűsítésének problémái* címmel az előzőleg a tudományos ülészakon elhangzott előadásának anyaga, egy 18

⁴² MNL SZSZBML XIV/41. 16. d. 1. p. Jegyzőkönyvi kivonat a Hazafias Népfrent Megyei Elnökségének előterjesztett indítvány az 1964. aug. 21-én tartott elnökségi ülés jegyzőkönyvéből

⁴³ MNL SZSZBML XIV. 41/29.

⁴⁴ MNL SZSZBML XIV/41. 15. d 1. p.

⁴⁵ MNL SZSZBML XIV/41. 9. d. 9. p

⁴⁶ Uo. 5. l.

oldalal tanulmány. Ebben kifejti, hogy a négyéves, kétszakos képzés nem szorul felülvizsgálatra, de tartalmi, metodikai továbbfejlesztésre van szükség. Az arányokon, azaz az elméletre és a gyakorlatra szánt idő arányain változtatni kell. A meglévő keretek közt is várható minőségi javulás. A gyakorlati, szakmai-pedagógiai képzés még mindig nem kapta meg az őt illető helyet és időt a tanárképzés rendszerében.⁴⁷ Munkájában hivatkozik szovjet szerzőkre, lengyel és NDK-beli tanulmányokra. Megemlíti, hogy érdemes lenne tanulmányozni a kérdés svájci, ausztriai, NSZK-beli irodalmát is, hiszen már az 50-es évek elején az NSZK-ban főiskolai, sőt egyes tartományokban egyetemi szintre emelték a tanítóképzést. Kiemeli, hogy a jó pedagógiában mindig elválaszthatatlan az elmélet és a gyakorlat.

Sajnálattal jegyzi meg a szerző, hogy az 1964-es főiskolai reform tantervhez éppen a gyakorlati képzés programja nem jelent meg. Akárhány félévre is terjesztenénk ki a gyakorlati képzést, nem lehet kész embereket képezni, inkább a készségeket kell fejleszteni, hogy képesek legyenek váratlan helyzetek megoldására. A szerző megemlíti még, hogy a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola a gyakorlóiskolai vezetőkkel együtt kidolgozta a nyolc félévre elosztott (A Rendtartásban előírt összes pedagógiai tevékenységre kiterjedő) gyakorlati képzésnek az útmutatóját.⁴⁸

„... az Időnek dolgoztam”

Porzolt István tevékeny és eredményes oktatói pályája lezárásaként 1973. február 22-re, a főiskola tanácsülésére gyűjti össze gondolatait *Búcsúszavak* címmel: „S ha most mindent, vagyis egész pályafutásomat egyetlen mondatban próbálnám bele-sűríteni, talán ezt mondhatnám: 40 éven át pedagógusként az Időnek dolgoztam – bár megvallom, hogy elég gyakran hadilábon álltam vele”.⁴⁹ Majd így folytatja: „én nagyon fiatalon, 28 éves koromban – egész más célok felé orientálódva – kevés pedagógiai, még kevesebb élettapasztalattal kerültem... a tanítóképzőnek kormányrúdjá mellé”.⁵⁰

Tudományos pályával kecsegtették egyetemi évei, de másként alakult a sorsa. Ezt így fogalmazta meg 1973-ban Szántó Károlynak írt soraiban: „Sajnos én az életemet »eligazgattam«, hiszen 40 éves pedagógusképző munkámból 35-öt igazgatói vagy helyettesi beosztásban ügyködtem, örökös átszervezésekkel kínlódva, ami kevésbé tette lehetővé számomra, hogy ún. alkotó munkát végezzek. De talán Tinódival elmondhatom én is, – vagy legalább is ezzel vigasztalom magam – hogy az, mi keveset írtam, igazat írtam. Az igazat abban az értelemben, hogy mindig a meggyőződésemnek megfelelőt próbáltam nagy kinnal papírra vetni”.⁵¹

⁴⁷ PORZOLT ISTVÁN: A gyakorlati képzés korszerűsítésének problémái. In: Az általános iskolai tanárképzés problémái. Eger, 1968. Tanárképző Főiskola, 77–87.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ MNL SZSZBML XIV/28.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ MNL SZSZBML XIV/29.

Porzsolt Istvánnak a tanítóképzőben és a főiskolán is hosszú ideig munkatársa volt B. Papp János. Az ő visszaemlékezéséből⁵² idézett gondolatok egyúttal zárszóként és méltó értékelésként is szolgálhatnak: „A feladatok sikeres és gyors megoldásában, valamint a kiválóan képzett tantestületi közösségbe való beépülésben nagy segítségemre volt Porzsolt István, sok tapasztalattal irányító és összetartó készséggel rendelkező igazgató... Mint pedagógia szakos tanár a pedagógusszemélyiség-formálás kreatív képességű, kiemelkedő szakemberének ismertük. Személyiségének imponáló attitűdjei és szilárd erkölcsi jelleme mellett mélységes humanizmusával és jól megalapozott pedagógiai optimizmusával érdemelte ki tanítványai áradó tiszteletét és szeretetét. ... Porzsolt István élete, tevékenysége modell lehet az utókor számára. Vitathatlan érdemeket szerzett a felsőfokú tanítóképző és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola létrehozásában.”

⁵² B. PAPP JÁNOS: Pedagógus-életút a XX. századi eszmék és ideológiák ütközésében. Nyíregyháza, 1999. Grafit Nyomda „R” Kft., 49.

FÜLÖP LÁSZLÓ

Lajstromban négyszáz év

A királyi esküdtek személynevei Bereg vármegyében
1374–1750 között

A királyi esküdtek, másképp királyi emberek (*homo regius*) a középkori magyar jogban az egész ország egységes, rendes vármegyei bíróságainak tagjai voltak.¹ A káptalan- vagy konventbeli küldöttek társaságában a megyei ispán oldalán, mint ülnökök működtek közre. Első fokon – a nagyon különleges ügyek kivételével – minden, a vármegyei törvényszéken intézett per hozzájuk tartozott. Maga az intézmény III. Endre uralkodása alatt jött létre, s az összes vármegyében 12–12 esküdtet neveztek ki. 1486-ban I. Mátyás mindezt megerősítette, egyben kikötötte, hogy királyi ember csak előkelőbb nemesekből választható. Megbízásuk egy évre szólt, s ezt kötelező volt nekik elfogadniuk. Ez az intézmény 1613-ig működött teljes jogkörrel hazánkban, mivel ekkor rendes megyei bíróságok léptek életbe, ezért ezután már csak kisebb szerepük lett (beiktatások, határjárások stb.). 1849 után létrejöttek Magyarországon a tekkönyvi intézmények, így a szerepük teljesen fölöslegessé vált.

A Bereg vármegyei királyi emberek család- és keresztnévét, valamint működési évük (éveik) időpontját Lehoczky Tivadar² közléséből ismerhetjük meg. Az általa megadott adatok körülbelül négyszáz évet fognak át, természetesen nagyon töredékesen. A 14. és a 18. század csupán 12, illetve 5 főt tartalmaz. A legteljesebb az 1403–1700 közti három évszázad, amelyekben 129, 111, valamint 53 esküdt nevéét ismerhetjük meg. Sajnos arra nem tesz a közlő utalást, hogy ezen nemes személyeknek a neveit hol, honnan és mikor szerezte meg, illetve arra sem, hogy az eredeti dokumentum akkor kinek a birtokában volt. Csupán azt jegyzi meg, hogy mindez az „Okmány és adatgyűjteményemből” származik. Ezen hiányosságok ellenére ezen *átíratos* (azaz nem eredeti, betűhív és korabeli helyesírású) lajstrom nagyon értékes emlék az utókor számára. A leírtak miatt jelen cikk szerzője ezért csak a Lehoczky által közölt nevekkal tud foglalkozni, azokat csoportosítani, elemezni, és azokból következtetéseket levonni. A hiányokból, félreolvasásokból, az esetleges pontatlan lejegyzésekből következik, hogy néha egy-egy megállapítása bizonytalan lehet, inkább a további gondolkodásra, valamint a meglévő adatok *megőrzésére* törekszik.

¹ Lásd: Magyar Katolikus Lexikon „királyi tábla” címszavánál.

² LEHOCZKY TIVADAR: Bereg vármegyei királyi emberek. Történelmi Tár. Budapest, 1879, 187–191.

Bereg vármegye közigazgatási egység volt a történelmi Magyarország északkeleti részén. Első említése 1248/1402 (in comitatu de Beregh).³ A 13. század végétől Beregszász a beregi ispán székhelye, s többnyire itt tartják a megyegyűléseket.⁴ 1886-tól pedig a várost örökös főispán vezeti.⁵ A megye területe a változások miatt körülbelül 3786 négyzetkilométer, népessége pedig 236 600 volt 1910-ben. A lakosság nyelvi arányáról 1900-ból rendelkezünk adatokkal: 45,7 százaléka rutén (ruszin) és 44,7 százaléka magyar. A többi kis hányad: német, román, szlovák és egyéb nyelvű lakos. A történelmileg magyar alapítású vármegye, Bereg rengeteg viszontagságot megélt már a korábbi időszakokban is, de legfőképpen a 20. században. Bizonyos települések lakossága egyszer egyik, másszor másik országhoz tartozott, nem számítva az ott élők anyanyelvét, identitását, családi kapcsolatait (Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Szovjetunió, Ukrajna). A megyét közigazgatási egységként véglegesen 1920-ban szüntették meg. Félretéve ezen újkori történelmi eseményeket, lépünk vissza a címben megadott időszakhoz és témához.

Királyi emberek tehát csak nemesi származású egyének (és férfiak) lehettek. Ezért a továbbiakban itt vizsgált személynevek csupán egy szűkebb réteg adatai. Nem szerepelnek benne a beregi falvak jobbágy lakói, így azok nevére, nyelvére, származásukra semmilyen fogódzót nem találunk. Viszont megismerünk a családneveken keresztül rengeteg településnevet, mivel a vezetéknevek legnagyobb része a nemesi család lakhelyét vagy származási helyét örökítette meg. Épp ezért bizonytalan számunkra az, hogy ezen nevek már valóban családnevek-e például a 14–15. században, avagy csupán a birtokhelyet jelölték-e meg régen *de* prepozícióval, itt a dokumentumban pedig *-i* melléknévi képzővel (a nevek végén ugyanis a nemességre utaló *-y* jelenléte nagyon kevés, alig fordul elő).

Mielőtt a családneveket részletesen bemutatnánk, meg kell állapítani, hogy azok nagyon változatosak. Több régi családnál olvashatunk többszörös ismétlődést, azaz bizonyítható öröklődést. Az is előfordul, hogy ugyanazon személy többször is volt esküdt, ebből következik, hogy például az egyik század végén, majd a következő század elején is. Ebben a pár esetben a nevüket mindkét helyen szerepeltetem, mivel a századokra bontott névsor csak így lesz teljes. Ezért a Lehoczky-féle közleményben leírtak száma természetesen nem egyezik az általam közölt századonkénti bontás eredményével, illetve a család- és keresztnevekével. Például Kerepeczi István 1582 és 1648, Homoki János 1478 és 1519 között volt királyi ember, stb. Azonban ha a *fia* közszó szerepel a névben, akkor csak a tényleges királyi ember nevét, azaz a fiúét vettem be a keresztnévi sorba, például: Kölcsey János fia István (1394), Kisfalusi Maxim fia János (1408), Gaczali Bertalan fia Imre (1396). Egészen különleges eset a következő: Dávidházi Gáspár fia Nagy János (1422). A két családnév eltérésére nem találtam fogódzót. Vagy tán a kettő közül valamelyik nem is családnév lehet? Néhány családból egyúgyazon időben több esküdt is működött. Ilyenek: „Pósaházi And-

³ KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 198. Más források szerint 1263-tól létezik a Borsova vármegye területén létesített Bereg vármegye. Ez a tatárdúlást követően a 13. században itt kialakult erdőispánságból jött létre (Magyar Katolikus Lexikon).

⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1966, 532–533.

⁵ LEHOCZKY TIVADAR: Bereg vármegye. Budapest–Beregszász, 1996, 150–151.

rás, Jakab, Márton, Lukács „(1417) és „Kerepeczi László fia Miklós, György, János „(1422).

A Bereg vármegyei vezetéknevek elemzése előtt századonként, betűrendben fogom közölni azokat. A név utáni szám azt jelöli, hogy az adott családból hányan viselték akkor ezt a tisztséget.

Családnevek

14. század (1374-től):

Anarcsi, Csernavodai, Gaczali, Gecsei, Kis Dobronyi, Kölcsey 3, Kuzali, Nagy, Raatky, Szántói. (10 név, 12 fő)

15. század

Ardánfalvi (3), Azari, Baghi 2, Baxa (kisabari), Bégányi 9, Bercenczei, Bereghi, Bilkei 6, Borsvai 6, Daróczi 4, Dávidházi 2, Dávidházi fia Nagy János, Demeter, Dobronyi 2, Eördög (paposi), Fanczikai, Fornosi 2, Gecsei 3, Gulácsi 2, Gúthi 11, Halabori 3, Hetei 5, Homoki 4, Hrabár, Jakchi, Kérczi, Kerecsenyi, Kerepeczi 5, Kirsanói 4, Kis Dobronyi 2, Kis Eszeni, Kis Surányi 3, Kisfalusi, Komlósi 6, Longodáni, Matucsinai, Mikai 2, Nagy-Surányi, Ó-Bégányi 4, Oroszi 3, Paán, Pálóczi, Pazoni, Pelbárti, Pesti, Pósházi 8, Sinő, Soklar, Szepesi, Szirmai, Tákosi, Wythkay (52 név, 129 fő)

16. század

Agárdi, Barabási, Bégányi 5, Bereghi, Bikari, Bilkei, Bolcsui, Borsvai 10, Csicsery, Daróczi 4, Fanczikai, Fornosi, Gallis, Gálóczi (barlabási), Gecsei 2, Gerzsanoi, Gulácsi 5, Gúthi, Halabori 2, Hetei 11, Homoki 2, Horváth 2, Huszár, Ilosvai 3, Jármí, Kálnási, Kérczi, Kerecsenyi, Kerepeczi 2, Kirsanói, Kis Gúthi, Kis-Bégányi, Komlósi 2, Kún, Kürtösi, Lipcsei, Lónyai, Lövei 2, Mathuznai, Munkácsi és Munkácsi (halabori) 2, Nagy, Nyíri (paposi), Ó-Bégányi 9, Olasz, Oroszi 2, Pósházi, Szalontai, Székely, Sztojka (kisfalvai), Tákosi, Tárkányi 2, Tarnóczi, Ugrai, Ujhelyi 2, Vas, Vitkai, Zalmadi, Zapszoli (Zápszony), Zapszoli, Zapszony (valószínűleg három személy ugyanazon családnévvél) (58+2 név a végén 111 fő)⁶

17. század

Apáthi, Bakó, Bay, Bégányi, Földessy, Fuló, Gerzsanyi, Gulácsi 4, Halabori, Homoki, Ilosvai 4, Kerepeczi 2, Kigyósi, Kisfalusi 2, Kolozsvári, Komlósi 2, Krucai, Lipcsei, Lövei 1, Máté 2, Mezeő, Miskolczi, Monda, Morgai, Nagy 2, Ó-Bégányi, Ormós, Oroszi, Péchi, Perényi, Pócsi, Pósházi, Ragyóczi, Somosi, Szabó, Szegedi, Telekesy, Tompa, Váradkai, Vas, Zohon, Zoltán (42 név, 53 fő)

18. század (1750-ig)

Beniczky, Herkál, Klobusiczky, Semsei, Viczmándi (5 név, 5 fő)

Ha végigolvassuk századonként a családneveket, akkor elsőként az tűnik föl, hogy a legtöbbjük magyar, azon belül is – *i* képzős helynévi eredetű⁷. Csupán három ke-

⁶ LEHOCZKY TIVADAR: Beregvármegye monographiaja III. Ungvár, 1881, 561–562. A kötetben a királyi emberek felsorolásában néhány név helyesírása eltérő, pl. Gulácsi, Borzsvai, Halabori Tarnóczy stb.

⁷ SEBESTYÉN ZSOLT: Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára. Bessenyei Könyvkiadó. Nyíregyháza, 2010.

resztnévi (apanévi) olvasható a 15–17. században: Deméter, Máté és Zoltán. Néhányak szintén más a morfológiája, eltérő a névadás indítéka. Néhány ezek közül: Olasz, Székely, Ormós, Szabó, Nagy, Eördög, Mezeő, Huszár, Horváth, Kún, Vas. Kis számuk miatt nem érdemes őket alcsoportokra bontani. Az idegen eredetűek és a bizonytalan besorolásúak száma csekély. Ilyenek: Hrabár, Soklar, Sztojka, Zohon, Herkál, Klobusiczky, Beniczky, illetve Paán, Sinő, Gallis, Fuló (betegségnév?), Mon-da. Pár esetben a név mögött zárójelben olvasható mintegy megkülönböztető névként az illető lakhelye: Munkácsi (halabori), Nyíri (paposi). Egyetlen helyen utaltak az életkorra 1488-ban: Azari János ifj. Pár családnév és keresztnév között szerepel a Kis névelem a 15. században, amely talán életkorra vagy az illető természetére utalhatott: Bilkei Kis Péter, Dávidházi Kis János. Kétszer közszói kiegészítéssel éltek a név mellett: Szántói János mester (1393) és Jakchi János mester (1413). Néhány név lejegyzése vagy olvasata bizonyára hibás, valószínűleg ugyanazon családot vagy személyt jelölték a következők: Gerzsanyi – Gerzsanoi, Zapszoli – Zapszony – Zabszoli – Zápszoni.⁸ (Természetesen ez a megállapítás más nevekre is vonatkozhat!) Az 1879-ben még élő (fiúágon nem kihalt) nemesi családokat dőlt betűsen jelölte a közlő, néhány ezek közül: Kölcsey, Hetei, Ilosvai, Csicsery, Bay, Perényi, Péchi, Gulácz, Gúthi stb. Lehoczky szerint az általa felsorolt összes család közül már csak körülbelül egytizedük volt a nevet tovább öröklő nemes família.

A vezetéknevek listája nagyon változatos, viszonylag kevés az ismétlődés. A 15–17. században általában két-három főre jut egy-egy családnév, tehát átlaguk nagyon kedvező (2,48; 1,91; 1,26). Az arányok szinte bizonyítják, hogy az ott élő nemesek többségükben a birtok- vagy lakóhelyükről vették/kapták valamikor a nevüket, amelyet utódaik a későbbiekben örököltek.

Végezetül nézzük meg, hogy kik és mely családok tagjai viselték a „királyi ember” rangot ezekben a századokban a legtöbb alkalommal. Kis Gúthy Benedek hétszer, Kerepeczi István hatszor, Ó-Bégányi⁹ Boldizsár ötször, Ó-Bégányi Sebestyén négyszer is volt esküdt. Családonként pedig a sor a következő: a Bégányi és Ó-Bégányiak 28, a Hetei 15, a Gecsei 14, a Guláczai 11, a Komlósi és a Pósházi 10, az Ilosvai 9, a Bilkei, Daróczi, Halabori és az Oroszi család tagjai 6-7 alkalommal olvashatóak a névsorban.

Ha végiglapozzuk Nagy Iván¹⁰ több kötetes családtörténeti munkáját, megfigyelhető, hogy e sok Bereg megyei nemes família tagjai közt mennyire gyakori volt az összeházasodás. Ha némelyiknél nem született fiú utód, azaz kihalt a családnév, akkor a birtokaik leányágon öröklődtek egy másik nemesi családnál. A valamikor egy törzsből eredő családok közt is időben olyan nagy volt már a távolság, hogy családtagjaik egymás közt is választhattak házastársat maguknak (ilyen, egy töről fakadó családok

⁸ A község neve: Zápszony. A fent említett három név viselői ugyanazon család tagjai lehettek.

⁹ Megjegyzés: Kisbégány és Nagybégány két egymáshoz közeli település. A neve ellenére bizonyos időszakokban Kisbégány volt a népesebb és egyben ez a korábbi alapítású falu. 1543-ig Óbégány, utána Kisbégány néven szerepel. A Bégányi családnak mindkét településen voltak birtokaik. Bereg megyén kívül Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Zemplén vármegyékben is bírtak falvakat. Ugyanígy a többi nemes e megyéken kívül még a szomszédos Ung és Máramaros megyékben is birtokolt.

¹⁰ NAGY IVÁN: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. és Pótlék-kötet. Pest, 1857–1868. Részletesen az egyes családoknál olvashatók.

1200 tájáról például: a Bilkey, Komlósy, Ilosvay és a Lipcsei nevű nemzetség). Hogy mára, 2016-ra mely családok haltak ki teljesen, s melyek azok, akiknek utódai még élnek Beregben, Magyarországon vagy a világ más táján, nagyon nehéz lenne kinyomozni.

A családnevek után tekintsük át, milyen keresztnévet viseltek az itt szereplő századokban az esküdtek. Mekkora volt a gyakoriságuk, mely utónevek voltak kedveltek avagy ritkák, sőt különlegesek a mai névadási gyakorlattal összehasonlítva.

Keresztnévek

14. század

4 István, 1 Balázs, Bertalan, György, Imre, János, Mátyás, Mihály, Miklós (9 név/12 fő)

15. század

21 János (16,27 %), 12 Miklós, 9 András, 7 György, Pál, 6 László, 5 Jakab, Péter, 4 Antal, Benedek, Mátyás, Mihály, Tamás, 3 István, Lukács, 2 Balázs, Barnabás, Demeter, Fülöp, Gergely, Imre, Márton, Sándor, Sebestyén, Simon, 1 Ágost, Albert, Boldizsár, Ferenc, Gábor, Illés, Kristóf, Lázár, Máté, Pelbárt, Tobold (36 név/129 fő)

16. század

15 János (13,51%), 10 István, 9 György, 6 Miklós, Péter,¹¹ 5 Pál, Simon, 4 Ferenc, Gergely, Kristóf, Mihály, 3 Boldizsár, Benedek, Demeter, Imre, Mátyás, 2 Antal, Bálint, Bertalan, László, Lőrinc, Márton, 1 Ábrahám, András, Demjén, Farkas, Fóris, Lajos, Lázár, Lukács, Máté, Sebestyén, Szerafin, Tamás, Zsigmond (34 név/111 fő)

17. század

7 Ferenc (13,20 %), 6 István, 4 György, János, Pál, Miklós, Péter, 2 Gábor, László, Márton, Mihály, Tamás, Zsigmond, 1 Ambrus, Balázs, Fábíán, Gáspár, Imre, József, Sándor, Sebestyén (21név/53 fő)

18. század

1 Boldizsár, Gábor, Jakab, László, Péter (5 név/5 fő)

Ha a névsorokra rápillantunk, megállapíthatjuk, hogy a 14. és a 18. század adatait nem érdemes elemezni, mivel az ott olvasható nevek száma túl kevés. Ezért csak a közbülső három (15–17.) évszázad névanyagát érdemes faggatóra venni.

Ezen keresztnévi anyagban a János szerepel két időszakban az első helyen. Ha összevetjük Kálmán Béla¹² és Hajdú Mihály¹³ korabeli kutatásaival, mérésével, akkor az egész magyar nyelvterületen ugyanezt figyelhetjük meg. Feltűnő a Miklósok száma a 15. században, 13 fővel képviselteti magát a név, amelynek száma később jelentősen visszaesik. (Ekkor átvette az István korábbi szerepét.) A Miklós második helye talán jellemző lehet névföldrajzi szempontból az északkeleti régóra, azonban gyakorisága lehet véletlen is, hiszen öröklődés révén sem tartja meg vezető funkcióját. Az említett szerzők névsoraiban ezeket változó sorrendben követi a Péter, Mihály, György és az András. Ezek a keresztnévek mind előfordulnak a Bereg megyei évszázadokban is, de

¹¹ A Péter egyszer előfordul második keresztnévként is: Hetei Fóris Péter (1520).

¹² KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Csokonai. Debrecen, 1989, 48–50.

¹³ HAJDÚ MIHÁLY: Általános és magyar névtan. Budapest, 2003. Osiris, 365–368.

teljesen eltérő sorrendben. A 15. században viszonylag gyakori a Pál, Mátyás, és nagyon korai jelenség a László név 6-os előfordulással, amely más területeken még nem élte divatját e korban. A ritka nevek közé tartoznak: Lukács, Ágost, Illés, valamint a nagyon ritkának számító Pelbárt és Tobold (1468). Ez utóbbi valószínűleg elírás lehet. Csakis a germán eredetű Teobald~Tibád~Tibold utóbbi alakja jöhet számításba a név viselőjénél.

A lejegyzett 129 főnél elmondható, hogy a keresztnévek választása változatos. A nevek megterhelése is kiemelkedően jó (3,58), hisz 3-4 főnek egyezett csak az utóneve. A 16. században a leggyakoribbak után a György, Miklós és a Péter száma feltűnő (9-6). Itt is találkozunk ritka, egyszer olvashatókkal: Ábrahám, Demjén, Fóris, Lázár, Szerafin. A Lajos név megjelenése nagyon korai jelenség. A Fóris (1520) akár lehetne becézett névalak is, bár a szakirodalom szerint ez a Flórián~Flóris név régi magyar változata. A nevek megterheltsége ebben a korban még jobb számot mutat (3,26), amely viszont azzal magyarázható, hogy a lejegyzett esküdtek száma is jóval kevesebb. A 17. században már óvatosabban kell bánnunk a számadatokkal, mivel csupán 53 személyt rögzít a dokumentum. Jelentősen csökkent az István és a János előfordulása. A korábban középpontban szereplő Ferenc az első lesz 7-es előfordulásával, bár ez véletlen is lehet. Ritkának számítható a Fábián, és az egy József igen korai megjelenése. Et utóbbi név Magyarországon csak a 18. században tör elő feltűnően, egyébként egész Európában is ekkor lesz divatos. A néviselők és a nevek aránya a kisebb merítés miatt javul, 2,52 százalékra.

Néhány becenevet is olvashatunk a lejegyzett személynevek között. Az egyik a már megkérdőjelezett Fóris, amely esetleg tekinthető -s kicsinyítő képzős alaknak is. Érdekes formában őrződött meg egy másik becézés: ugyanazt a személyt egyszer Borsvai András, máskor pedig Borsvai Andorkó András (1454) keresztnévvel jegyezték le. Ez utóbbi esetben arra gondolhatunk, hogy a becézett forma lehetett az illető szólító/említő neve a hivatalos András mellett. 1550-ben olvasható egy Imre utónevű Imro (rövid o-vall) alakban. Az utoljára hagyott, csak kérdőjelesen leírt becenév egy apa esetében olvasható 1394-ből: Kuzali Jaks fia István. A Jaks valószínűleg a Jakab név kicsinyített, becézett formája lehet, amelyről lemaradt a szóvégi -a vagy -i képző. Kettős keresztnévű személyt egyet találunk 1520-ban, a becézőknél már említett Heitei Fóris Pétert.

A teljes utónévi rendszer vizsgálata után megállapítható, hogy a Bereg megyében élt és lejegyzett nemesek szülei nagyon sok keresztnévből és változatosan válogattak. Épp ezért a századonkénti név/fő arány igen kedvezően alakult. Ha névföldrajzi szempontból szeretnénk összevetni más magyarországi tájakkal, megyékkel névanyagukat, akkor nem találunk jelentős eltéréseket. Talán a 15. századi Benedek, Jakab, Lukács, illetve a 16. századi Simon, Kristóf és Demeter emelhető ki a sorból, azonban mindezeknek a száma lehet véletlen is. Ugyanígy a Pál előfordulása (7-5-4 fő) sem mutat különösebb tendenciát annak ellenére, hogy Hajdú Mihály szerint „... az északi-északkeleti országrészben jelentősebb előfordulású”. A ritka vagy nagyon ritka keresztnévek sem árulnak el semmilyen táji jellemzőt. Hisz azt örökölhették valamilyen őstüktől, a keresztapjuktól, vagy éppen kaphatták a születésük naptári napjára

eső védőszent nevééről. Tehát kimondhatjuk, hogy táji/vidéki névtömörülések nem figyelhetőek meg északkeleten. (Ez alól esetleg a már említett Miklós lehet a kivétel: 12-6-4 fő.) Névtani szempontból érdemes lenne megfigyelni a vallási jellemzőket, eltéréseket is. Azonban nem tudjuk, hogy Bereg akkori nemesi rétege pontosan milyen felekezetű volt, az eltérő vallásúak arányát sem ismerjük. Azonban az határozottan kiolvasható a lejegyzett keresztnevekből, hogy például a reformátusokra jellemző férfinamekből egy sem található (Dávid, Dániel, Sámuel stb.), amelyek a vallási hovatartozásra pontosan szoktak utalni. Ugyanígy nem mutatható ki a szláv (rutén, szlovák) és a román hatás sem a névválasztásnál. Más szempontok sem kerülhetnek a vizsgálat szemszögébe, például város-falu különbsége, hisz birtokhelyeik akkor mind falvakban, sőt kis településeken voltak. Nem tudjuk összevetni az ott élő jobbágyok neveivel sem, mivel egy homogén réteg névanyagát jegyezték föl, s tették közzé. Mindezek miatt meg kell elégednünk a címben megadott személyekkel, hellyel és idővel a bemutatásuknál és személynevek vizsgálatánál.

VAS JÁNOS

Vendégeink a pénz tudósai

Emlékezés a Magyar Közgazdasági Társaság első vidéki gyűlésére – Nyíregyháza 1935

Negyvenévi fennállása óta első vidéki gyűlését az 1935. év november 10-én, Nyíregyházán tartotta a Magyar Közgazdasági Társaság. Vajon miért a szabolcsi megyeszékhelyen? Nem volt itt egyetem, komoly tudományos intézmény. A kérdés kulcsa dr. Éber Antal, a Társaság akkori elnöke. De ne vágjunk a dolgok elébe!

A Magyar Közgazdasági Társaság az 1894. év május 27-én alakult, Európában elsőként, mint közgazdászokat tömörítő szakmai, tudományos szervezet. Céljául tűzte ki a nemzetgazdaság felemelkedésének elősegítését, feltételeinek kutatását, a közgazdasági ismeretterjesztést. Ma független, közhasznú egyesület, megyei szervezetekkel. Legnagyobb figyelmet keltő szakmai rendezvényei az évenkénti vándorgyűlések, amelyek sorában az utóbbi két évtizedben háromnak Nyíregyháza adott otthont (az 1998., a 2006. és a 2014. évben). A szabolcsi szervezet a vidékiek között hosszú ideje, megszakítás nélkül áll fenn és aktív szereplője az egyesületi életnek. E kis tanulmány szerzője kitüntetésként élte meg, hogy az 1994. év május 27-én részt vehetett az Országházban tartott centenáriumi ünnepségen és a Göncz Árpád köztársasági elnök által adott fogadáson. Forgassuk vissza 87 évvel az idő kerekét! Az 1930. év május 20-án hatalmas társadalmi eseményként haragozta be a *Nyírvidék* a Bessenyei Kör rendezvényét. A vármegyeháza zsúfolásig megtelt dísztermében tartott előadást dr. Éber Antal *Széchenyi aktuális igazságairól*. Ki volt ő, akit ekkora érdeklődés övezett?

Dr. Éber Antal (1872–1950) budapesti ügyvéd, apja Éber Károly, anyja Murányi Ilona. Az 1906. évtől, majd az 1931–39. évek során országgyűlési képviselő, az 1920–32. években a Magyar–Olasz Bank vezérigazgatója, az 1926–48. évek között a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, a *Magyar Közgazdaság* című lap főszerkesztője, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke. Az angol, francia, német és olasz nyelvből egyaránt járatos, gyakran publikáló gazdaságpolitikust a magyar pénzügyi élet vezető egyéniségeként tartották számon.

Nyíregyházi előadása még sem egy volt a sok közül, azt szorosabb kapcsolat követte. A sajtó nem publikálta, de az előadást követő banketten bizonyára szóba került az a rokoni szál, ami őt Szabolcshoz, közelebbről Kótajhoz kötötte. Felesége ugyanis Dobránszky Vilma volt, dr. Dobránszky Péter (1845–1918) kótaji születésű tudós, egyetemi tanár és tolcsvai Nagy Vilma leánya. Dr. Dobránszky Péter maga is jeles

nemzetgazdász, országgyűlési képviselő, közíró, a *Budapesti Hírlap* közgazdasági rovatának szerkesztője volt. Már németországi egyetemi éve alatt, az 1867. évtől számos írását közölte a *Nyír*, amelyekben Szabolcs haladása, a „közfelvilágosodás” érdekében hallatta hangját. Dobránszky Vilma testvére, Béla (1885–1934) ügyvéd, magyar királyi kormányfőtanácsos, a magyar haltenyésztés egyik vezető egyénisége, az Országos Halászati Egyesület alelnöke, kiváló gazdasági szakember volt. Közgazdasági írásait közölte a *Pesti Tőzsde* és a *Halászat*. A Magyar–Olasz Bankban Éber Antal mellett ügyvezető igazgatói posztot töltött be, de azt megelőzően – pályakezdőként – dolgozott a bank nyíregyházi fiókjában is (a *Groák-bank*nek nevezett pénzügyintézet székházában, az Országzászló téren ma a Szabolcs Takarékszövetkezet központja működik).

Nos, talán ez a családi kapcsolat sem volt teljesen mellékes, döntően persze Éber Antal tekintélye és befolyása indította arra nyíregyháza vezető polgárait, hogy az 1931. év júniusának elején 40 tagú küldöttséget indítsanak Budapestre; felajánlani számára városuk országgyűlési képviselői mandátumát, amelyet – megválasztását követően – június 28-án fényes ünnepség keretében vehetett át Nyíregyházán. Ettől kezdve Éber Antal nyíregyházi szerepléseit több alkalommal felhasználta előadások tartására. Az 1934. év április 28-án például dr. Heller Farkas tudós közgazdásszal, az MKT társelnökével együtt szerepelt a Bessenyei Körben, ahol *Utópiák és realitások a gazdasági életben* címet viselő témáról értekeztek.

1935. év november 3-án adta hírül a *Nyírvidék*, hogy megalakul Nyíregyházán a Magyar Közgazdasági Társaság fiókegyesülete, Éber Antal és Szohor Pál polgármester nevével fémjelvezve; 30 tag belépésére számítanak. November 10-én hangzatos címmel adta közre a lap: „*A pénz tudósai jönnek ma Nyíregyházára.*” Vándorgyűlést tartanak a közgazdászok, Széchenyi „*Stúdium*” című művének megjelenése (1833-ban) évfordulóján. A városháza dísztermében Navratil Ákos tart előadást, *Pénzpolitika a háború után* címmel. Navratil Ákos (1875–1952) közgazdász, jogtudós, akadémikus, a Budapesti Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. További hat-hét egyetemi tanár vett részt az „... egyházi, társadalmi és közgazdasági életünk számos kiválóságának jelenlétében” megtartott, nagy érdeklődés övezte rendezvényen – írta november 12-én a *Nyírvidék*. Ez volt a Társaság első vidéki gyűlése, ahol Éber Antal bejelentette a nyíregyházi fiók megalakulását azzal a céllal, hogy „... a közgazdasági tudomány iránt az érdeklődést felkeltse és ápolja.” A fiókegyesület elnökévé közfelkiáltással Szohor Pált, titkárává dr. Balla Istvánt választották meg.

Az új helyi egyesület rövidesen a nyilvánosság elé lépett, pályázatot hirdetett a nyíregyházi közgazdászok számára. A 80 pengős díjat Éber Antal ajánlotta fel, amely összeget egyébként Matlekovits Sándor emlékére a rádióban tartott előadásért kapott (*Nyírvidék* 1935. december 6). Szohor Pál polgármester a *Szabolcsi Szemle* főszerkesztője volt, a pályaművekkel kapcsolatos tudósítás 1936-ban ott jelent meg. A bíráló bizottság helyi egyesületi tagjai voltak: dr. Belohorszky Ferenc, Gábor Jenő, dr. Juhász Sándor, Maurer Károly és dr. Murányi László. A pályázati kiírásban szereplő Matlekovits Sándor (1842–1925) egyetemi tanár, akadémikus, államtitkár a nemzetgazdaságtan és a pénzügyek, a vámok legelismertebb tudósa, a modern magyar közgazdasági élet egyik úttörője volt. Az 1904. évig országgyűlési képviselő, majd a Felsőház tagja.

Éber Antal tőle vette át a Közgazdasági Társaság elnöki tisztét. Érdemes megjegyezni, hogy a Közép-Európai Közgazdasági Egyesület 1906. évi első konferenciáján Bécsben Matlekovits vámügyi értekezése keltette a legnagyobb figyelmet.

A felhívásra mindössze három pályázat érkezett. Az „Élni akarunk” és a „Le a vám-sorompókkal” jeligés anyagokat lexikálisnak, színvonal alattinak minősítették. Viszont az „Éljen a szabad kereskedelem” jelige dicséretes, kiemelkedő, külhoni szakirodalomra is építkező munkát takart. Éber Antal az 1936. év május 17-én tartott újabb előadást a nyíregyházi városháza dísztermében, „Szabolcs elszegényedésének sajátos okai” címmel. Ott adta át a pályadíjat a nyertesnek, aki ifjú Tóth Pál egyetemi hallgató, a helyi ipartestületi elnök fia volt. Éber Antal javaslatára az MKT helyi egyesületének jelen lévő tagjai úgy döntöttek, hogy vizsgálni, elemezni fogják a megye gazdasági kitérésai lehetőségeit. Hogy erre sor került-e? A továbbiakban nincs nyoma a Közgazdasági Társaság ténykedésének a helyi sajtóban. Az elkövetkező évek európai és magyar történelmi változásai háttérbe szorították a közgazdasági kérdéseket.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Közgazdasági Társaság nyíregyházi fiókja pályázatot hirdet egy

MATLEKOVITS SÁNDORRÓL,

a kiváló magyar közgazdászról készítendő pályamunkára. A legjobbnak ítélt pályamunka díja P 80. A pályamunka 8–10 nyomtatott oldalnál többre nem terjedhet. A pályadíjat dr. Éber Antal bocsátotta a Társaság rendelkezésére, mivel a rádiótól hasonló tárgyú előadásért ezt a tiszteletdíjat kapta. A legjobbnak ítélt pályamunka közzétételével a Társaság szabadon rendelkezik.

RÉSZLETES PÁLYAFELTÉTELEK :

1.) A pályamunkákat 1936 március 31-ig kell Szohor Pál polgármester, a Közgazdasági Társaság nyíregyházi fiókja elnökének címére (Nyíregyháza, Városháza) postán beküldeni. A pályamunka füzve, írógépen, a papírnak csak egyik oldalára írva, jeligés levél kíséretében nyújtandó be. Az el nem fogadott pályamunkák jeligés leveleit a bírálóbizottság megsemmisíti és a pályamunkákat a Társaság könyvtárának megőrzésre adja át.

2.) A bírálóbizottságot a Közgazdasági Társaság nyíregyházi fiókja fogja magalakítani. A bizottság joga lesz a pályamunkákat szabadon mérlegelni, a pályadíjat megosztani, eredménytelenség esetén ki nem adni.

3.) A bizottság jelentését a Szabolcsi Szemle 1936 áprilisi havi számában fogja közzétenni.

MARIK SÁNDOR

A sebészet művészete

Beszélgetés Gloviczki Péter érsebésszel, az Egyesült Államok-beli Mayo Klinika professzorával

Gloviczki Péter érsebész professzor (1948. május 5.) régi nyíregyházi család sarja. Az idősebb helyiek közül sokan emlékezhetnek még, hogy a Zrínyi Ilona utca elején működött Gloviczki József „elsőrendű fényképszeti műterme” (Margócsy József irodalmár-helytörténész megfogalmazása), vagy a Széchenyi utca 10. számú polgári házra, ahol dr. Gloviczki Zoltán főorvos magánrendelője volt. Az utóbbi épületben élt az ideg- és belgyógyász édesapa feleségével, Évával, és öt gyermekükkel. Péter még kisdíák volt, amikor a család Nyíregyházáról Budapestre költözött. Középiskolásként Pannonhalmán a bencéseknel tanult, diplomát és tudományos fokozatot Budapesten a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen szerzett, majd a Városmajori Érsebészeti Klinikán kezdett gyógyítani. Egy Párizsban töltött ösztöndíjas korszaka után olyan munkalehetőség nyílt meg előtte, amelyről korábban csak álmozdott: Amerikából ajánlottak visszatartásmentes lehetőséget. Harmincöt esztendővel ezelőtt kelt útra, de nem valamilyen sokmillió metropoliszban telepedett le, hanem az akkor 55 ezer – ma viszont már 112 ezer – lakosú minnesotai kisvárosban, Rochesterben. A helyválasztás csak Magyarországról nézve meglepő: az Egyesült Államokban fogalom a Mayo Klinika, amelynek meghatározó létesítményei ebben a városban működnek. A világszerte híres egészségügyi központot az orvostudomány Mekkájának is nevezik.

– Sikeres érsebész-professzor, az Egyesült Államok Klinikai Érsebészeti Társaságának elnöke is volt. Amikor belép a Mayo Klinika „Leslie & Susan Gonda Building” nevet viselő legújabb, 21 emeletes épületébe, eszébe jut néha, hogy az egy emigráns magyar ember, a milliárdos Gonda László adományából épült?

– Ez nem is lehet kérdés. Magyar múltamra nagyon büszke vagyok. Büszke vagyok azokra a magyarokra is, akik Amerikába jöttek, és – filantrópként vagy orvosként – hozzájárultak a tudományhoz. Miután a Gonda-épületben dolgozom, és nyolc évig én vezettem a Gonda Érsebészeti Központot, már megszokásból is jóleső érzéssel pillantok az épület homlokzatán lévő feliratra, amely a házaspár nevét örökíti meg. A Gonda-család mindhárom tagja, László, Zsuzsa és a fiúk, Louis igazi filantróp és nagy ember. Leslievel – a tartós amerikai élet után már az itt használt neveket mondjuk – szoros barátságot kötöttünk már vagy két évtizede, együtt éltük meg e gyönyörű létesítmény felépítését és megnyitását. Ma is tartjuk a kapcsolatot, és amikor Los Angelesben járok, meglátogatom. Fantasztikus ember, aki rengeteget adott az egészségügynek és a Mayo Klinikának. Sajnos, Susan néhány éve meghalt, de fiúk a lehetőségeihez képest folytatja a családi hagyományt.

– *Más magyar érsebészeket is ismer, akik Amerikában jutottak a karrier magas fokára?*

– Többen vannak ilyenek. Például Amerikában az érsebészet atyjának Emerick Szilagyit tartják, azaz Szilágyi Imre magyarországi születésű orvosprofesszort. Több évtizedig nagyon közeli kapcsolatban álltunk. Ő is a nagy magyarok egyike, aki szakmai körökben jól ismert. Érdekes, hogy egy időben a *Journal of Vascular Surgery* című érsebészeti szakfolyóirat főszerkesztője is volt, ami az én mostani tisztem. Persze más magyar szív- és érsebészek is nagy pályát futottak be az Újvilágban.

– *Bemutatná röviden munkahelyét, a bíres kórházat?*

– A Mayo Klinika az *US News & World Report* legutóbbi felmérése szerint az ország első egészségügyi intézménye. A népszerű amerikai magazinról érdemes tudni, hogy rendszeresen tesz közzé rangsorokat és éves jelentéseket elsősorban az oktatás és az egészségügy területéről. Ezek az elemzések 1983 óta egyre nagyobb befolyásra tettek szert. Aki egy intézmény minőségéről érdeklődik az Egyesült Államokban, először e magazin kimutatásait nézi meg. Ezért különösen értékes a tavalyi minősítés. Klinikánk 2014-ben jeles évfordulót ünnepelt: névadója, dr. William Worrall Mayo 150 esztendeje, 1864-ben nyitotta meg orvosi praxisát Rochester városkában. A fordulópontot az 1883. évi, sok halottat és sebesültet követelő tornádó jelentette. Ferences rendi szerzetes nővérek kórházat építettek, és meghívták dr. Mayot, hogy vezesse azt. A St. Mary Kórház 1889-ben nyílt meg, ahol a doktor már két orvos fiával együtt gyógyított, s ott mindig a beteg érdeke volt az első. Ez ma is így van. A karizmatikus orvos által vezetett kis kórházból fejlődött ki a mostani hatalmas komplexum, amelynek két további klinikája működik Arizonában és Floridában, rendszerét pedig alkalmazzák egész Amerikában, főleg persze itt Minnesotában, valamint a közeli Wisconsin és Iowa államban.

– *Hogyan lehetne érzékelteni a klinika méreteit?*

– Közel hatvanezer ember dolgozik a Mayo kereteiben, harmincötezer Rochesterben, hat-hat ezer Jacksonville-ben és Scottsdale-ben, továbbá ide sorolható a Mayo Health System (egészségügyi rendszer) hetven kórháza és klinikája az említett három

államban. Évi 1,3 millió páciens keresi fel az intézményeket, akik százötven országból érkeznek. Csupán a rochesteri központban naponta ezer beteget látunk el...

– ... *mint olvastam valahol: minnesotai farmertől washingtoni szenátorig, vagy magánrepülőgéppel érkező olajsejkig. Drága intézmény az önöké?*

– A Mayo nonprofit magánkórház, tehát nem jótékonyági intézmény vagy állami költségvetésből fenntartott klinika. Bevételeiből fedeznie kell a három pillér kiadásait: a klinikai praxisét a fejlesztésekkel együtt, a kutatómunkáét és az oktatását. Minden bevételt, ide értve az adományokat is, ezekbe forgat vissza. Való igaz, vannak tehetősebb ügyfeleink a világ minden tájáról – magam is operáltam amerikai alelnököt, minisztert, közel-keleti uralkodót –, de nem ez a jellemző. Ha csupán ilyenekre várnánk, elég nehéz lenne napi ezer ránk számító gazdag embert találni. Tehát megfizethetőnek kell lennie, amire nemcsak a vagyon, hanem a különböző biztosítások is lehetőséget teremtenek. Persze nem úgy kell elképzelni, hogy aki hozzánk jön, mindenki műtőasztalra, szike alá kerül. Ma már sokan tudatosan élnek egészséges életet, gondot fordítanak a megelőzésre, egészségük megőrzésére. Ők azok, akik csupán orvosaink tanácsaira számítanak, vagy rutinellenőrzésekre jönnek. A kérdés konkrét részére a válaszom: mi vagyunk a legjobb intézmény, de nem a mi áraink a legmagasabbak.

– *Tudom, Amerikában nem illik a jövedelmekről kérdezni. Mégis, egy ilyen elit behyzen kiemelkedően megfizetik az orvosokat és más szakembereket?*

– A Mayo nonprofit létében rejlik a válasz. Itt nem az a cél, hogy vezetők megtömjék a saját zsebüket, vagy az orvosokét. A profitot az imént említett három nagy terület továbbfejlesztésére költik. Tehát nagyon jók a munkafeltételek, részben ezért is vágnak ide a kutató- és gyógyító orvosok. Persze tagadhatatlan, hogy a klinikán jó fizetések is vannak, különben csak a műszerekért, környezetért nem jönnének ide a világ minden tájáról a legjobb specialisták. Ugyanakkor vigyáznak arra is, hogy ne a milliárdosok számát gyarapítsuk. Amerikában általános trend az, hogy ha többet dolgozol, többet keresel. Itt nem így van. Minket azért vesznek ide, hogy gyógyítsunk. Ha kell, akkor megoperáljuk a beteget, ha nem kell, semmi nem ösztönöz arra, hogy mégis. Az orvosok jövedelme sem függ az elvégzett operációk számától. A lényeg, hogy a beteg meggyógyuljon. Itt minden páciensnek saját orvosa van, a betegekkel annyi időt töltenek, amennyi a gyógyításhoz szükséges. Ennek ellenére a zsebbe csúsztatott hálapénz ismeretlen fogalom.

– *A klinika honlapján láttam, hogy nemrégiben tízenötzezer (!) mobil eszközt, tabletet, okos telefonot vásároltak a klinikán gondozottak számára. Miért van erre szükség?*

– A Caring Bridge (Gondoskodó Híd) nevű internetes rendszerünk nagyon kedvelt, felhasználóbarát alkalmazás. Ingyenes, személyes, privát weboldalak révén segít a Mayo-betegeknek a kapcsolattartásban a klinikán tartózkodás idején. Általa lehet konzultálni is a kezelőorvosokkal, betegeink meg tudják nézni a saját leleteiket, a kórlapjukat, további információkhoz juthatnak. Képzeljük el, hogy vérvétel vagy CT-vizsgálat után egy órán belül látni lehet az eredményt a szakorvos és a kezelőorvos véleményével együtt, holott ilyesmire másutt napokat kell várni. Lényeges, hogy a

beteg elől nem lehet elhallgatni semmit, minden információhoz haladéktalanul hozzájut. További jó dolog, hogy pácienseink ugyanezek a modern eszközökön tartják a kapcsolatot szeretteikkel, akkor is, ha esetleg a távolság miatt ez személyesen nem mindig tehető meg. Még egy érdekességet említenék. A Mayo Klinikán az Orvosi Humanitás Központját azzal a szándékkal hozták létre, hogy hirdesse: a beteg igénye, kiszolgálása az első. Segítenek egy alapvető orvosi kérdés megválaszolásában: „milyen érzés lehet betegnek lenni?” Csak egy példa: miközben a páciens vérvételre vár a barátságos, kényelmes bútorokkal berendezett helyiségben, a falakon három gyönyörű Miro-festményt láthat. Mellettük rövid ismertető a 90 éves korában, 1983-ban elhunyt híres katalán festőművész munkásságáról és az általa képviselt szürrealizmusról.

– *Nyilvánvaló, hogy egészen más érzés ilyen körülmények között várakozni, mint egy forgalmas kórházi folyosón. Nem luxus egy aránylag kis orvosi váróban tartani ilyen értékes alkotásokat?*

– Hasonló képzőművészeti válogatás számtalan van ebben a nagyszerű épületben. Elhelyezésüket már a tervezés folyamatában figyelembe vették és cserélni is lehet. A műalkotásokat azonban nem csupán falra akasztják: képzett szakemberek naponta tartanak tárlatvezetéseket a délutáni órákban. Akit érdekel, többet is megnézhet a kifüggesztett, vagy a weblapon közzétett menetrendek alapján. Nekem tetszik, hogy a nagy hallban áll egy zongora, amelyen alkalmanként meghívott vendégek koncerteznek. Az is előfordul, hogy betegeink közül ül le valaki játszani, és később derül ki, hogy világhírű művész. Hozzáteszem: orvosaink között is vannak kiváló zongoristák. Elképzelhető a különbség a mi intézményünk és egy átlagos kórház között. Tehát a Mayo Klinika így is gyógyít.

– *Hogyan vezetett az életútja Nyíregyházáról Rochesterig? Nehéz döntés volt, amikor az orvosi pályát választotta? Hiszen bűvészként akkor már nem csupán itthon, hanem külföldön is sikeres, elismert volt...*

– Egyáltalán nem volt nehéz döntés a pályaválasztás. Tudom, furcsa ilyet mondani, de igaz: már hat éves koromban is orvos akartam lenni, és ahogy az évek teltek, az elhatározás egyre erősödött, tudatosabbá vált. Volt, aki megmosolygott Nyíregyházán, amikor a kérdésre „Mi leszel, ha nagy leszel?” kivágtam: sebészprofesszor! Valójában édesapám példája járt a lelki szemeim előtt, aki belgyógyász és ideggyógyász szakorvos volt. Felismertem apámban egy igazi orvos jellemvonásait: gyakorlat, együttérző gondoskodás, a betegek iránti szeretet, őszinteség, fáradhatatlan munkabírási és bátorság az alapelvek vállalásához. Ezt akartam én is. Otthon már kisgyerekként hallottam arról, hogy az országban elsőként Nyíregyházán végzett egy bizonyos szívműtétet Eisert Árpád 1951-ben, és az mekkora eredmény. Apám jól ismerte. Galántha György nőgyógyász főorvos hatását is említeném. Míg a szülők egymásnál vendégeskedve beszélgettek, mi a fiával, akivel osztálytársak voltunk az általános iskolában, orvosi álmokat szövögettünk, természetesen a magunk szintjén. Az ilyesmi azonban megmarad, sőt felelősödik akkorra, amikor időserű lesz a pályaválasztás. Ilyen alapok befolyásoltak Pannonhalmán, a középiskolában is, hogy biztonsággal

eldöntsem, milyen ember akarok lenni, mivel akarok foglalkozni. Pannonhalmán is lett példaképem, a sokat segítő Endrédy Vendel egykori ciszterci apát személyében, aki bérma-keresztapám, és akinek ministránsa is voltam.

– *Ezek szerint volt elhatározás, jól felkészítő iskola, egyenes út vezetett a budapesti orvosi egyetemre, ahol a diploma mellé megkapta a legkiválóbbaknak adományozható aranygyűrűt is. A sokféle orvosi szakterület közül ki vagy mi vezette az érsebészet közelébe?*

– Medikusként a Kórbonctani Intézet tudományos diákköréhez kötődtem, később dolgoztam is itt; jó alap egy orvosnak. Az intézetben az egymást követő két igazgató volt nagy hatással rám pályakezdő éveimben: Jelinek Harry, aki az érpatológia területén ért el sikereket, és Kádár Anna, aki szintén e témában mélyült el, miközben kezdeményezte az intézetben az angol nyelvű oktatást. Kettőjüket tudnám megnevezni, akik először kötöttek az erek világához.

– *Első munkahelye azonban mégis a városmajori Érsebészeti Intézet volt...*

– Amikor az általános egyetemi tanulmányok vége felé minden irányban próbáltam tájékozódni, hogy mire specializálódjak: általános sebészetre, gyermeksebészetre vagy valami másra. A kardiológia, a szívgyógyászat is érdekelt. Hatodéves voltam, amikor az egyetem IV. számú Sebészeti Klinikájára – amely a budai oldalon, a Városmajorban működött – meghirdettek két állást érsebészeknek. Utóbb derült ki, hogy akkor szerveződött az önálló Érsebészeti Intézet. Ízelgettem, latolgattam, jól hangzott, a patológián már a közelébe is kerültem, láttam benne fantáziát. Megkértem Jelinek Harryt, korábbi mentoromat a Kórbonctani Intézetben, adjon ajánlólevelet. Tudtam, hogy ismeri mindkét híres professzort, Soltész Lajost, aki az Érsebészeti Osztályt vezette, és Kudász Józsefet, aki a Klinika igazgatója volt. Először Soltész professzorhoz mentem, aki átküldött Kudászhoz, azzal, hogy ő az illetékes. Az igazgatónál következett az első „feketeleves”...

– *Szóba sem állt önnel?*

– Négy órát vártam a folyosón, mire eléje járulhattam. Meg sem szólaltam, és már kijelentette, nem ért egyet azzal, hogy kezdő orvosok minden szakképzettség nélkül az ő klinikáján tanulják a szakmát, szerezenek előbb gyakorlatot, kezdjenek a patológián. Mondtam: éppen onnan jövök. Mire ő: hozzá csak a legkiválóbbak jöhetnek. Mire én: kitüntetéssel, aranygyűrűvel fognak avatni a jövő hónapban, ennél kiválóbb minősítés nincs az egyetemen. Mire ő: de igen, itt nyelveket kell tudni, nem is egyet! Mire én: hat nyelvből indultam versenyeken, többet megnyertem. Látva szorult helyzetemet, ekkor szólt közbe a professzor asszisztense: mondja már azt is, hogy maga volt az a kis bűvész, aki megnyerte az első „Ki mit tud?”-ot. Erre megenyhült, és már barátságosabban azt mondta: jó, ha minden így van, akkor fogom javasolni a maga felvételét. Így lettem orvos a Városmajorban. Mire megkezdtem a munkát, sok változás történt: Kudász professzor nyugalmába vonult, és 1975. július 1-én Soltész professzor került a klinika élére, amely akkor vette fel az Érsebészeti Intézet nevet.

– *Tebát jó startot vehetett...*

– Dr. Soltész Lajos a szakterület kiváló ismerője volt, az érsebészet hazai úttörője. Vezetésével kezdődött 1953-ban az első önálló érsebészeti osztály szervezése Budapesten. Tőle hallottam először, hogy az érbetegségek sorába nemcsak az artériák, hanem a vénák és a nyirokutak problémái is beletartoznak, és az érsebésznek kell viselnie a visszérbetegségek, a lábszárfekélyek gondját is. Az ő klinikáján találkozhattam a hetvenes években a vénasebészet néhány külföldi óriásával. Soltész professzor küldött ki 1976-ban egy évre Párizsba, ahol a szakma nemzetközi hírű kiválóságai, Marceau Servelle és Jean Michel Cormier mellett dolgozhattam. Sok ritka betegséget, valamint gyógyításuk módját ismerhettem meg. Párizsban kezdett foglalkoztatni a nyirok-mikrosebészet, amiből érdeklődést kiváltó tanulmányt írtam. Servelle professzor gyakran beszélt tanítványainak az amerikai érsebészetről. Amikor megkérdeztem, hogy mégis, a nagy Amerikában hová kellene mennem, hogy a legjobbat lássam, amiről ő beszélt, azt mondta: egyértelmű, hogy a Mayo Klinikára. Öt évbe telt, mire 1981-ben ösztöndíjjal megérkezhettem Rochesterbe. Alexander Schirger professzor közbenjárásával az első kutatóorvos lettem egy újonnan alapított érsebészeti részlegnél. A professzor Prágából érkezett Rochesterbe. Az Amerikában született, de a Károly Egyetemen diplomázott fiatal orvos 1951-ben emigrált vissza az Egyesült Államokba Csehszlovákiából, és 1953-ban kezdte karrierjét a Mayon. Amikor már megtehetette, segítette a Kelet-Európából érkező fiatalokat – az édesapja kassai magyar ember volt... Nekem további ösztöndíjak tették lehetővé a hosszabbítást, mígnem 1987-ben a híres klinika kinevezett orvosa lehettem. Elég hosszú és változatos út volt, de megérte. Hálás köszönet minden professzoromnak, akik szinte kézről kézre adtak.

– *Édesapja hogyan tekintett az ön karrierjére? Elégedett volt, amikor a Mayora került? Járt ott, be tudta mutatni neki?*

– Természetesen hamar meghívtam, nagyon büszke volt, én pedig nem különben... Édesapám 1918-ban született – nyolcvan évig élt –, sok egészségügyi intézményt látott életében. Örült, hogy fia az „orvostudomány Mekkájában” gyógyíthat. Édesanyámmal együtt először 1983-ban töltöttek itt négy hetet. Mindnyájunknak nagy élmény volt. Elsősorban a klinika révén, de Minnesota, a „tavak és a folyók állama” sem a legismertebb úti cél Amerikában, pedig nagyon izgalmas vidék, több mint 11 ezer kisebb-nagyobb tó gazdagítja a kanadai határ és a Nagy Tavak közelében...

– *Kitérőként megkérdezem: mikortól tanult nyelveket? Életútjának alakulásában ugyanis fontosnak tűnik az idegen nyelvek ismerete.*

– Mindig érdekelték az idegen nyelvek, passzióból is tanultam. A bűvészkedés szintén segített: külföldön mindig nagyon hálás volt a közönség, amikor saját nyelvükön kommentáltam a látnivalókat. Utóbbi a '62-es Ki mit tud? után vett lendületet, amikor a győztesek Helsinkibe utazhattak, a Világifjúsági Találkozóra. Ott finnül adtam elő az egyik bűvészszenvedélyt, egy másik alkalommal Brünnben (Brno) pedig cseh nyelven. Később, világtúrázás közben más nyelveken is megtanultam néhány kulcsmondatot. Az egyetemi évekre a tanult nyelvek használata kiteljesedett, új értelmet

nyert, mert nagyon hasznos volt a szakirodalom tanulmányozásához, olyasmihhez is hozzáfértem így, aminek nem volt magyar fordítása, vagy éppen friss külföldi szakfolyóirat közölte. Az egyetemen, mint már elhangzott, hat nyelvből indultam nyelvi versenyeken. Most a magyaron kívül az angol, a francia, a német nyelvet használok rendszeresen. Oroszból sokat felejtettem, olaszul már csak kicsit értek. A megalapozottabb nyelvtanulást említve Pannonhalmát dicsérem, ott a nyelvekhez is kaptam színvonalas segítséget. Sokat számított, hogy négy évig latinul is tanultunk. Az angoltanárom Kovács Arisztid atya volt, a gimnázium első igazgatója, ezt a nyelvet még ma is úgy beszélem, ahogy tőle tanultam. Tudását mutatja, hogy egy időben Habsburg Ottó tutora, azaz magántanára is volt.

– *Visszatérve a korábbi gondolatmenethez: hogyan helyezkedik el az érsebészet a nagyobb orvosi szakterületek sorában?*

– Ha a nagy egészben akarjuk elhelyezni, akkor az Amerikai Érsebészeti Társaságra hivatkozom, amelynek egy ciklusban elnöke is voltam. A Társásznak 5600 tagja van, a hasonló általános sebész szervezetnek nyolcvanezer. Tehát viszonylag kis szakma, hasonló, mint az idegsebészeké. Maga az érsebészet is szerteágazó terület, további specializációk vannak: artériák, vénák, nyirokerek. Általánosan úgy lehet megfogalmazni, hogy az érsebészek minden érbetegséggel foglalkoznak, ami nem a szívben és a koponyában van. Legtöbb betegünket valamilyen artériás, verőeres értágulat (*aneurysma*) bántja, amely szinte időzített bomba a testben, vagy érszűkület, érelmeszesedés okoz bajt a nyakában, a mellkasában, a hasában, a lábában. A visszerek, mélyvénás tromبózisok és tüdőembóliák is a mi területünk, nagyon sok ilyen beteg van.

– *Melyek a legfontosabb tulajdonságok, adottságok, ahhoz, hogy egy medika, medikus majdan jó érsebész legyen? Gondolom, biztos kéz, jó szem, jó idegek...*

– Mind kell, de ezek csak az alapot jelentik. Az érsebészethez – sok más szakterülethez hasonlóan – jó munkatársak, jó csapat kell, mert ez egy erős teammunka. Együtt kell rezdülni a rezidensekkel, az asszisztensekkel, az altatórrossal, a műtősökkel, a nővérekkel. Én mondhatom, hogy jó sebész vagyok, de azért lehetek jó sebész a Mayo Klinikán, mert olyanokkal dolgozom együtt, akik elkötelezettek és nagyon jól képzettek. Továbbá mindenki abban motivált, hogy az operáció sikerüljön, a beteg mielőbb elérje a teljes gyógyulást. Egy hajóhoz tudnám hasonlítani a műtönket, ahol a sebész a kapitány, de mit sem ér, ha nem tudja jól megszervezni a munkát, ha nem képes a legjobb kommunikációra, ha nem elég egy szemvillanás, hogy a sorsdöntő helyzetben értsék egymást.

– *Keze aranyat ér, hiszen életek múlhatnak a hosszú pályafutása alatt begyakorolt rutinos mozdulatain, ráadásul ebből él. Kíméli, különösen vigyáz rá? Van például különbiztosítása rá, mint a hollywoodi színésznőknek a formás idomaikra?*

– Természetesen, van külön biztosítás a kezeimre, amit a Mayo fizet, de ez a világ minden táján így van a jobb kórházakban. Csak az Egyesült Államokban ez a kockán forgó nagy összegek miatt fokozottan lényeges. Egy alapbiztosítás mindenképpen van. A speciális kiegészítő biztosítások két irányt céloznak meg. Az első, ha a beteg-

nek baja történe, és kártérítésre kerülne sor, az összegek csillagászatiak – az ilyen esetekre szakosodott dörzsölt ügyvédek révén újabban különösen –, ezt magánember nem tudná megfizetni. A másik irány maga az orvos. Ha megsérülne, mondjuk, a keze, és nem tudna tovább operálni, véget érhetne a karrierje, oda lenne az egzisztenciája. Nekem, szerencsére, egyikre sem volt szükségem, de előre nem lehet tudni. Ebből él a biztosítási szakma.

– *Az emberi testet behálózó érrendszer jó állapota létfontosságú. Az is baj, ha az erek beszűkülnek, az is, ha kitágulnak. Mit kell ahhoz tenni, hogy a lehető legtovább egészségesek legyenek az ereink?*

– A kérdésben benne van a válasz is. Ha a beszűkülést meszesedés, zsírosodás okozza, a legfontosabb, hogy változtassunk az étrenden, és mozogjunk többet. A tágulat az érfal gyengeségét mutatja, ennek meg kell keresni az okát. Persze a helyzet nem ilyen egyszerű. Más a tennivaló a veleszületett, és más az évek során kialakult betegségeknél. Az örökölt érbetegségek is származhatnak a kromoszómák hibáiból, de a gyengébb érfalakhoz az örökölt hajlam is elegendő. Bonyolult dolog ez, mert a tapasztalatok szerint például a férfiaknál hamarabb alakul ki érszűkület, mint a nőknél, még alapjában azonos feltételek esetén is. Ha szemügyre vesszük, az általánosabb érbetegségek előidézőit, többnyire nem lehet csupán egyetlen kiváltó okot találni. A leggyakoribbak között első helyen áll a cukorbetegség, ami erősen támadja az ereket. Emiatt fontos a gondozása, kezelése, a szövődmények kialakulása ugyanis lassítható. Unalomig mondjuk: a dohányzás nagyon káros. Nem minden dohányosnak lesz érbetegsége, de az biztos, hogy közöttük nagyságrendekkel több az érlemezés miatt kezelésre szoruló páciens, mint a nemdohányzóknál. Szívfájdító, hogy Magyarországon milyen sok ember dohányzik. A következmény pedig előre látható: tüdőrák és szívinfarktus. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy figyelni kell a rendszeres testmozgásra és a táplálkozásra. Figyelmeztető, hogy most nagyon gyakoriak a koleszterin, a vérsír által kiváltott betegségek, a következmények halmozódhatnak. Magyarországon a halálozási okok között 54 százalékkal első helyen állnak a szív- és érrendszeri betegségek.

– *Sokszor halljuk, hogy felnőtt korban már nehezen lehet javítani a gyermekkorban elrontott táplálkozási szokásokon, sőt nem is nagyon érdemes. Meddig nem késő?*

– Soha nem késő, ezt sok jó példa mutatja. Erős akarat kell, de most ez más lapra tartozik. Viszont szavahihető, alapos tanulmányok szerint azok esetében, akik húszéves koruk táján átállnak az egészséges táplálkozásra és a több mozgásra, minimálisra csökken az infarktus veszélye. Sőt, egyáltalán nincs, vagy csak nagyon kis számban. Húszéves korban pedig az ember már felelősséggel tud dönteni, nem lehet csupán másokra hivatkozni, hogy mit miért tesznek, vagy nem tesznek. Érsebészként hozzáfűzöm: minden, ami a szívinfarktushoz vezet, az az egyéb ereket is károsítja. Tehát többszöröződhetnek a betegségek, és elérhetnek kritikus pontokat. Az is lényeges lenne, hogy ha tudomást szerzünk magas vérnyomásról, ami az emberi szervezet nagyon fontos mutatója, ne halogassuk a gondozást. Ma már megbízhatóan lehet kor-

dában tartani, és az esetleges érbetegségektől is megkímélhetjük magunkat. Ugyanez vonatkozik a magas koleszterinszintre és a cukorbetegségre – ezek veszélyes civilizációs ártalmak, de a szükségesnél még kevesebben tesznek ellenük.

– *Az utóbbi években nagyot változott a sebészet, sok a korszerű anyag, műszer, műtéti eljárás. Az Önök szakterületén mi jelenti a legnagyobb változást?*

– Az érsebészet teljesen megváltozott az utóbbi években. Ez annak eredménye, hogy a nyitott műtétek helyett úgynevezett *endovascularis*, azaz éren belüli megoldásokat alkalmazunk. Ami azt jelenti, hogy nem nyitjuk fel az emberi testet, az eret sem, hanem katéteren, vékony, rugalmas csövön át jutunk a belső műtéti területhez. Be tudunk tenni úgynevezett *sztentet*, amely csőszerű, belül általában hálós szerkezettel ellátott eszköz. Ez megakadályozza, hogy kiszakadjon a kiboltosodott érszakasz. Bizonyos részük olyan anyagból készül, ami később, a gyógyulás folyamatában felszívódik, tehát elegendő egyszer megbolygatni a beteg testrészt. Ez korszakos változás. Hatására nagyon lecsökkent a nyitott műtétek száma, ma már az artériákat és a visszereket is katéteren keresztül operáljuk. A mélyvénás trombózisok esetén szintén hasonlóan járunk el. Az érben a megfelelő helyre bevezetjük a katétert, és erős gyógyszerekkel feloldjuk a veszélyes vérrögöt. Külön szólnék a verőerekről, amelyek – konkrét munkáim miatt – számomra talán az előbbieknél is fontosabbak. A verőerek valamelyikén kialakuló tágulat leggyakrabban az aortaként ismert nagy verőér hasi vagy mellkasi szakaszán jön létre. Ritkábban kialakul a comb verőérében, a térdhajlatban futó érben, esetleg a nyaki erekben vagy a szívet ellátó koszorúerekben is. Én főképpen ezeket operálom, és itt különösen fontosak, hogy nagy sztenteket tudjunk fölhelyezni a szükséges helyre az erekben belül. Az új műtéti beavatkozás lényegesen kisebb rizikóval jár, mint a korábbi nyitott operáció, eredményeink vitathatatlanul jobbak lettek.

– *Ha az érsebész élé kerül a beteg, ön például mivel kezdi az orvosi munkát?*

– Két dolog nagyon fontos: először is a diagnosztika, hogy pontosan tudjuk, mi okozza a bajt. Ezt ma már rengeteg korszerű eszköz, műszer segíti, amelyek között vannak parányiak, és hatalmasak. A másik a kapcsolatteremtés a beteggel, hogy elnyerjem a bizalmát, ez egy emberi tényező, mindig bonyolultabb, mint a technika, holott ma már az sem egyszerű. Adalékként elmondanám, hogy a Mayo Klinikán minden évben kiválasztanak három kiemelkedő klinikust az alábbi szempontok szerint: következetesség, ösztönös megérvés, érzékenység, hozzáállás, kapcsolatteremtő készség és gondosság. A következetesség következetesen jó magatartást, megbízhatóságot, kiszámíthatóságot és magas etikai szintet jelent. Az alapító dr. Mayo az ösztönös megérvést hatodik érzéknek nevezte. Ez az orvos belső etikai rendszere, amely segíti abban, hogy mindig a beteg számára legelőnyösebbet válassza. Az érzékenység, vagy más néven empátia, a pökhendiség ellentétét jelenti, mivel a nagyképűség az orvos-beteg kapcsolat megrontója. A pozitív hozzáállás biztonságot és bizalmat eredményez. A jó kommunikációs készség fontos része a beteg meghallgatása. A szemkontaktus, megfelelő megérintés, egy mosoly, egy nem elsietett vizsgálat, mind részei

a kommunikációs készségnek. Az orvos-beteg kapcsolat alapja a bizalom, amely az orvos tisztességén, jellemén nyugszik. A gyakorlatban aztán klinikai ítélőképesség és sebészi intuíció szükséges ahhoz, hogy mikor és hogyan alkalmazzuk a megszerzett tudást a betegágy mellett vagy a műtőben. Az biztos, hogy a sebésznek együttérzőnek, gyakorlottnak és hozzáértőnek kell lennie, és sokat segít, ha ezt a beteg is érzi az első találkozáson.

– *Mindez olyannak hat, mint egy álom. Meg tudják valósítani?*

– A bevezetőben beszéltünk a kórházi rangsorokról. Ezek több tízezer, kórházat megjárta ember véleményét tükrözik. És, ha a Mayo évek óta a listák élén szerepel, nem csinálhatjuk rosszul, több mint 150 éves hagyományt követünk.

– *Váltunk témát! Fölöttébb vonzódik a művészethez. Még az Érsebészeti Társaság szimpóziumán, leköszönő elnöki beszédében is szóba hozta. Miből táplálkozik ez a vonzalom?*

– Való igaz, szeretem a művészeteket. És, szerencsémre, mindig több művészi adottságokkal megáldott ember környezetében éltem, dolgoztam. A különféle alkotások emberivé teszik a környezetet, gyógyító erő sugárzik belőlük, kikapcsolódást, inspirációt és örömet nyújtanak betegeinknek. Aligha kell azt magyarázni, hogy a művészet hat a betegekre és a betegségekre, de a betegek és betegségek is hatnak a művészetre. Amikor az Érsebészeti Társaság említett szimpóziumára készültem, lenyűgözött egy svéd sebész elgondolkodtató könyve. Azt mutatta be, hogyan befolyásolják a betegségek az írók, művészek és zeneszerzők munkáját. Betegség ugyanis sok művész munkájára volt nagy hatással, sőt hozzájárult mesterművek megalkotásához, felejthetetlen élmények létrehozásához is. Egy Paganiniról készült rajzon például jól felismerhetők a hegedűvirtuóz *hyperflexibilis* ízületei. Tehát bizonyos izmai a kezén sokkal hajlékonyabbak voltak, mint a szokásos. Ez jellemző erre a betegsége. Éppen ez teremtette meg az alapot virtuóz művészetéhez és tette képessé lélegzetelállító kettős fogásokra és futamokra, amelyekkel híressé vált.

– *A Mayo Klinika honlapján meglepetéssel láttam, hogy orvosi rajzolók is dolgoznak az intézményben. Ha persze megnézzünk egy orvosi atlaszt, egy pillantás alatt rájövünk a rejtett tartaléokra... A Mayon dolgozóknak mi a feladatuk?*

– Nyolc-tíz művész dolgozik rendszeresen a klinikának. Nemcsak rajzolók, hanem fényképészek, videó készítőik is. Ha különleges műtétek vannak, ők dokumentálják, s ekkor nagyon fontos a szakmai szakszerűség, ezért nem csinálhatja bárki. Ők készítik az illusztrációkat a kutatók, az orvosok tanulmányaihoz. Csak elismeréssel szólhatok napjaink érsebészeti atlaszillusztrátorairól. Intézetünk orvosi rajzóinak különleges munkája nagy érték. De ha visszatekintünk az időben, művészeti alkotások segítettek megőrizni a sebészet történetének sok emlékét és hozzájárultak ahhoz, hogy jobban megértsük a múltat. Ira Rutkow sebész és orvosi történész csodálatosan illusztrált sebészet-történeti könyvei értékes forrásai az elődeink által kezelt betegségeknek, az akkori sebészeknek és sebészi eljárásoknak. Távolabbra is tekinthetünk: évszázadokra visszamenően fontos szerepet játszik a művészet az orvosi szemléltetésben és a tudományos oktató tevékenységben is. Például ma is kézbe vesszük Andreas Vesalius

De Humani Corporis Fabrica című, 1543-ban közzé tett szenzációs munkáját – illetve annak modern kiadását –, hivatkozunk a fametszetein látottakra.

– *A művészetek alkalmat kínálnak, hogy áttérjünk a bűvészetre. Milyen a kapcsolata a bűvészettel az első televíziós „Ki mit tud?”, 1962 óta? Azt már tudjuk, hogy segítette sebészkarrierjének indítása idején is...*

– A bűvészet máig tartó szerelem. Még mostanában is fellépek, ha orvosi kongresszusokon vagy például a Mayo jubileumán felkérnek. Néha családi, baráti körben is előfordul. Nagyon szép emlékek kötnek a bűvészethez, életem nagy ajándéka, hogy elkezdtem.

– *Sokat olvastam, hallottam is már erről, de személyesen öntől szeretném tudni a hiteles történetet, ki „fertőzte meg” a kártyákkal, gömbökkel?*

– A művészet – mert a bűvészetet annak tartom –, hamarabb érintett meg, mint a tudomány. Első ismerkedésem vele különleges és rejtélyes volt. Tízéves koromban Budapesten, a Magyar Amatőr Mágusok Egyesületének bemutatóján, apám egyik orvos kollégájának előadása lázba hozott. Azok a trükkök tetszettek a legjobban, amelyek a kézügyességre épültek. A megjelenő és eltűnő érmék és a bűvész okos kártyatrükkjei inspiráltak és izgattak engem, olyannyira, hogy elkezdtem gyakorolni éjjel és nappal. Dr. Takács Sándor volt az első tanárom, ő adta kezembe az első bűvész-könyvet. Azután új trükköket tanultam, és amit a híres bűvészekről találtam, azt mind elolvastam. Rodolfóval rengeteg időt töltöttem együtt, sokat bűvészkedtünk, együtt is gyakoroltunk. Nagyon szerettem és tiszteltem emberként és művészként egyaránt.

– *Hogyan került kapcsolatba a „Ki mit tud?” világával?*

– Édesanyámnak tetszett, hogy bűvészkedni kezdtem, támogatott, ő volt az első kritikusom, ő vitt el a válogatásra.

– *Emlékszik még a régi versenytársakra?*

– Leginkább Hacki Tamásra, aki az egyéb kategóriában füttyművészként különdíjas lett. Vele néha levelezni is szoktunk, jelenleg Németországban él, ismert fül-, orr-, gégész szakorvos. Tudom, hogy a paródia kategória akkori legjobbjá, Kern András közkedvelt színész lett. Koncz Zsuzsa sikeres énekes, ma is teltházas koncertjei vannak. A Metro együttes és a Benkó Dixieland Band is akkor lett ismert. A később feltűnt Ungár Anikóval jó barátok voltunk, hivatásos bűvész lett, voltunk közös tv-műsorban is. Kovács Katival, Gálvölgyi Jánossal szerepeltünk is együtt egy Desszert-műsorban, amit Kepes András vezetett. Szép emlékek.

– *Mi az első „Ki mit tud?” utóélete az ön számára?*

– Varázsa van annak, hogy teljesen ismeretlenek hirtelen nagyon híresek lesznek. Mi egyik napról a másikra váltunk ismertté. Mindenki rólunk beszélt: én nyolcadikos általános iskolai tanuló voltam, és az utcán megállítottak, hogy te vagy a kis bűvész? Fantasztikus volt. Olyan lökést adott az életemnek, hogy a világ négy sarkáig meg sem álltam. 1973-ban ezüstérmet nyertem a bűvész-világbajnokságon Párizsban, s elhoztam

az aranyérmet Tokióból 1978-ban. Megnyertem az Amerikai Bűvész Társaság első díját és a Nyugati parton működő Pacific Coast Bűvész Szövetség Nagydíját (Grand Prix). Tagja vagyok a Mágikus Kastélynak (Magic Castle) Hollywoodban, ez a világ leghíresebb bűvész klubja. Azt hiszem, nem véletlen a mai tehetségkutatók töretlen népszerűsége sem, a lehetőségek persze most jobbak, mint a régi rendszerben voltak.

– *Mikor volt a legutóbbi fellépése?*

– Nem régen tartották a Mayo öregdiákok kongresszusát, a népes társaság létszáma 23 ezer, nyolcvan országban élnek, több mint ezren utaztak el Rochesterbe. Tekintettel a klinika 150 éves jubileumának közelségére, a szervezők műsorral készültek. Köztudott, hogy az alapító Mayo és két fia is szeretett utazni, szívesen jöttek át Európába – akkor, természetesen, hajóval. Az ilyen nagy, óceánt átszelő hajók utasai általában sokféle programon szórakozhatnak, tölthetik el a ma is többnapos utazás idejét. Nos, az egyik program bűvészelőadás lett, én szórakoztattam a vendégeket, köztük a „Mayo-családot”. Jó móka volt, tetszett a közönségnek is. Meg is kaptam a szokásos „kritikát”: a sebészek között ma én vagyok a legjobb bűvész, a bűvészek között pedig a legjobb sebész...

– *Tényleg annyira megragadta a bűvészet, hogy még tudományos kutatásra is adta a fejét?*

– Ez nem mostanában volt, de igaz. Az akció Harry Houdininek köszönhető, akit híres illuzionistaként ismer a világ. Houdini zseni volt, óriási eszménykép, világklasszis művész, egyedülálló showman és vakmerő kísérletező. Művészete iránti csodálatom eredménye az első tudományos kutatásom. Houdini apja rabbi volt, aki 1874-ben vándorolt ki Magyarországról az Egyesült Államokba. Houdini mindig úgy nyilatkozott, hogy ő Amerikában Appletonban, Wisconsin államban született 1874. április 6-án. A Pesti Zsidó Hitközség nyilvántartásában Rodolfóval, a nagy magyar bűvésszel felkutattuk születési bizonyítványát, amely szerint Weisz Sámuel és Cecília ötödik gyermekeként született Budapesten. 1874. március 24-én – az újabb lexikonokban már így is szerepel. Eredeti neve Weisz Erik volt, de a világ számára kezdettől fogva Harry Houdini néven vált ismertté. Nagyon büszke voltam Erikre, aki Magyarországról vándorolt ki a csodálatos Amerikába, és a világ leghíresebb bűvésze lett. Ugyanezt akartam tenni én is, 14 éves koromban – egy kis ideig.

– *Mielőtt beszélgetésünket befejeznénk, arra kérem, ossza meg a Szemle olvasóival „családi titkait”, rajzoljuk föl közeli hozzátartozóinak portréját!*

– Szüleimről már beszéltem. Testvéreim közül Tamás és Zoltán sajnos már nem él, István és Mária Budapesten nyugdíjas. Nagyon büszke vagyok unokaöcsémre. Ifj. Gloviczki Zoltán a Pázmány Péter Katolikus Egyetem dékánhelyettese, docens, évekig volt oktatási helyettes államtitkár. Balázs kitűnő ortopéd traumatológus vállsebész Budapesten, Ákos a Gundel bankettfőnöke, de a többiek is, Gábor, István, Tamás remek emberek. Itteni családi képként legjobb, ha megnézzük a karácsonyi-újévi üdvözlőnként, amelyen mindenki rajta van, ilyet küldünk a barátainknak minden évben. Legutóbb is így volt, a következő szereplőkkel: feleségem – Monika Lecomte

Gloviczki –, akivel tíz éve élünk boldog házasságban. Lengyel származású francia állampolgár, az 1981. decemberi szükségállapot bevezetésekor emigrált Varsóból Franciaországba. Párizsban később kutatóorvosként dolgozott, az érbetegségek foglalkoztatták. Ennek révén ismerkedtünk meg, akkor én már évekkel korábban elvált voltam. Mónika eleinte a Mayon is orvosként dolgozott, de már évek óta festőművészként szerepel. Sokat utazunk, szerencsés esetben mindkettőnknek van saját programja is. 2017 is azzal kezdődött, hogy Monika két festményével volt jelen a Párizsi Szalon kiállításán, én pedig az érsebész-kongresszuson tartottam előadást. A családi fotón látható 1983-ban született Péter fiam, aki kommunikációt-újságírást tanult, doktorált, PhD minősítést szerzett, most főiskolai oktató Dél-Karolinában. Kiadás előtt áll harmadik verseskötete. Nagyon büszke vagyok magyar nyelvtudására, hibátlanul, akcentus nélkül beszél. Amikor itt voltak a szüleim, meghatódva hallgattam, milyen elmélyülten társalognak apámmal, akitől beszédstílusát, hanglejtését örökölte. Sokszor úgy érzem, mintha apám hangját hallanám most, amikor a fiam beszél. Júlia lányom 1984-ben született és a lovak nagy barátja lett. Versenylovos, állatorvosként diplomázott. Matematikus férjével, Benjaminszal New York Államban, Saratoga Springsben élnek, amely nagy lovas centrum. Ritkaság, hogy két gyermekem – egy év különbséggel – ugyanazon a napon, augusztus 15-én született... A képen látható még Monika első házasságából származó nagy fia, Michael, aki festőművész Párizsban. Nincs a képen első feleségem, Mátray Márta, de róla is szólnom kell. Budapesten színművészként szerepelt mielőtt kijöttünk, de Amerikában váltott és kerámiázást tanult, most jó nevű keramikusművész Minneapolisban. Kapcsolatunk konzolidált, nagyszerű anya, gyermekeink születésnapján, karácsonykor rendszeresen látjuk egymást.

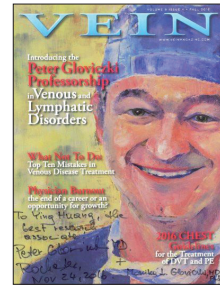
– *A nyíregyházi kapcsolat már nehezebbnek ítérik. Régen megszokadt?*

– Nosztalgiával gondolok Nyíregyházára, hiszen ott születtem, ott voltam kisgyerek, onnan indultam „a kis búvészként” a nagyvilág meghódítására. Nagyapám ismert ember volt ott, 1911-től saját fényképész műtermében várta a kuncsaftokat a város főterének szomszédságában. 1939-ben tudta nagyobb, elegánsabb szalonra cserélni a Zrínyi Ilona utca 2. szám alatt, amely éppen szemben volt a régivel. Ott lakott a családja is. A családi feljegyzésekből tudjuk, hogy nagyapám a háborúban tábori fényképész volt – meg is sebesült, ám felgyógyultan ott folytatta, ahonnan hazahozták –, az orosz és a román harcszíntereken örökítette meg a 65-ös Ludwig-bakák életét. Sajnos, csak néhány felvétel van meg. 1945-ben halt meg, aztán József fia vitte az üzletet 1951-ig, amikor az szövetkezetivé „vált”. Az én édesapám, Zoltán szintén jó helyen, a Bethlen Gábor utca 23-ban rendezte be a család otthonát, ott születtem. Ez a ház ma is megvan. Amikor néhány éve legnagyobb örömömré Nyíregyházán tartották a magyar érsebészek kongresszusát, előadást vállaltam. Elmentem a szülőházhhoz is, fénykép készült előtte, a felvételt becsben tartom. Egyébként rövid ideig laktunk ott, mindössze egy-két éves lehettem, amikor átköltöztünk egy nagyobb házba, a Széchenyi utca 10-be, ahol apám saját orvosi rendelőt is nyithatott. Őt kedvelték a nyíregyházi kórházban is, sok beteget beutalt oda a magánpraxisából. Most csak egyetlen Gloviczki, József nagybátyám Éva lánya él Nyíregyházán. Vele tartjuk a kapcsolatot,

ő ápolja a család emlékét. Sajnos, ritkán tudok elmenni szülővárosomba. „Gyógyír”, hogy a nyíregyházi érsebészekkel régóta tervezzük egy rangos szakmai rendezvényt a megszépült kórházba. Nemrégiben Koppenhágában találkoztam néhányukkal egy kongresszuson, s mindjárt első este csiszolni kezdtük a terveket.

– *Végül azt kérdezem, mi foglalkoztatja most?*

– Elérkezett az összegzés ideje. Tavaly köszöntöttek a tízezredik műtetem alkalmából, és 68 éves lettem. Mostani „státuszom” nagyon új: szeptemberben felmentésemet kértem az operációs kötelezettségek alól. Nem a műtőasztal mellett kell megvárni, hogy esetleg hibát kövessen el a korosodó kéz. Most hivatalosan főállásban az Amerikai Érsebészeti Társaság szakfolyóirata, a *Journal of Vascular Surgery* főszerkesztője vagyok. Próbálok rendezni az utóbbi évek történéseit, befejezni, amire korábban nem maradt idő. Kítüntetéseim is méltó helyre kerülnek az itthoni dolgozószobámban. Büszke vagyok, hogy alma materem, a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem díszdoktorává fogadott. Megkaptam Párizs Városának Medálját, és a Német Érsebész Társaság legmagasabb kitüntetését. Voltam az Év Orvosa, az Év Tanára.

Gloviczki Péter főorvos 10 000. műtete után az operáló team-mel, 2016. március 21-én. – A Véná című szakfolyóirat címlapja a Monika Gloviczki által festett portréval, 2016. november

Nemrégiben részt vettem egy tipikus amerikai ünnepségen Seattle-ben: az én nevemet viseli Washington Állam Orvostudományi Egyetemén az újonnan létesített érsebész professzori státusz. Ez ahhoz hasonló megtiszteltetés, mint a Mayon a Gonda Érsebészeti Központ neve. Csakhogy én nem adománnyal, hanem tudományos eredményeimmel járultam hozzá. Ez az első alkalom, hogy érsebészről neveztek el egy katedrát Amerikában, a vénás- és nyirokbetegségek területén. A „Véna” című szakújság külön meglepetése volt, hogy az aktuális címlapon az én egész oldalas portrém szerepelt – de nem fénykép, hanem feleségem, Monika festménye. Az év elején örömhírt kaptam: megjelent „Vénás és nyirokrendszeri betegségek” című kézikönyvem negyedik kiadása. Nemcsak én, hanem a szakma is várta, az utóbbi hónapokban a korábbi kiadásból megmaradt néhány példányt már 1000 dollárért szállította az Amazon. Rengeteg tennivaló vár az érsebészeti folyóirat szerkesztésében és a szakmai társaságokban, amelyeknek tagja vagyok – többnek évekig vezetője is voltam. Máris itt van számos újabb kongresszusi meghívó, felkérés. És néha még bűvészkedésre is kell egy kis idő. Talán arra is jut belőle, hogy időnként elkészítsem kedvenc menümet: tyúkhúsleves, rántott csirke uborkasalátával... Nem tartok attól, hogy unatkozni fogok.

ZALÁN TIBOR

Igény legyen a könyvre!

A 88. Ünnepi Könyvhét megnyitója Nyíregyházán*

Tisztelt Egybegyűltek,

a remény hal meg utoljára – és nagy bizodalmmal: a könyv. Biztos vagyok benne, hogy túl fogja élni az emberiséget – már csak tárgyformájából adódóan is túl kell élnie. Ez a tétel csak akkor igaz persze, ha valami katasztrófa nem pusztítja el egyszerre mind a kettőt, azaz, magát a földet. De kezdjük előbből!

Marshall McLuhan a Gutenberg-galaxis haláláról megfogalmazott jóslata óta a közbeszédben folyamatos a könyv haldoklása. A haldokló azonban – szerencsére – valahogy nem akar tudomást venni erről az egész filozófiai hercehurcáról. Él, és ha könyvről lehet ilyen képzavarral élni – virágzik. Ha körüljárják az itt felállított pavilonokat, ha bemennek bármely könyvesboltba egy-egy mustrára, azt kell tapasztalniuk, soha nem látott mennyiségben és minőségben várják olvasóikat a könyvek.

Ha bemennek. Ha körülnéznek. És nem elégednek meg csak a kirakat előtti ácsorgással. A baj, hogy legtöbben nem mennek be. Hogy legtöbben nem néznek körbe. S hogy legtöbben még a könyvesbolt kirakata előtt sem állnak meg. S amikor erről tűnődöm, nem pesszimista vagyok, hanem leginkább realista. Úgy hiszem, a Gutenberg-galaxist nem elsősorban a kihalástól kell félni, sokkal inkább az olvasói érdektelenségtől, avagy olvasói elgyámoltalanodástól. (Mondom ezt igazágtalanul azoknak, akik itt vannak, és jelenlétükkel ennek az ellenkezőjét bizonyítják.)

A könyvgyár működik, a terjesztés haláláról akkor sem fogunk majd beszélni, ha véletlenségből már tényleg nem lesz könyv. Az olvasóval, az olvasással lehet itt majd baj, de remélem, én is csak McLuhan-szerűen káromok Önöknek. Napjaink irodalmi tömegtermelése, értem ezen most a könyvkiadás soha nem látott prosperitását, tovább növeli az olvasó elbizonytalanodását. Félek, a könyvvásárló nem bír el a kínálattal, sem anyagi, sem szellemi kapacitás-szinten. Mert a szellemi bírvágy is hasonló az

* Elhangzott 2017. június 8-án Nyíregyházán, a Kossuth téren.

anyagivá tárgyasodotthoz: minden kellene, ami szép, ami érdekes, ami izgalmas, ami felhívta magára a figyelmet. S ha már megvan az a könyv végre, amit szeretnénk, mikor kapunk, teremtünk magunknak időt ahhoz, hogy el is olvassuk?

Mostanában portugál költészetet fordítok. Van a portugálban két nagyon pontos kifejezés a könyvhöz való viszonyról. Az egyik: *livros para ler*. Ami annyit tesz, könyvek, melyeket olvasok. A másik: *livros para ter*. Ennek a jelentése: könyvek, melyeket birtokolok. És e kettő nagyon különbözik egymástól. Nem tudom, kinek hány könyv van a könyvespolcán, illetve, hány könyvespolcán van az a hány könyv. De ha magunkba nézünk, és most én is megteszem, be kell vallanunk, hogy könyveinknek csak töredékét olvastuk, nagyrésztét birtokoljuk, s még jó, hogy ha azzal az elgondolással, hogy majd egyszer, nyugdíjasként talán, jobb időkben talán, el fogjuk olvasni őket.

A diszkrépancia tehát a mérhetetlen mennyiségű könyv és a vásárlóerő között itt oldódik fel majd. Ma már nem négy-öt szakadozó nejlonszatyorral cipeljük hazafelé a könyvhéten a könyveket, mint régen, hanem azt a kettőt-hármat rejti kincsként a táskánk, amelyet biztosan el fogunk olvasni, mert megvágtuk, és mert a sok közül a legérdemesebbnek tartottuk megvenni.

Az ember könyvvel él. Nem azért, mert az iskolában megtanították olvasni. Azért már igen, hogy látta a szüleitől, hogy az jó. Hogy olvasni valami érdekes elfoglaltság, szellemi munka. De leginkább azért, mert szobában ülve is világ nyílik meg előttünk; világ, amelyet nem ismertünk, amelynek a titkaiba beleavatódunk, amelyet a magunkévá teszünk, amely megóv bennünket a munkátlan órák vegetációjától.

Az ember könyvben él. S messze nem ugyanaz az olvasás, mint a tévézés, vagy az internet-használat. Utóbbi kettő nem kívánja meg tőlünk az aktív részvételt a tapasztalásban, nem kívánja meg a világteremtést – mert meg- és bemutatja a létező vagy teremtett világot –, a tájak, alakok, távolságok adottak és lekötöttek, míg olvasás közben mi teremtjük meg azokat. Az olvasás tehát szabadság, a szellem teremtő szabadsága.

Mi a könyvhétben az ünnepi? – kérdezem meg befejezésül magamtól. Hogy pár napra, akár szülőotthonban a csecsemőket, bemutatjuk a rokonságnak – az olvasóknak – az újszülötteket, hogy együtt örüljünk nekik. Lesz, akit hazaviszünk, lesz, akit csak átlapozunk a pult előtt állva, és lesz, amelyiknek csak a szép vagy rútra sikeredett pofiját simogatjuk meg. Ebben a pár napban a könyvé a főszerep, egyik leghűségesebb társunké. Ahhoz, hogy a Gutenberg-galaxis ne szűnjék meg, nem az kell tehát, hogy a nyomdagépek továbbra is zümmögve adják ki magukból a tomsokat. Az kell, hogy igény legyen a könyvre, mint szellemi kalandra, mint műtárgyra, mint a mindennapjainkból elemelő, egy másik világba átvezető mágikus anyagra. A 88. Ünnepi Könyvhétet azzal a jókívánsággal nyitom meg az Önök számára, hogy jelenlétükkel a bizalmat hozták el ide, bizalmat az íróknak, hogy érdemes, és bizalmat a könyvnek, hogy mindig van és lesz helye emberi világunkban.

LIMERIK ERIK

Utazás koponyámon belül
(A Móricz Zsigmond Színház fennállásának
35. évfordulója alkalmából)

1.

Volt egyszer egy VIDOR Fesztivál.
Jó, hogy nem hagyták elveszni már!
Kirják és Tasnádi
egymással baráti
viszonyban kezdte szervezni már...

2.

Volt egy úr, lakhelye Livorno.
Kedvence a horror s a pornó.
Épp ezért mindegyre
sietett Nyíregyre,
hol a VIDOR-on sok a *pórnő*...

3.

Volt egy úr, lakhelye Porcsalma.
Kertjében termett sok korcs alma.
Jó pénzért eladta;
hízott az ebadta,
s lett politikai hatalma.

4.

Volt egy úr, lakhelye Nyírgelse.
Nem aludt este se, reggel se.

* Az ebben a rovatban közölt írásokat szerzőik, A Vörös Postakocsi és a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle alkotói 2016. augusztus 29-én olvasták fel, a VIDOR Fesztiválon, a Művész Stúdióban, „A legnagyobbak is érettségiztek egy kicsit – a nyugatosok érettségije keleten” című program keretén belül.

„Én mindig *fitt* vagyok! –
A füleim nagyok:
nem visz az ördög engem el se!”

5.

Volt egy úr, lakhelye Nagykálló.
Imádott piája: fagyálló.
Este mit kitervel,
lehúz egy literrel,
s reggelre lesz kedve *kíválló*.

6.

Volt egy úr, lakhelye Nagyhalász.
Nem volt se horgász, se nagy vadász.
Szívében *elidőz*
tigris és *szelíd őz*.
Cifra járású, mint a *kanász*...

7.

Volt egy úr, lakhelye Csaroda.
Övé volt a helyi varroda.
Fiatal lányokat
munkára válogat:
mind finom, egyik sem szar’ oda...

8.

Volt egy úr, lakhelye Poroszló.
A foglalkozása is *poroszló*.
A házi állata
átható illata
olyan volt, miként egy porosz ló(é).

9.

Volt egy úr, lakhelye Nyírlugos.
Itala savas és nem lugos.
Kilyukadt a bele.
„Hű, ennek a fele
sem tréfa!” – mondta egy gyalogos.

10.

Volt egy úr, lakhelye Nyírtelek.
 Borbélya szól: „Jól megnyírtalak!”
 Tükörbe pillantott:
 szörnyű düh villant ott:
kinyírta szempillantás alatt.

11.

Volt egy úr, lakhelye Nyírbogát.
 Cicája napokat nyafog át.
 Levette puskáját:
 előbb a macskáját
 lőtte főbe, később meg magát.

12.

Volt egy úr, lakhelye Fegyvernek.
 Múlt héten hétfőn egy fegyvernek
 látszó tárgy – Jesszusom! –
 volt nála – s a buszon
 bélét kiontá egy embernek.

13.

Volt egy úr, lakhelye Jágónak.
 Othello azt mondta Jágónak:
 „Bírom a nő szívét!
 Pofáját szertesztét
 verem egy *intrikus* csávónak...”

14.

Volt egy úr, lakhelye Jászkisér.
 A zebrán mindenkit átkísér...
 Évekig ezt tette.
 Anyósa csesztette:
 agyában megpattant egy kis ér.

15.

Volt egy úr, lakhelye Nyársapát.
Kapott a sorstól egy nyers apát,
aki csak szekálta.
Ó sokáig állta,
ám egyszer felkötötte magát.

16.

Volt egy úr, lakhelye Velemér.
A neve: Velemér Elemér.
Azt mondta nejének,
fiának s vejének:
„Húzzatok a Sparba *elemér*? ...”

17.

Volt egy úr, lakhelye Lábatlan.
Szépsége, mondhatni, páratlan.
Vég nélkül szerető
szívtipró szerető,
csak egy baja van, hogy lábatlan...

18.

Volt egy úr, lakhelye Peresznye.
Testének kellett a cseresznye-
pálinka, meg a sör,
meg a bor, s a likőr.
Így itta ő magát degeszre.

19.

Volt egy úr, lakhelye Bábolna.
A bortól mindig csak csápolna.
Egyszer csak rettentő
kómába cseppent ő.
Lakása már csak egy kápolna.

20.

Volt egy úr, lakhelye Nagybajom.
 „Az az én észbontó nagy bajom:
 mindenütt szőrzetem
 dús voltát nyöghetem.
 Olyan vagyok, mint egy nagy majom...”

21.

Volt egy úr, lakhelye Bagamér.
 Nőjétől azt kérte: „Maga mér’
 hányt be az ágyamba,
 szerelmes vágyamba?
 Nem állok többé jót magamér...”

22.

Volt egy úr, lakhelye Soponya.
 Ez ám az igazi koponya!
 Folyton csak olvasott.
 Így lett a súlya sok!
 Így lett ő okos, de tohonya.

23.

Volt egy úr, lakhelye Kiskassa.
 Egy vágya volt, hogy csókolhassa
 félszemű kedvesét,
 akinek herpeszét
 időnként száz férfi nyaldossa...

24.

Volt egy úr, lakhelye Csévharaszt
 Művelt volt, komoly. Nem hév paraszt.
 Ám egyszer bepípult.
 Orcája elpirult,
 a TESCO-ban úgy tett ő panaszt...

25.

Volt egy úr, lakhelye Kányavár.
Éltének eltűnt az árnya már.
Egy szörnyű viharba'
ő maradt a szarba':
összedőlt háza, mint kártyavár.

26.

Volt egy úr, lakhelye Nagyfenék.
Nagy pocak, nagy toka, nagy fenék.
Megveti, jaj!, őt a
macája, mióta
kitörtek rajta a nagy *fenék*...

27.

Volt egy úr, lakhelye Derecske.
Homlokán düledt egy erecske.
A pasi bekattant,
az ere megpattant,
ő pedig kimúlt, mint egy kecske.

28.

Volt egy úr, lakhelye Battonya.
Hitvese volt a szelíd Szonya.
„Véged van!” – gondolta.
Gatyáját gombolta,
mert nagyon tele lett *puttonya*.

29.

Volt egy úr, lakhelye Halimba.
Vágta a fát *hűvös balomba*.
ő volt a favágó!
Állata makákó.
Azzal ment este a malomba.

30.

Volt egy úr, lakhelye Bélavár.
 Vagyona egyetlen *pléhlavór*.
 Nyomora éktelen,
 szegény hajléktalan!
 Álmodja: „*Párizsban szép a nyár...*”

31.

Volt egy úr, lakhelye Orgovány.
 Kocsija roskatag csotrogány.
 Miközben sietve
 zötyögött Nyíregyre,
 kidurrant kereke mindahány...

32.

Volt egy úr, lakhelye Nagykáta.
 Tőből hiányzott a fél lába,
 mert a *Vörös Posta-*
kocsi eltaposta;
 elbilleg ezért a színházba...

33.

Volt egy úr, lakhelye Alacska.
 Vagyona egyetlen halacska.
 Hátának megette
 egy szép nap megette
 azt is a csíkos árva macska.

34.

Volt egy úr, lakhelye Valkonya.
 Közel volt élete alkonya.
 Így jól felöltözött
 és messze költözött,
 s lett lakhelye Tiszapalkonya.

35.

Reméljük, lesz még pár *fesztivál*,
 s nem tapad hozzá majd semmi sár.
 Tasnádi ötlete
 és Kirják ihlete
 évekig kitart még, sírni kár!...

(KARÁDI ZSOLT)

ANTAL BALÁZS

A tétel címe: posztterresztriális irodalom

Tisztelt vizsgabizottság!

Először is azt szeretném tisztázni, hogy mit is tekintünk földönkívüli, vagy pontosabb irodalmi szakszóval posztterresztriális irodalomnak. Nem mintha ezt elmagyarázta volna a tanár úr az órán, olyankor nem megy bele az ilyen bonyolult dolgokba, az ilyen bonyolult dolgokba csak akkor szeret belemenni, amikor felettet vagy vizsgáztat belőle. Nehéz ugyanis elválasztani a földi ember Föld nevű bolygón írt szövegeitől a földi ember nem a Föld nevű bolygón írt szövegeit, nem különben a nem földi ember által, de a Földön írt szövegeket. Pláne, ha azok a földi nyelvek valamelyikén születtek. A legegyszerűbb a nem földi ember által nem a Földön írott szövegek esete. De az se mindig. Nem, vagy csak félig-meddig tartozik bele például mindaz, amit az akkuzátor-plagizáltak saját irodalmuknak mondanak, hiszen jelenleg egyetlen olyan művet sem ismerünk, amelyről teljes bizonyossággal tudható lenne, hogy e civilizáció tagjai szerezték, noha az ő irodalomtan-könyveik a legvaskosabbak az ismert univerzumban. E civilizáció ádáz szokása ugyanis más civilizációk megvádolása azzal, hogy ellopták a legjobb irodalmi műveiket, nem ritkán íróikat is. Velünk földiekkel való kapcsolatfelvételük is ilyen zavaros ügyekkel kezdődött: azt még bizonyítottan vette a galaktikus jogvédelmi hivatal, hogy a *Bűn és bűnbódés*, az *Izony* vagy épp a *Varázshegy* autentikus földi művek, hiszen kéziratok, feljegyzések, vázlatok, naplóbejegyzések tanúskodnak születésükről, de mindezt az *Odüsszeia* kapcsán nem tudtuk felmutatni, s mivel perdöntő mértékben sem Homérosz, sem Dosztojevszkij, sem Németh László, sem pedig Thomas Mann esetében nem sikerült bizonyítani, hogy őket nem rabolta el senki, sem a Föld, sem más az akkuzátor-plagizáltak bolygójáról, így e műveket kétes státuszuként tartja számon a galaktikus köztudat bizonyos rétege. Az akkuzátor-plagizáltak irodalomkönyveiben egyetlen olyan művet sem említene, amely egyértelműen bolygójukon és kultúrájukban született volna meg. Ezzel együtt azonban e könyvekben felvonul az univerzum összes kiváló szerzője és műve, legyen bármilyen nép lánya-fia bármilyen bolygón, így ha az akkuzátor-plagizáltak önálló műveket nem is tudnak felmutatni, de legalább kiváló ízlésük van. Az a különös helyzet állt elő, hogy míg irodalmuk léte tehát vitatható, az irodalomtörténeti összefoglalásaik vitathatatlanul a legnépszerűbb ismeretterjesztő munkák az univerzumban. A fordításokhoz ugyan láb-jegyzet szükségeltetik, mégis: soha ekkora tudományos bestseller még nem született, mint az akkuzátor-plagizáltak irodalomtörténete.

Egyértelműen az univerzum irodalmának része azonban mindaz, amit a Pisces bolygó költői költenek, noha a földi értelemben vett írásbeliség nincs jelen a planétán. Végtelen óeán hullámszik ezen az égitesten, ahol a piszkeszek népe él. Akik, ahogy a latin elnevezés mutatja, halak. Hangzóságot nélkülöző nyelvükön verseiket buborékokba formázva fújják ki magukból, melyek a vízben szertelebegve terjednek el. A külvilág számára csakis a vízfelszínre feljutó buborékok hozzáférhetőek, melyekbe, ha nem késlekedünk sokáig, egy-egy keskeny szívószálat óvatosan beszúrva juthatunk hozzá a tulajdonképpeni költeményhez. Már amennyiben értjük a piszkeszek különös, sok szájjalom mozgást igénylő és mégis kevés hanggal operáló nyelvét. Ezeket – mármint a felszínre bukkanó verseket – ugyan szerzőhöz már nem lehet kötni, ahhoz látni kellett volna, ki-ből távozik a buborék, de a műélvezet, hasonlóan a földi népköltészeti alkotásokhoz, így is hiánytalan lehet. Afféle sajátos értelemben vett szóbeliség az övék, ma még nehezen látható, hogy azontúl, amelyet más kultúrák jegyeznek le e szövegekből, vajon valaha is eljuthat-e e civilizáció az írásbeliség szintjéig önjogán. Költeményeiknek azonban még e keskeny hozzáférhető rétegében is találunk számunkra érdekes darabokat, így például a végtelen űrben ez az egyetlen hely, ahol bennünket, magyarokat is megemlítenek, noha a piszkeszek soha ki nem teszik az úszóikat szülőbolygójukról. Egyik leghíresebb, máig megfejtetlen értelmű darabja költészetüknek a *Halbolygó magyarországi* kezdetű vers.

A legérdekesebb és legellentmondásosabb irodalom a luzeráni civilizációban született. A luzeráni irodalom a multiverzum nagyszerűségének csodálatáról zeng. A háttartalan, rideg szépségről, a fajok, kultúrák, civilizációk iránti rajongásról. A luzeráni irodalom szemhatárát cseppet sem árnyékolja be, hogy bolygójukat minden arra járó idegen civilizáció kegyetlenül leigázta, órási pusztítást és rombolást hozott a bolygóra, s elrabolt e néptől mindent, amit lehetett. A luzeráni irodalomban e háborúkat, ha egyáltalán szóba kerülnek, derűs, régi viaskodásokként, csetepatékként emlegetik, melyek gyönyörű vereségeket, édes áldozatokat hoztak a népre. Katonai sikere eme állandóan háborút elszenvedő civilizációnak sohasem volt, ezért a militánsabb kultúrák mélyen lenézik és megvetik a luzerániakat. Költőiket azonban ez egyáltalán nem akadályozza meg abban, hogy örömdákat zengjenek az őket megvetőkről. A *Szegény kék luzer panasza*i valamint a *Mostan színes csillagrombolókról álmodom* című verseskötönyvek szerzője, Desire Costol e kultúra talán leghíresebb költője – akit persze gyakran ér a vád, hogy a túlzottnál is megengedőbb felszínes verseiben, melyekben szépséges lézárágú csodálatos bombái röpködnek játékos csavarokat írva le, mielőtt egy luzeráni nyugdíjasotthonba csapódnának, majd a nemes és csodálatra méltó megszállók mindenkit lemészárolnak, aki csak él és mozog a városban – azonban ahogy a költő írja ars poeticájában, e felszín számára mélyebb akármely mélységnél, mert a gyilkolás a gyilkos s a legyilkolt végtelen együvé tartozásáról, az élet spontán egyszerűségéről szólnak. A luzeráni irodalom nagyszerűségét mi sem mutatja jobban annál, mint hogy számtalan agresszor faj önidentitásába szervesen beépült, nemzeti büszkeségének alappillére lett, amit luzeráni költők írtak le róluk. A bumerángok bolygóközösségének egyenesen a himnusza származik egy elevenen megégetett luzeráni költőtől, aki a máglyán szavalta el azt, ily módon hagyva örökül gyilkosaira gyilkosainak dicséretét, *A luzersors, kék régen tép* sorról elhíresült verset.

Ha a legjelentősebb lírai teljesítményekről akarok beszélni, akkor egy különös civilizációról kell szólnom. A masumoidok csöndes, békés népe a maga visszafogott módján igen jelentékeny irodalmat hozott létre, amely gyakorlatilag egyetlen műnemre korlátozódik, a lírára. Hatalmas erdőségek és párás rétek borítják a bolygót, ahol ez a leginkább a földi gombákra emlékeztető nép él. Univerzumszerte leghíresebb költőjük Alexander Galóca. Az ő könyveiben olvasható a közösségi költészet, vagyis a néppel közösséget vállaló, a népért, a nép érdekeiért kiálló lánglelkű költő-típus intergalaktikus méretekben is egyik legnagyobb, legfelemelőbb verse, az *Egy kelep alatt*. Bár meglehetősen statikus a költészete, többnyire állóképekben tudósít az őt és népét körülvevő világról, de időnként a felgyorsult univerzum érzékeléséről, a sebesség felemelő örülettéről is megkapó verseket ír, mint az *Űrcsigák kereszttűjén* című költeményben. Különös, hogy bár spórákkal szaporodnak, ilyenformán egyetlen masumoid számtalan gyermek szülője, mégis, irodalmukban, így Alexander Galóca költészetében is a szülő-gyermek kapcsolat, a születés, a gyermek féltése olyan megkapóan felemelő darabokban kap teret, mint pl. a *Szétszóródás* c. opusz. De ugyanígy a szerelmi költészete is olyan páratlan sorokat rejt, mint a *Ha már az összes tápló elhagyott / A spórámban mindig bízhatok* kezdetű versben. De ő írta az egyik legkitárulkozóbb alanyi verset is a költészet történetében, mely nemcsak a halálról, vagy az e költészet fogalomrendszerére vonatkoztatott halálosságáról tudósít, hanem az igen termékenynek bizonyuló hallucinatív lírával is szoros kapcsolatot tart – ez a *Mérges nagyok*. A masumoidok költészete sajnos nem csak irodalmi értelemben, hanem fizikailag is roppant törékeny, illetve az irodalmi értékkel éppen ellentétesen sajnálatosan múlandó: gyönyörű sorakait az avarba hullott levelekre írják páratlan költőik, így a szó szoros értelmében az idővel és a már említett csigákkal fut versenyt, aki követni akarja irodalmukat.

Az avantgarde posztterai, űrdadaizmusnak is mondott trashizmus elnevezésű mozgalma a kukadoidok kultúrájából indult ki, és vált univerzum szerte felkapott, mindent behálózó kulturális jelenséggé. Meglehetősen újkeletű faj a kukadoidoké az unírvezum más népeihöz képest, hiszen gigantikus roncstelep-bolygójukon a különböző vegyi hulladékok spontán kölcsönhatásai révén keletkezett az élet. E faj egyedei csak abban hasonlítanak egymásra, hogy senki másra nem hasonlítanak: ahány egyed, mindahány egyedi kölcsönhatások következménye a szeméthalmok mélyén, ahol máig is élnek. Költészetük és a tőle elválaszthatatlan képzőművészetük – ne felejtjük, avantgarde művészetről beszélünk – is hozott anyagból dolgozik: a szemétkben talált tárgyakból, nemritkán különböző katasztrófák, történelmi kataklizmák vagy háborúk veterán űrhajóinak maradványaiból, és természetesen az azokon található feliratokból hozzák létre montázszerű technikával műalkotásaikat, melyek egyszerre kínálnak szöveges és tárgyyszerű vizuális élményt, azaz értelmi és érzéki hatást is kifejtenek. Ezek egyszerre nehezen értelmezhető zagyvaságok és – történelmi utalásaik révén – mélyértelmű üzenetek. Ugyan többen felhívják rá a figyelmet, hogy a kukadoidok értelem nélküli lények, akik mindössze ösztönszerűen görgetik és tapasztják össze a szemetet, mint holmi rovarok, ám mások meg arra hívják fel a figyelmet, hogy ennek a civilizációnak éppen ez az alkotásmód az egyetlen kommunikációs tevékenysége a világegyetem többi része felé, amely már csak ezért sem lehet véletlen. Ráadásul, a klasszikus avantgarde hagyomány újraértésének megfelelően, a szó szoros értelmében közösségi alkotásokról beszélünk, hiszen

egy-egy műalkotást egy egész boly hoz létre. Igazán ismerté a kukadoidok trashizmusát a szemétszállító űrhajók legénysége tette, akik elsőként találkoztak a műalkotásokkal, s azok egy-egy mondatát nemcsak átvették, hanem űrhajók elnevezésekor is felhasználták – sőt, ami azt illeti, megreformálták vele a kereskedelmi- és hadiflották névadási szokásait. Ezért van tehát az univerzum flottájában olyan cirkáló, amely ezt a nevet viseli: *Ej, mi a kő, tyúkanyó, kend / Csillagképnek így fejröppent? Vagy a Se naszádjá, se cirkálója / Se csillagromboló hajója / Nem vagyok senkinek, / Nem vagyok senkinek*. Na meg, hogy *Tilos az Á...!* Vannak, akik szerint a kukadoidok irodalma, művészete felbecsülhetetlen értékű kármentés, mások szerint viszont csupa szemétre való semmiség csak az egész.

Végezetül pár szót az irodalomkritikára is vesztegetni kell. A kritikusoknak mindig is túlzott tisztelete és túlértékelt szerepe volt az egyes fajok és civilizációk kulturális életében, ám rettegetté csak a multiverzum közösségében váltak. Messzebből kell kezdenem az okok megvilágítását. Az írókra legéhesebb galaktikus közösség a hangriké. E földi elnevezésnek semmi köze hozzánk, magyarokhoz, egy közismert angol szón alapszik. Ennek a különösen agresszív civilizációnak a biológiai továbbéléshez, vagy mindközönségesen az életben maradáshoz, arra a genius authorusz nevű anyagra van szüksége, amely elemi formájában csakis irodalmi munkát végző alkotókban lelhető meg. Sajnos nem csak, hogy bennük termelődik és halmozódik fel, de semmilyen módon nem is nyerhető ki belőlük. Ilyenformán a hangrik egészen egyszerűen írókat esznek. A helyzet azonban bonyolult, mert a genius authorusz termelődéséhez tehetségre és teljesítményre is szükség van. Egy olyan szerző, mint a földi XIX–XX. század fordulójának legismertebb írója, Tolsztoj, több évre elegendő authoruszt tartalmazhatna az egész fajnak, ám kisebb népek kisebb írói olykor félfogára sem elegendők egyetlen hangrinak. Mivel író nem terem minden bokrban, leszámítva persze a Föld nevű bolygó Nyíregyháza nevű városát, illetve nem is termelődik hamar újra, a hangrik sokáig voltak kénytelenek terjeszkedni a kulturálisan iskolázott civilizációk irányába, s bár háborúkat rendre megnyerték, mely után iszonyú vérengzéseket rendeztek a leigázott világok írói között, idővel elfogytak azok a civilizációk, amelyek technikailag elmaradottabbak voltak náluk, ugyanakkor rá kellett jöjjenek arra is, hogy az agresszív katonai expanzió negatív hatással van az irodalomra. Mára emiatt inkább a beszívárgást, a titkosszolgálati módszerek alkalmazását, a magányos kiemeléseket, vagy mindközönségesen az emberablást tartják üdvözlendő módszernek. Az irodalmi teljesítményre jó hatással van, ha a tollakat fortélyos félelem igazgatja. Mivel pedig ma a kémkedés iszonyú infrastruktúrát igényel, nem mindegy, kiért mozgósítják a maguk erőforrásait. Az írófigyelők többször lóttak bakot egy-egy, a helyi, olykor primitív irodalomkritikában felmagasztalt szerző személyében, testükben oly kevés genius autoruszt találtak végül, nem lévén összhangban teljesítményük és tehetségük a róluk szóló kritikákkal. A hibák kiküszöbölésére ma már inkább beépítéses, átdobásos módszerrel maguk igyekeznek megszervezni a kritikai életet, a befogadóközösség felső rétegét a legtöbb bolygón, ahol irodalmat művelnek. Egész sor irodalomprofesszor, kritikus és lapszerkesztő van ma már a hangrik zsebében – egy író számára a pozitív kritikai visszhang ilyenformán gyakran egyenlővé vált a halálos ítélettel. A multiverzum írói eleinte viccre vették a dolgot, de ma már a legsötétebb irigység pillanataiban kívánják egymásnak, hogy *írjanak jó kritikákat terólad!*

BÉRES TAMÁS

ValóVirág

(az mesés valóságsó)

Bemondó: Hol volt, hol nem volt... köszöntjük önöket a ValóVirág, a mesés valóságsó mai adásában, amelyben az eddigieknél is nagyobb küzdelem várható a Nagy Népmese Celebje-díj elnyeréséért, illetve a különdíjért, amely egy újabb tizenkét részes mesesorozatban való szereplési lehetőséget jelent, a Benedek Elek legnagyobb meséi második kiadásában, vagy a Magyar Televízió esti mese című igen népszerű, főműsoridőben vetített műsorában való szerepléssel, emellett egy szerencsés meseceleb megnyerheti a két főre szóló (a hétfejú sárkány esetében hét főre szóló) nyaralást az Óperenciás Tengeren Toursz felajánlásában, és Kurtafarkú Malac Toursz szervezésében. Nos, a mai este műsorvezetője, az önök által jól ismert, és méltán népszerű, Buci... Macit, köszöntsék nagy tapsal az est házigazdáját, tehát Buci Macit! Míg legurul a lépcsőn had mondjam el, hogy ma esti bundája azért ilyen fényes, mert a Panyolai Pálinkakör kedvenc italát issza... Már itt is van a híres Buci, a mesék legnépszerűbb bajnoka, porondmestere, aki jó barátságban van a híres boxpapagájjal, Kokóval is...

Buci: Köszöntöm a nézőket! Van valakinek egy cigije? Hmmm.... Köszönöm! Nos, a mai estén a négy legnépmesecelebb mérkőzik meg a ValóVirágban való bennmaradásért, ám egyikük sajnos nem folytathatja tovább a menetelést a végső győzelem felé. De, mielőtt a Virágból megérkeznek a mesehősök, nagy tapsot kérek a zsűrinek: itt van ma este a híres Csillagszemű Juhász, a hazai asztrofizikai társaság elnöke, a nemzetközi juhászok népdalkörének tiszteletbeli vezetője. A zsűri másik tagja a Vasorrú Bába, aki ma igazán bájos, ha szabad megjegyznem, remélem nem orrol meg rám. A harmadik zsűritag Hány János, volt Honvédelmi Miniszter, s tőle már kérdezem is mai szerencseszámunkat, mellyel a kedves közönség nyerhet, ha elküldik sms-ben az Önök által kiválasztott mesehős neve mellé a János által most kitalált számot. Szóval, kedves miniszter Úr, legyen szíves mondani egy számot egy és öt között!

Hány János: hét!

Buci: Oh, jaj, jaj, kedves János, már megint nagyot mondott!

Hány János: Öt!

Buci: Ohhh, igen, köszönöm, tehát a mai számunk az öt, ezt küldjék (m)esemesben az önök által kiválasztott mesehős neve után. A képernyő alján láthatják telefonszámainkat. S közben kapcsolunk a ValóVirág villájába, ahol kollégáim Tündér Lala és a Fanyűvő Manó már izgatottan várja a kapcsolást! Szervusz, Lala, szervusz, Manó! Milyen a hangulat a házban?

Tündér Lala: Szervusz, Buci, köszöntöm a nézőket! A hangulat mesés, mondhatni az egekben van, pattanásig feszült a helyzet, nagy az izgalom, bárcsak lehetne három kívánságom, de az élet kegyetlen, a négy mai versenyző már elindult a stúdió felé, sok sikert nekik, várjuk vajon, ki térhet vissza a mesék villájába, a ValóVirág villájába!

Fanyűvő Manó: Nyüv. Nyüv, nyüv.

Buci: Köszönjük nektek... És, igen már itt is van a négy versenyző: elsőként a Szegény Legényt köszöntjük, aki a héten bizony nagy megpróbáltatások között versenyzett, száradt kenyéren és vízen élt egy hétig, nagy próbatétel volt, az már bizonyos! Köszöntsük a stúdióban második me-celebünket a Hétfejű sárkányt, aki minden reggel elkésett a reggeli tornáról, bár együtt kelt a többiekkel, hétszer annyi időt töltött a fürdőszobában mint mások, ezért tíz pont büntetést kap. S jön harmadik versenyzőnk, a nézők kedvence a legkisebb királylány, aki aktfotóival bizony hamar borsot (vagy inkább sőt?) tört királyi felmenői orra alá, s akit ezek után a magyar Paris Hiltonnak is hívhatnánk. De megérkezett már a negyedik versenyzőnk, hopp itt gurul, hopp ott gurul, hopp, aki hamar begurul, köszöntsük nagy tappsal a Kis Gömböcöt!

A Legkisebb Királynőt kérdezem, te, aki már harmadszor vagy itt a stúdióban, harmadszor eshetsz ki a versenyből, így tapasztalt kiszavazó-só résztvevőnek számítasz, hogy érzed magad?

Legkisebb Királynő: Szia, Buci! A buli királyság! (A királyság buli.) Ez az egész olyan izgi, nagyon sok (m)esemest kapok napról-napra, és nagyon jó a rajongókkal beszélgetni, ha felpattanok esténként a csetre. Szavazzatok rám! Jehhhh!

Buci: ... és te Kis Gömböc, te először vagy kiszavazás előtt, izgulsz nagyon?

Kis Gömböc: Grrrr..., grrrr... Dehogy izgulok, én egy gömböc vagyok! Gurulok és hízik egész nap... Grrrr... grrrr...

Buci: Köszönjük! Nos, kedves nézők, indulhat is a szavazás, várjuk telefonhívásaikat és (m)esemeseket, a képernyő alján látható telefonszámra, küldjék el kedvencük nevét és kódját, ha szeretnék, hogy továbbra is az Önök által kiválasztott hős maradjon a házban. Küldjék a „szegi legi” kódot, ha a Szegény Legényre szavaznak, vagy a „sárki” kódot, ha a Hétfejű Sárkányra voksolnak, vagy a „kiskiri” kódot, ha a Legkisebb Királylány a kedvencük, vagy a „gömbi” kódot, ha a Kis Gömböc a legszimpatikusabb.

Addig is amíg szavaznak lássuk a négy me-celeb legszebb múlt heti pillanatát, nézzük meg, hogyan is töltötték az elmúlt 7 napot hírességeink! Íme egy 3 perces összeállítás:

Oh, micsoda pillanatok, hogy gurul a kis gömböc, nézzék, most ide, most oda, és igen, most megint gurul, áhhh, egy újabb gurulás. Oh, igen, itt épp húzik egy kicsit, micsoda húzás, micsoda gurulások, ez igazán nagyszerű hét volt! S itt, oh, igen, a Legkisebb királynő, nézzék, ahogy minden reggel elhelyezi az apró koronát a fején, micsoda mozdulatok, micsoda csillogás! S, oh, igen egy óvatlan pillanatban megláthattuk fedetlen mellét is, nos, ez a me-celebséggel jár, s néhány millió közönségzavazattal, s ezt nézzék, ahogy fésülködik, ahogy a békákat csókolgatja, hát, igen, ilyen egy igazi királynő! Micsoda izgalmak! De lássuk, hogyan telt a hét(!) a Hétfejű Sárkánynak! Ajjajajajaj! Kevés volt egy tükör, nos igen, komoly probléma! Kevés volt egy tányér, kevés volt egy pohár, igen, igen, sajnos minden étkezés hat részes, óriási hátránnyal indult a sárkány e versenyben, talán, ha levágná az egyik fejét! Nos, meglátjuk, ám itt, az esti farkasszemnéző versenyben bizony lepipált mindenkit, s bizony a szalonnasütés előtti tűzcsiholásban is komoly előnye volt, bravó, bravó! S végül, itt a szegény legény filmje, aki megnyerte a néptáncversenyt, de kiment az egyik bokája, oh, szegény, szegény! És itt látható, ahogy minden este felönt a garatra, s magyar nótákat kezd el énekelni, Lagzi Lajcsi stílusában, oh, oh, szegény legény, szegény, szegény!

Hát ezek, voltak a legszebb pillanatok a héten, s már csak egy perc, hogy elküldjék szavazataikat a legjobb mese-celebre, és játsszanak közönségdíjunkért, ami egy közös vacsora a híres Macskacicóval, illetve egy hetes Óperenciás tengeri luxus hajóut a híres vándorcelebek a Tű, a Kutya, a Rák, a Tojás és a Kakas társágában, ahol a legfinomabb étkeket is megkóstolhatják, köztük a méltán népszerű kőlevest, esetleg az aranyszörű bárányból készült flekkent égig érő paszujból rittyentett főzelékkel, a Hasas Pasas ajánlásával.

Kérdezem közben a zsűrit, ki volt a hét legjobb és legrosszabb mese-celebje, önök kit ejtenének ki a csapatból?

Csillagszemű Juhász: Nekem a Legkisebb Királynő heti produkciója tetszett, szívesen terelgetném a nyájamban, s akár feleségül is venném, mondjuk cserébe a fele királyságáért!

Vasorrú Bába: Én a kisgömböcre tenném, a vokot, illetve a vokot, ennivaló figura, jól hozta a szerepét, és nagyon átjöttek a belső értékei, komoly esélyei vannak a későbbiekben, több film remekjét is el tudom vele képzelni: A nagy zabálástól kezdve akár a Latinovits-féle Szindbád történetekig. Hajrá, hajrá!

Kis Gömböc: Grrrr..., grrrrr... Kösz! Grrrrr...

Buci: És mit mond, Ön miniszter úr?

Háry János: Nekem mind az öt me-celeb nagyon szimpatikus volt!

Buci: Már megint nagyot mondott, kedves János, csak négy mesehős van a stúdióban!

Háry János: Oh, igen, elnézést! Nekem mind a négy nagyon tetszett! Bár az én időmben a fiatalok is sokkal harcosabbak voltak, szebbek, jobbak, eszembe jut egy történet, amikor épp Napóleon seregeit hánytam egy buli után kardélre, akkor történt, hogy....

Buci: ... Köszönjük, köszönjük, ígérem, később meghallgatjuk a történetet, de most le kell zárnom a szavazást, letelt ugyanis az idő. Lássuk, melyik me-celeb hagyja el ma a Népmesék házát, a ValóVirág villáját! A legtöbb szavazatot a Legkisebb Királynő kapta, gratulálok, ő volt a héten a fórumozók kedvence is, ma este is rá klikkeltek a legtöbben. A második legtöbb voksot, nos, lássuk csak, ki is kapta... Nagy taps a Kis Gömböcnek! Gurulj ide, egy pacsiért! He-he-he, csak vicceltem! Nos, gratulálunk, már dagad is a büszkeségtől! Éljen, éljen! ...S már csak két mesehős marad bent, a végső összecsapásra: a Csillagszemű Juhász és a Hétfejű Sárkány! Fej-fej mellett halad a verseny! Lássuk, ki kapta kettőjük közül a kevesebb szavazatot, ő távozik a héten a ValóVirág-mesevilág villájából! Én már tudom..., a vesztes a héten... a Hétfejű Sárkány! A Csillagszeműnek gratulálunk, a sárkányt pedig megkérem, azonnal hagyja el a stúdiót, köszönjük a részvételt, igazán jó fej voltál! He-he-he!

A me-celebek most visszatérnek a villába, hogy folytassák küzdelmüket a dicsőséges győzelemért, a jövő héten a három kívánságot is teljesítő aranyhal lesz a sztárvendégünk, de ellátogat a házba a bíró okos lánya is, de, hogy hoz-e ajándékot, illetve, hogy gyalog érkezik-e vagy számárháton, az kiderül holnapi adásunkból. Nézzenek bennünket akkor is! Jó éjt, szép álmokat innen a mesevilágból, amit ma láttak, talán igaz se volt! A közönségnyertesük nevét láthatják a képernyőn! A viszontlátásra!

CSABAI LÁSZLÓ

Charles de la Pederaste és az accession experimentale supérieure, vagyis a francia gyarmati kávéházi tudatlíra

Az április reggeli napfény a Sacré-Coeur kupoláján megtörve jutott el a kis montmartre-i manzárd ablakához, hogy a hónapos szoba lakóját, de la Pederaste-ot felkelésre ingerelje. A férfi horkolásába hörgés és hortyogás vegyült. Aztán szuszogva káromkodni kezdett és húzta volna fejére a párnát... de nem találta. Nem is találhatta, mivel előző héten adta zálogházba.

Felült. Ettől úgy elszédült, hogy újra eldőlt. Feje koccant a vaságy támláján. Nem lehetett megmenekülni az ébredéstől. De a kivilágosodó tudat nem a tettekre való felkészítést hozta magával, hanem önnön erőtlenségének az érzetét. Szó sem lehetett róla, hogy elmenjen a helyiség túlsó oldalán lévő vízcsapig, pedig vágyott megszabadulni ópium- és dohány ízű nyálától. Feküdt és szenvedett. Órákig. Aztán felmordult: – Hú, de unalmas ez! És az unalom alatt értette a közhelyes, szegényes környezetét, az aranyerét, a rossz szájszagot, a ragadó alsóneműit és adósságait, melyek elfelejtéséhez csak újabb adósságokat eredményező éjféltől lumpolások révén tud eljutni. – Pénzt kell szerezni, vagy végem! – mondta ki fájdalmas ásítás közepette az ítéletet. De hogyan? Legkézenfekvőbbnek tűnt, hogy visszamegy a hadsereghez, ahonnan, éppen a '14-es háború kitörése előtt, leszerelt. És elképzelte, ahogy az Élysée palota előtt vigyázállásban, karddal tisztelegve hallgatja a Marseillaise-t, ahogy a Diadalív árnyékában, sóvárgó mademoiselle-tekintetek tüzeben marsírozik. De tudta, hogy a katonáskodás nem ennyiből áll. S már be is villant emlékeibe néhány fölöttébb kellemetlen élmény, amit a francia gyarmati hadsereg tisztjeként volt kénytelen átélni. Például egyik barátja, ahogy kilépett a hajóból a szenegáli szárazföldre, rögtön golyót kapott a bal szemébe egy lázadó törzsfőnök karabélyából. Arra a szemére azonnal megvakult. S mintha ez nem lenne elég, még bele is halt a sérülésbe. Magával, de la Pederaste-tal Madagaszkáron végzett majdnem egy rosszul sikerült lakoma. A helyi kormányzó adta ezt a díszebédet a felesége tiszteletére. Nizzai salátával kezdtek. Aztán jött még előételként avokádós laskagomba és csiga articsókával. A tisztikar ragyogó, hálás szemmel emelte a calvadost a házigazda és asszonya felé. Következtek a főételek. Óriásgarnéla sáfrányszószban, borjúmirigy füstölt marhanyelvvél és a híres coq au vin, vagyis vörösboros kakas. Desszertnek pedig crêpes

és crême brulée. A legmagasabb törzstiszt, Poulare százados ekkor felállt, meghajolt és hosszú köszönőbeszédhez köszörülte a hangját. Ezt azonban sohasem tudta elmondani. Ugyanis váratlanul egy sajtos kompozíciót helyeztek az asztalra. Az ezer mészárláson, megbecstelenítésen és flottarabláson edződött tiszt arcára a rettenet ült ki, mikor tudatosult bennük, hogy a haute cuisine, vagyis a magaskonyha legegységesebb szabályaira fittyet hányva, a sajtot a desszert után tálalták fel. Poulare szívrohamot kapott. Egy másik százados idegrohamot, amit másnap mélabú követett, harmadnak pedig öngyilkosság. De la Pederaste is öngyilkosságot fontolgatott. Végül nem röpített golyót a fejébe. Sőt, hogy a közelgő háború életveszélyét kikerülje, aranyerére való tekintetével leszereltette magát. A háború alatt rumot csempészet oda, ahol fizettek érte. Az utolsó rakományát elrabolták. Ekkor a bankban lévő pénzét elkölteni Párizsba utazott. Sok évet töltött el kellemes dorbézolgatással. Aminek most vége szakadt.

Azon a napfényes, és mégis gyötrő áprilisi reggelen Charles de la Pederaste elvette a hadseregbe való újbóli berukkolás ötletét. – Nem, nem, máshogy kell megkeresnem a kenyérre valót! – mondta magában, ami, az ő esetében talán így lett volna helyesebb: „az abszintra és az utcalányokra valót”.

– Politikus leszek! – fogant meg benne, mint oly sok munka nélkül sok pénzre vágyakozó szélhámosnak a fejében az ötlet.

– Az hát, az leszek! Elvégre, jóképű vagyok, a számat jártatni, ordibálni, gyalázkodni tudok, és nem hiszek semmiben. Már csak azt kéne kitalálni, miféle politikát hirdessek. Ultraroyalistát? Progresszív köztársaságit? Jobbos legyek vagy balos? – töprengett. – Az a baj, hogy a balosok a proliknak, a jobbosok meg a papoknak hízelegnek, én viszont a papokat is meg a külvárosi csürhét is utálok. Valami olyan foglalkozást kéne találni, amit az ágyból is művelhetek. Legyek ékszertisztító? Golyóstoll összerakó? Múcsali színező?

Csakhogy ezek mind fizikai munkát is igénylő tevékenységek voltak, még a rájuk gondolás is kifárasztotta, még attól is gyöngyözni kezdett a homloka. A takaró helyett használt újsággal törölte le az izadtságcseppeket. Megakadt kezében a folyóirat.

– Újságíró leszek! Annak csak papírra meg ceruzára van szüksége. Fekve dolgozik, és akkor, amikor akar.

Lelkesen belefogott a vezércikk olvasásába, hogy eltanulja a zsurnalisztika fortélyait. Nem tudott továbbjutni az első hasábnál. Mint ahogy soha nem is tudott egy teljes cikket elolvasni. Untatták. Ebben például még mindig arról volt szó, hogy csőcselék randalírozott a Concorde téren.

– Hány bőrt lehet még erről lehúzni?

Végigfutotta az újságot, de csupa ilyen hosszú cikket, írást talált, melyet, mint láttuk, még elolvasni is kinszenvedés lehet, nemhogy megírni. Kivéve egyet az utolsó lap alján. A művészeti rovat ugyanis egy pusztán három versszakos költeményt közölt. „A labirintus éje” volt a címe. És így hangzott:

„Semmi se moshatja le rólunk,
Azt, akinek húsát
Álmunkban megesszük”

De la Pederaste a katarzistól és a könnyű pénzkereseti lehetőségtől megrészegültem döntött:

– Inkább versíró leszek! Az való nekem.

Könnyű belátni, hogy hősrünk mégsem tudta új hivatását úgy gyakorolni, hogy nem hagyta volna el az ágyát. Hisz először is szereznie kellett egy költőhöz illő fejedőt. Egy elöl lecsapott karimájú, nyúlszőr Borzalino kalap mellett döntött. Mert akkor ilyet épp nem hordott senki. Ehhez jól illett egy bokáig érő, foltzsebes tweed kabát. Szerzett még cvikkert és sétapálcát. Meg egy Scouflaire pipát, mert olyan volt Rimbaud-nak is.

Így felszerelve bátran kiülhetett a kávéházak teraszára, a többi hasonszórú lírától társa közé, és gyárthatta a verseket. Vagyis leírta, ami épp eszébe jutott, és kijelentette, hogy az költészet, mégpedig magasköltészet, aki pedig nem érti, az kispolgár. Élnie sem érdemes.

Míg azonban társainak művei rendre megjelentek, az ő irományait válasz nélkül hagyva kidobták a szerkesztőségek. Düh és kétségbeesés lett úrrá rajta.

–Miért nem vagyok én már nagy költő? Mi hiányzik hozzá? – kérdezte magától fennhangon. – Egyek hasist? Legyek anarchista? Vagy homoszexuális? Valamit csinálni kéne... Valami... valami divatosat.

Gyöttrődését katonabakancsok dübörgése szakította félbe. Párizst megszállta a Wehrmacht.

A második világháború alatt de la Pederaste ellenálló lett. Amit úgy kell érteni, hogy derekasan ellenállt mind a kommunista, mind a de gaullista földalatti mozgalomnak, nem volt hajlandó szabotázsakciókban, náciellenes tiltott irodalom terjesztésében részt venni.

Sőt! Versben köszöntötte a Pétain-féle Vichy kormány németekkel együttműködő politikáját.

Így szólt a vers:

„Berlinnek, Párizsnek egy a hangja
Ott a Duna, itt a Szajna
Csillagok koszorúzzák a hajnali fátylat
Hajókon delfinek citeráznak”

Mikor a németek kiűzése után felelősségre vonták ezért, azzal védekezett: „Ez valójában egy gúnyvers, mely leleplezte a kollaboráns cenzúrát, mely még azt sem tudta, hogy Berlinnek nem is a Duna a folyója. Mert hisz a Duna Prágán és Münchenen folyik keresztül.”

A börtönt de la Pederaste azonban még így is csak úgy tudta elkerülni, hogy jelentkezett az idegenlégióba.

Itt korábbi rendfokozatát megkapva, őrnagyként vonult be századával Guayanába, és foglalta el azt újra és végleg. A légió felszabadítóként ünnepeztette magát. Valójában inkább megszabadító hadseregnek lehetne nevezni eme különítményt, lévén az összes aravak őslakost megszabadították élelmiszertartalékától.

Azonban a francia gálánsság és méltányosság, no meg igazságosság nem engedhette meg azt, hogy az őslakosokat kisémmizzék, ezért amikor Tituba, az aravak törzsfőnök kérte de la Pederaste-ot hogy adjanak már valamit az elkobzott maniőka- és rizskészletükért cserébe, legalább szeszt vagy dohányt, vagy pár prostituáltat, nem baj az sem, ha szifiliszeseek, az éhségtől úgylis hamarabb kipusztul a törzs, mint a vérbajtól, akkor azt mondta az őrnagy:

– Jean!

– Jean? Ki az a Jean? Hol van? – nézett körül Tituba.

– Te vagy a Jean! – mondta az őrnagy.

– Én Tituba vagyok, mondta a törzsfőnök.

– Nem. Te most már Jean vagy! – felelte a tiszt mosolyogva. – Ezt kapod az élelemért cserébe. Egy francia nevet. Gratulálok! Sokat nőttél a szememben.

És de la Pederaste valóban komolyan gondolta, hogy ezzel kifizeti Titubát. S ha jobban belegondolunk és félretesszük a francia köztársasági felszabadító imperializmus mellékzöngéit, a trianoni hercehurca meg az algériai mérszárlások keltette előítéletünket, be kell látnunk, Tituba igen méltányos fizetséget kapott. Mert hát van a világon nagyobb ajándék, mintha valaki francia nevet visel? Nem Jani, hanem Jean! Nem Jakab, hanem Jacques! Nem Klári, hanem Claire! Ugye, hogy nem! Kivéve, ha egy kicsi, egy icipici kis francia vér csordogál ereiben. Vagy a francia az anyanyelve. Hiszen az például reggel nem azt mondja a gyermekének, ha megpillantja duzzadt szemeit, hogy mosd ki a szemedből a csipát. „Csipát” ő nem mond. Helyette azt mondja: „chassie”. Mennyivel szebb!

De la Pederaste-ra visszatérve: a francia felszabadító imperializmust Guayanán, immár „Francia Guayanán” megszilárdítva hozzálátott főművének, magnum opusának, vagy franciásan grand oeuvre-jének a megalkotásához. *Arapak chanson* lett a címe, utalva arra a környezetre, mely végül ösztönzően hatott rá. Különösen azért kedvelte meg az arapak bennszülötteket, akikből írói kört szervezett a gyarmat egyetlen kávéházában, mert ők feltétel nélkül elismerték de la Pederaste vezéreköltői szerepét. Ami persze nem is csoda, lévén a bennszülöttek csak konyhanyelv szinten sajtátították el a franciát.

És akkor egy részlet a műből:

„Csönd-csiszolt utcák bennem az erek
Így várom a várost, ha délben felébredek
Fejem alatt még álomittas, rőt vánkosok
De képzeletben már lábat mosok

Kávét bővöl a szolgáló bús zörgetéssel
Illatsereg fedi a tájat, az élő életre kel
Fák a bokrokkal, folyókkal szeretkeznek
Arapak lányok maniókalepényt gyúrnak”

KULIN BORBÁLA

Babits Mihályné Török Sophie Erdős Renée-tételből érettségizik

Titkár: Török Sophie, született Tanner Ilona, teljes nevén Tanner Ilona Irén Lujza Kamilla következnek...

Török Sophie (unottan): Tegye csak hozzá, nyugodtan, hogy „Tanner Ilona, a kiváló költő, író, műfordító, a huszadik századi magyar líra egyik legjelentősebb alakja...– (gúnnyal) –nak a felesége?”

Titkár: (bizonytalanul): a kiváló... Babits Mihály felesége....

Török Sophie (leül, sóhajtva kihúzza egy tételt, majd lecsapja az asztalra): Ezt most nem hiszem el... ez... ez nem lehet komoly!

Elnök (titkárral összenézve, tisztelettel): Ha esetleg ... ez a tétel éppen abba az elenyésző százalékba esett, amit nem sikerült...

T. S (közbevág): nem, neem, nem erről van szó... egyszerűen csak nem hiszek a szememnek... hogy ez a nőszemély idáig vitte (keserűen kacag párat).. heh, érettségi tételt csinált magából! Besza... (lenyeli hirtelen a szót. A tételes papírra néz és felolvassa a nevet) : Erdős Renée! Erdős Renée?! (a közönséghez:) Fogadjunk, hogy életükben nem hallottak még Erdős Renée-ről... Nos, én hallottam... egyet s más...

Elnök (tisztelettudóan): Tehát... akkor, kedves Sophie, vállalja a tételt?

T. S: Már hogyné! (ironikusan kacag) Pletykálni minden nő tud.

Elnök: Akkor hát, hallgatjuk...

T. S. (kissé indulatba jöve, a közönség felé): Erdős (gúnyosan, szándékosan túlfinomkodó, franciás kiejtéssel) *Renée*, született (gúnyos túlnémetes kiejtéssel) Ehrental Regina, 1879, Felvidék, Érsekél, a magyar irodalom (gúnyosan) Szapphója.... a magyar női líra úttörő alakja, férfszívek (érdekes módon, különös tekintettel költők és lapszerkesztők) összeroppantója, az első önálló, saját keresetéből megélő író, a legerotikusabb magyar író, mitmondjakmég, meghalt 1956. július 9-én. (*S mint aki befejezte, az elnökre néz*)

Elnök (kis csend után): ennél... esetleg kicsit bővebben?

T. S: Khm. Eleinte verseket írt. Fiatalkorában állítólag még Adyra is hatással volt. Már mint poétikailag.

Elnök: Tehát valamiféleképpen Ady-előfutár, ez igen érdekes, mivel támasztaná alá ezt a – nem is olyan súlytalan – irodalomtörténeti megállapítást?

T. S.: Olvastam valahol.

Elnök: Esetleg olvasott verseket is tőle?

T. S.: Hogyne. Egy Menyhért Anna nevű facebook ismerősöm állandóan Erdős Renée-verseket posztol mostanában. Teli van velük az üzenőfalam.

Elnök: És?

T. S.: És meggyőződésem, hogy ugyanennek az Annának a keze van abban, hogy itt találom most valahogy az érettségi tételek közt ezt a kis varrónót.

Elnök: Párdon?

T. S.: Ezt igazán mindenki tudja... Regina, bocsánat, Renée, azért kezdett el írással foglalkozni, mert nem akart varrni, mint a nővérei és színésznőnek meg túl kövér volt. Feljött Pestre, lakást bérelt magának, kávézókba járt, egyszóval... ügyesen helyezkedett, ha érte mire gondolok... és rögtön lett egy tárcarovata A Hét-nél, igaz, a szerkesztő minden szavát átírta, de hát ő volt alatta, úgyértve, az ő neve a szöveg alatt. Aztán összejött a Bródy Sándorral, nahát, kérem, nagy csuda! Attól kezdve a verseit is mindenfelé publikálták!

Elnök: Meg ne haragudjon, kedves Sophie, de mintha Ön nem hinné, hogy létezhet női tehetség és érvényesülés a férfiak... támogatása nélkül.

T. S.: Nézze, kedves... Zsolt, ugye? Nézze. (Hangnemet vált) *Nekem sajnos nem adatott meg valami maradandót alkotni, hiába készültem kisgyerekkorom óta írónak, ma – mint a legnagyobb élő magyar író felesége – távolabb vagyok ettől, mint valaha. Pedig ma minden lap nyitva áll a verseim számára, de soha senkitől őszinte kritikát, vagy jóakarató biztatást többé nem kapok – írásaim csak egy szempontból érdekesek: hogy Babits Mihály életének intimitásait árulom bennük. (...) Milyen örökekévalóság várhat énreám? Túlvilágban nem hiszek, s vajon feljegyzi-e nevemet az irodalomtörténet, mert jó ebédeket főzök az uramnak, s ha fáj a torka, borogatást teszek a nyakára? Munkáira alig teszek hatást, csak feleség vagyok, semmi egyéb, s az irodalom számára sokkal fontosabb nálam az a fogarasi kis cukrászleány, kibez legszebb szerelmes verseit írta.”(mire idáig jut, majdnem a zokogásig bergeli magát)*

Elnök: Jól van, jól van, nyugodjon meg, kedves Sophie...

T. S.: (mintha nem is hallaná meg, zaklatottam folytatja): Mihálynak *sejtelve se volt, ki vagyok, milyen vagyok. Félt a magánytól, s egy szinte kétségbeesett, gyors elhatározással megkérte az első leányt, aki újtába került, akinek az arca megtetszett, s akihez nyárspolgári tortúrák nélkül a legkényelmesebben hozzáfért, [...] nem a sors hozott össze minket, hanem egy ostoba véletlen, nem érdemeim tettek Babits Mihály kedvesévé, hanem mert éppen kéznél voltam.”*

Elnök: Jól van, nyugodjon meg, kérem, próbáljon meg... próbáljon meg koncentrálni, kanyarodjunk vissza az eredeti tárgyunkhoz, Erdős Renée-hez.

T. S.: (Szípo, orrát törli). Elnézést. Khm. Hol is tartottam?

Elnök: Hogy a pályakezdő Erdős Renée újszerű, szerelmi és erotikus tematikájú verseivel hívta fel magára a kortárs irodalomszerető közönség és a szakma figyelmét.

T. S.: Jah, igen... állítólag úgy rajongtak a verseiért a nők, hogy állandóan ajándékokkal halmozták el. Annyi sálat, kendőt meg szappant kapott, hogy stócban állt a bejárati ajtaja előtt. Képzelterti: a sok prűd polgári családanya meg pesti kis polgárleány titokban mind az ő erotikus verseit olvasgatták a budin.

Elnök: Gondolja?

T. S.: Tudom.

Elnök (kérdően néz rá): ?

T. S.: Igen. Képzelve.

Elnök: Nos, tehát.. mit tud még elmondani? Hogy alakult a szerző pályája a kezdeti sikerek után?

T. S.: Hát elég gyászosan.

Elnök: No.

T. S.: Össevesztek a Bródyval. Elég csúnyán. A Sanyi főbelötte magát. De elcseszte, felépült. Viszont mindenki tudta, hogy a Regina, bocsánat, a Renée miatt. Amiért faképnél hagyta. Amikor összejött az Oszkárral. A Jászi Oszkárral.

Elnök: Próbáljunk meg szakmaiak maradni... hogyan befolyásolta tehát ez az életrajzi tény, trauma a művészi életútját?

T. S.: Mármint az enyémet?

Elnök (elnézően): Mármint... Erdős Renée-t.

T. S.: Jah, persze... hát hogyan? gondolhatja... Regina versei hirtelen nem kellettek egyetlen lapnak sem ezután. Minden szerkesztőségtől elzavarták, bezárultak az ajtók. Puff! Jó nagy pofára esés volt ez neki! Fel is hagyott a versírással. És megzakkant. Hirtelen nagy katolikus lett belőle, megtagadta, jujj, ifjúkori szerelmes verseit és kitalálta, hogy regényeket fog írni, és ő lesz a nagy erkölcsi megmondóember.

Elnök: Mit értsünk ezalatt?

T. S.: Ha jót akar magának, akkor semmit. Olvasta a Nagy sikolyt? Vagy a Brüsszeli csipkét? Vagy a Santerra bíborost? Nem? Hát nem sokat hagyott ki, csak pár csöpögős, felületes, erkölcs-csőszködő sztorit egy frigid úrilányról akit már a nászútján megcsal a férje, és aki ettől totál megzakkan, kitalálja, hogy soha többé nem fekszik le a férjével, érti, hogy innentől kezdve úgy élnek mint testvérek vagy jóbarátok, de akkor találkozik egy vonatúton egy színésznővel, aki megmondja neki, hogy ez faszság, bocsánat, hülyeség, egyetlen félrelépés miatt nem büntetheti a férjét egy egész életre, de a kis frigid csaj csak megmakacsolja magát, meg bele is szeret egy zongoraművészebe, akivel teljesen véletlenül hozza össze a sors, és érzi, hogy basszus, ez a pasi az, aki annyira érti őt, hogy vele talán képes lenne a szexre, de azért visszafogja magát és csak egy házi koncertjére megy el, ott viszont a pasi zongorajátékától basszus gyakorlatilag érzelmi orgazmusa lesz, elhagyja a száját a „nagy sikoly”, de aztán egy hülye pap telibeszéli a fejét, hogy ez bűn és a nő számára a nagy sikolyt egyes egyedül a gyerekszülés adhatja meg, na köszi, na mindegy, és akkor a Dóra, ez a csaj elhatározza, hogy megbocsát a férjének és

összehoznak egy gyereket, mintha ez... na mindegy, megvan erről a véleményem, szóval, vagy ott a másik regény egy negyvenes családanyáról, aki élete szerelmét egy nála évekkel fiatalabb családi barátban találja meg, húsz év házasság után ezzel a pasival tapasztalja meg életében először, mi is az az orgazmus, évekig őrült nagyokat szeretkeznek titokban, de a pasi aztán jól átdobja a palánkon mert „nézd” meg az anyját, vedd el a lányát alapon a nő lányát veszi feleségül, és erre a nő öngyilkosságot követ el, magára ereszti a gázt a pesti lakásban, miután a lány esküvőjét elrendezte és az ifjú pár épp nászúton van, de szerencsére nem sikerül neki, mert a fia, akivel valami nagyon különös érzelmi-spirituális kapcsolata van, messziről megérzi, hogy az anyja valami hülyeségre készül, és a belvárosban taxiba vágja magát, de mire hazaér, az anyja már holtan fekszik, legalább is azt hiszi, hogy meghalt, ezért előveszi a revolvért, hogy főbelője magát, mert annyira szerette az anyját és voltaképpen ő az egyetlen, aki tudta, hogy az anyja micsoda iszonyatos lelki sztorin ment keresztül, szóval épp meg akarja húzni a ravaszt, amikor a nő magához tér a gáz okozta kábultságból, meglátja, hogy mire készül a fia, és akkor, jaj, akkor összeborulnak és sírnak ők ketten (sóhajt).

Elnök: No! Milyen kimerítően ismeri ezeket a „borzasztó” regényeket!

T. S.: (zavarba jön)... hát... nos... csak felületesen... egy-két dolgot olvastam tőle, tényleg... mást igazán... semmi mást nem tudok elmondani Erdős Renée-ről (előkapja a zsebéből a mobilját, matat rajta). Elnézést, csak Mihály rámírt a WhatsAppon hogy mikorra lesz vacsora. Mennem kellene...

VIKÁR P. ISTVÁN

FGH: kapcsolat vélt és valós világ között

Gondolatok Fekete Nóra, Gabulya Márta
és Homoródi Éva közös tárlata alkalmából*

Előfordul, hogy az embernek olyan érzése van, hogy nem szükséges megszólalnia.

Három alkotót köszönhetünk a mai kiállításon, melynek – így mondanivalómnak is – kohéziós alapját három betű: FGH szolgáltatja. Három zenei alaphang, melyek szépen összecsengnek jelen kiállítótérben. Három autonóm művész, akik azon kívül, hogy munkáikkal egy, azaz három teret tesznek élhetővé – annak szakrális jellegét tudván és tiszteletben tartva –, egyéb vonatkozásokban is hasonlítanak egymásra...

MÉDIUM (Felszín)

Közös ugyanis az alkotók tevékenységében, hogy a művészetek más vidékein kalandoznak. Kerámia, textil, festészet, egymástól távol álló művészeti ágaknak tűnhetnek, a szigorúan v(éd)ett határokat azonban egyik művész sem tartja be, egyébként további művészeti ágak kedvelt médiumainak is teret engedve.

Ősi funkcióját tekintve a textil a túlélés alapanyaga, a kerámia úgyszintén, valamelyest karöltve a festészet rituális, eseményeket befolyásolni képes szerepével. A kiállított munkákon láthatjuk, miként festődik át a textil, kap a kerámia festett mázat, fotóeljárásokkal is kiegészülve, vagy a festményen miként jelenik meg a tradicionális iparműves eljárásoként ismert aranyfüst, máskor ezüst. Nemes alapanyagokból dolgozik mindhárom művész. Nincsenek szabályok. Összemosódnak a műfaji határok, közelebb engedve egymáshoz a kiállítva lett műveket.

JELTEREMTÉS (Genealógia)

Lefotózott – vagy eleve kódolt – és tárolt belső képeinket szemlélve nyilvánvalóvá válik az alkotók jelteremtő szándéka. Kicsiben, nagyban, leképezve, átírva, térben vagy síkban egyaránt felsejlik egy emblematisz jelentőségű kép. Sűrített jelentést tartalmat hordoznak a kiállított munkák, melyek több esetben korokon és kultúrákon átívelő mélységgel teszik feszültté a többnyire síkok által uralt felületeket. De ugyancsak jelként értelmezhető a néhol geometrikus tisztasággal megjelenő, máskor a természet organikus törvényeit követő plasztikák is. Személyes vonatkozású természetesen valamennyi.

SZAKMA (Hagyomány, avagy a szinonimaszótár szerint Hivatás)

* Elhangzott a kiállítás megnyitóján 2017. január 20-án a Nyíregyházi Városi Galériában.

Saját asztalánál mindhárom művész szereti betartani a hagyományos ülésrendet. Egyaránt jellemzi őket az anyag szeretete és annak tudatos, változatos használata. Ennek a mesterségbeli tudásnak köszönhető, hogy elképzeléseik alakot ölthetnek.

Külön-külön is szeretnék néhány szót szólni a kiállító művészekről.

Fekete Nóra elmúlt években készült, itt kiállított – egyébként ritkán látható – textilmunkái egységes képet mutatnak. Nyersanyaga méteráru, de nem csak ennek köszönhető munkáinak monumentális hatása.

Absztrakt világot tár elénk, ennek legitimmé válásához pedig elengedhetetlen maga az alapanyag. Papírra készülő kisméretű vázlatrajzai, sorozatai alapján készülnek munkái. Szabókrétával, ollóval és varrógéppel rajzol, formavilágában konstruktív, szubjektívitasában dinamikus-expresszív textil kollázsokat teremtve. Absztrakt festmény nincs, csak absztrakt textil, sugallják művei, számára a textil az átlényegülés eszköze, látványában az az anyag, ami a megfelelő minőségeket képviselni tudja. Nemmes textíliák ezek, az ipari alapanyagot kiegészítve bőrhatású, illetve kézzel festett részletekkel.

A Palást ősi szimbólum, egyik munkája mellett címként szerepel. Ad hoc jelleggel is utal a textilműre, a meleg, mély színekkel komponált felszín alatt azonban újabb dimenzióval tágítja a tér falait. A palást véd, elválaszt, átlényegít. Egyfajta ars poetica-ként is értelmezhető.

Fekete Nóra nem tervezi meg lépésről-lépésre munkáit. Nagyvonalúan felskiccelt tervek nyomvonalán dolgozik, munka közben hozzátesz, elvesz, átfogalmaz. Alkotói folyamatát mitikus utazásként éli meg. Szubjektív geográfiaja térképhez hasonló felületeket eredményez, vagy épp a földfelszín alatt zajló események szintere.

Ha csak két szóval kell röviden jellemeznem: Grandiózus, Hétmérföldes.

Gabulya Mártáról régóta tudjuk, nagy varázsló. Szobrászi igényességgel használja a legalapvetőbb, természet adta anyagokat, úgymint agyagot, samottot, fát (ezt kemencében égetéskor is), különböző fénoxidokat. A kerámia lehetőségeit széleskörűen kihasználja. Készít egyszerű, egyedi tárgyakat – az egyediség a látszat ellenére minden munkájára jellemző – készít sorozatokat, installációkat. „*Ringatózsa*” című lírai, a befogadót is állásfoglalásra bíró munkája jó példa erre. Olykor helyspecifikusan teszi ezt. „*Napló (részlet)*” című munkája önmaga teljességében be tudna tölteni egy kiállítóteret, sajnos csak ízelítőt kaphatunk belőle.

Technikájában alkalmazza a lapokból épített, felrakott, vagy mintázott eljárásokat, kész tárgyakról vesz le negatívot és élve a kerámia, mint anyag szimbolikájával, helyezi azt új kontextusba. Alkalmazza a szitanyomás technológiáját, a pillanatszerűség megragadására, amint azt láthatjuk „*Időkerék*” című munkáján. Félbevágottnak tűnő fogaskerék-szerű, ipari formában idéz meg egy enteriőrt, a sokszorosítás eszközével. A kerék kinyílik, a domború és a homorú felületeken tükör-szimmetrikusan rajzolódik ki ugyanazon kép, ami a felület jellegéből adódóan mégsem ugyanaz. Hasonló gondolati-formai játékot sugallnak „*Gyár-bázak*” címet viselő munkái. Noha sorozatról van szó, ragaszkodva az egyszerű, megismételhetetlen pillanat megörökítéséhez – ami a kerámia kiégetésekor valósul meg – szimmetrikusnak látszó, ember alkotta

gyárat épít lapokból. A változás, átalakulás folyamata foglalkoztatja, karöltve az örök anyaggal, a kerámiával. Munkái feszültséggel telítődnek, gondolatokat ébresztve a nézőben.

Ha csak két szóval kell röviden jellemeznem: Fanatikus, Holisztikus.

Homoródi Éva munkái ugyancsak az elmúlt évek során készült anyagból mutatnak be válogatást. Festői formanyelve ez idő alatt szemmel látható átalakuláson megy át. Transzparens festőiség jellemzi, törekedve mindig arra a legszükségesebb megnyilvánulásra – mert a minőség soha nem a mennyiség kérdése –, amiben az elképzelés hiteles formát képes öltetni.

A fény önmagában véve transzcendens jelentéssel ruházza fel műveit, festményeinek legfőbb témája. Éteri atmoszférájú felületein - ahogyan zömében kiállított munkáinak címe is mutatja, emblematis, személyes kötődésű motívumok tűnnek fel. Ismert, világot megosztó vallási jelképek, stilizált népművészeti hagyatékból átörökített szimbólumok, dekoratív ornamensek, vagy azzá alakuló épületelemek, melyek hagyományként szervesen épülnek be a festmény terébe, jól megférve egymás mellett. Konstruktív szemlélete stabil alapot nyújt műveinek. A kifejezést gazdagítják a rá jellemző változatos képkivágások, a lehetséges nézőpontok alapos mérlegelése, olykor erős térbeliséggel, máskor kollázs-szerűen egymás mellé terítve a motívumokat.

Az arany, illetve ezüst használata fokozza a transzparenciát festményein, kitágítva annak terét, de hasonló céllal használ más esetekben kézenfekvő rajzeszközöket, grafitot. Munkái – noha láthatunk dobozképeket is – sík jellegük ellenére több rétegben léteznek.

Ha csak két szóval kell röviden jellemeznem: Gótikus, Festő.

Egy harmadikkal kiegészítve pedig: Fenomenális, a szó rendkívüli értelmében.

a FELÜLET

„... egy megszokott üzenetközvetítő apparátus – a művészet – nem dekódolható üzenetet sugároz, hanem magáról a csatornáról kezd üzeneteket közvetíteni.”¹

A maga támasztotta szakmai elvárásoknak megfelelően, azt hiszem, mindhárom művész birtokolja azt A felületet, melyen keresztül kapcsolatot tudnak tartani külső és belső, vélt és valós világuk között.

¹ BEKE LÁSZLÓ: Műleírás és műelemzés. Valóság, 1972. 5. sz. 50.

BOROS GYÖRGY

In memoriam Normantas Paulius (1948–2017)

Paulius élete majdnem úgy indult, mint a kortársaié. Kalniskin városában született Litvániában, szülei tanárok voltak a helyi iskolában. Az érettségit követően a vilniusi egyemen tanult tovább: közgazdasági diplomát szerzett. Végzés után rögtön a szakmájában kezdett dolgozni egy vállalatnál; ő lett a cég gazdasági igazgatóhelyettese. Könnyen gondolhatná bárki, hogy nyugodt, sikeres élete lett, de ő egyre inkább elégedetlenné vált. Hamar felhagyott tanult szakmájával, mind inkább a természet vonzotta. E vonzalmának engedve az egykori Szovjetunió legkeletibb területére, a Kuril-szigetekre utazott. (A mai napig vitatott, hogy a terület jogszerűen a Szovjetunióhoz vagy Japánhoz tartozott-e.) Itt halászként kemény fizikai munkát végzett. Nemsokára Szibériában egy kosárlabdacsapat edzője lett, s megismerkedett a fényképezéssel.

Rendkívül felkészült litván mesterektől tanult. Nyugodtan mondhatjuk, világhírű fotósok tanították. Számomra teljesen szokatlan volt, hogy ezek a fantasztikus emberek milyen nagy szeretettel és odaadással foglalkoztak teljesen kezdőkkel is, ha észrevették bennük a tehetséget. Paulius később minden alkalmat megragadott, hogy az élvonalbeli litván fotósokat bemutassa Magyarországon. Amikor először jártam nála Nyíregyházán, a Május 1. téri lakásában, azonnal feltűnt, hogy egyáltalán nincsenek benne bútorok. Különböző méretű halmokban álltak a könyvek, az újságok, katalógusok néhány kis buddhista oltár, vagy inkább szentély között. Ami elektromossággal működött, mindössze két készüléke volt. Egy rádió és egy lámpa: ennek fényénél olvasott esténként. Azt mondta, ez nem lakás, hanem privát kulturális minisztérium. Akkortájt számunkra elképzelhetetlenül olcsó volt a szovjet villanyszámla; mesélte, ő itt *ugyanannyit* fizet... És neveltünk.

Nagyon sok mindenkivel ő ismertetett meg. Először csak a képeken keresztül, aztán személyesen is. Mindig nagy tisztelettel beszélt Vitalyus Butiriról: rendkívül szoros mester-tanítvány kapcsolat fűzte őket össze. Magam is megtapasztalhattam közvetlenségüket, amit a fotográfia kivételes szeretete táplált.

Pauliusszal éveken keresztül együtt dolgoztunk. A Nyíregyházi Fotóklub ekkoriban élte fénykorát. Rá tudtam venni, hogy teljesen amatőr tárlatokon is szerepeljen a klub kollekciójában. Megértette, hogy ha jelen van képeivel, olyan fotósoknak, akik éppen indulnak a pályán, óriási lökést ad az a tény, hogy vele együtt állíthatnak ki. Ma már nem biztos, hogy ugyanilyen intenzitással lennének képes kapacitálni...

* * *

Ha valaki végignézte volna azokat az egykori közös nagyításokat! Az előző napon bement a laborba és frissen bekeverte a vegyszereket. Átnézte a filmeket, kiválogatta, melyikről nagyítunk. Másnap, mire megérkeztem, már mindent előkészített. A litván válogatott zöld színű melegítő felsőjét viselte, ez volt a kedvenc munkaruhája. Haját nemzeti színű szalaggal fogta össze. Elővette az első negatívot és nekiláttunk. Elmondta, milyen lesz a készülő kép. Nem nagyjából, hanem részletesen. Hol, milyen tónust szeretne. Minek kell látszania, minek semmiképpen. Egyáltalán nem érdekelte, hogy amit kitalált, kihozható-e a negatívból. Az elején még megkérdeztem párszor: mégis, ezt hogy gondolod? „Én nem tudom Gyuri, de neked tudnod kell...” – válaszolta. Nem volt több felesleges kérdésem. És neveltünk.

Nagyon keményen nyomtuk órákon keresztül, de a jókedv sohasem hiányzott: folyamatosan sztorizgattunk.

Munka közben gyakran beszélgettünk a fényképezésről. „A kortárs magyar fotográfia – töprengett hajdan egy sokszerzős országos kiállítás képei kapcsán – olyan, mint egy fa. Mit egy olyan fa, amely virágba borult, és telis tele van szebbnél szebb virágokkal. Tudod, mi a baj? Miért nincsen ez rendben? Hiányoznak a gyökerek. Összesen 4-5 ember tud jó riportot készíteni. Pedig legalább a tanulás fázisában mindenkinek meg kellene próbálni. Sajnos sokan művelik így a fényképezést. Ami a litván fotókon sokkal jobban látszik, az az egymásra épülés, amit itt hiányolok...”. Ekkor még nem tudtam róla, hogy verseket is ír.

Valamikor Lengyelországban hárman csináltunk egy kiállítást. Paulius, Kenyeres Imre és én. Indulás előtt Kenyeres elárulta, kicsit elkésett az eper palántázásával, de megoldja, mert mi elvisszük a kiállítást, ő pedig megcsinálja a hiányzó kerti munkákat. Így aztán Paulius meg én, ketten zötyögtünk az igazgatói Ladával Lengyelországig. Elhelyezkedtünk a hotelban. Erre megjelent egyik vendéglátónk, és kérdezte, jó lesz-e itt, mert van nekik egy csillaggal jobb szállodájuk, s ha akarjuk, átmehetünk oda. Mondtam, hogy remek minden, maradunk. Paulius kérdezte, mi történt. – Semmi – válaszoltam – szerintem összetévesztettek bennünket valakivel... Én már elég fáradt voltam, készülődtem a lefekvéshez. Ekkor csörgött a telefon. Alig fél órája tartózkodtunk ott, gondoltam, biztosan nem minket keresnek. Paulius felvette, beszélgetett valakivel pár percig, majd szólt: két lengyel fotós van a vonalban. Kérdezték, feljöhetnének-e hozzánk, szeretnék megmutatni a képeiket. Fel is jöttek, s hajnal kettőig komoly szakmai konzultációt folytattunk. Másnap kiállítás-rendezés, majd a kollégák említették, hogy megnyitó után közönségtalálkozót szeretnének. Azt hittem, lesznek vagy öten. Erre akkora tömeg lett, alig tudtunk keresztülvergődni a termen, hogy szemben legyünk velük és válaszolhassunk a kérdésekre.

Végezetül az egyik utolsó találkozásunkról.

Kincses Károly barátunk éppen monográfiát írt Pauliusról. Úgy egyeztünk meg, elküldi nekem a kész anyagot, én kinyomtatom, s odaadom Paulónak, nézze át. Ha talál benne hibát, kijavítja. A terv az volt, hogy a korigált lapokat beszkennelem és visszaküldöm Károlynak. Szerencsére a feleségemnek éppen akadt két lyukas órája:

gyorsan bevittük a kéziratot a sóstói úti kórházba. Nevetve mondta, még szerencséje is van ezzel a betegséggel, mert mikorra tudná elolvasni a kéziratot, ha nem kellene bent feküdni. Megbeszéltük a következő találkát; ez azonban már nem jöhetett létre, mert átvitték a másik kórházba. Az ottani fertőző osztályra engem viszont nem engedtek be. Máté, Paulius fia folyamatosan tájékoztatott a helyzetről. Sajnos rossz hírek érkeztek. Aztán megtörtént, amitől mindenki félt, de senki nem hitte el. Meghalt Normantas Paulius.

Újra csörög a telefonom. Máté hív. Elhozta az osztályról apja cuccait. Köztük a készülő könyv kézírata, amit fekete filctollal gondosan javított. Szó szerint a halálos ágyán. Nemsokára megeljenik.

Ajánlom mindenkinek, mert nagyon hiteles...

Normantas Paulius a Magyar Művészeti Akadémia tagja volt, akadémiai székfoglaló előadását 2014. szeptember 26-án tartotta *A keleti népek között – Vándorlásaim Kőrösi Csoma Sándor és Robert Capa útjain* címmel

NORMANTAS PAULIUS 1983-ban magyar felesége révén költözött Magyarországra, haláláig Nyíregyházán élt. Aránylag későn, 32 évesen kezdett fényképezni. Csak hagyományos, filmes fényképezőgépet használt. Mintegy harminc fotóexpedíciójának négy alapvető iránya, illetve témája volt. 1. Finnugor népek: a 14 kis népről 1983 és 1992 között nyolc utazása alkalmából 10 ezer fotót készített. 2. Kőrösi Csoma Sándor keletkutató nyomában megtett két útja 1991 és 1993 között hat-hét hónapig tartott Pesavartól Dardzsilingig, ahol Kőrösi Csomát eltemették. Ennek hozadéka közel 100 ezer fénykép. 3. Követve Robert Capa-t (Friedmann Endrét) 2002–2003-ban Vietnámban és Laoszban fotózott. 4. 2010 és 2011 között 7 ezer fotót készített cigányokról Észak-Indiában, Radzsasztán államban, majd Kelet-Magyarország többségében romák lakta tizennégy falvában. Normantas Paulius fényképeit húsz országban háromszáz kiállításon látták az érdeklődők, expedícióiról több kötete jelent meg. Számos díjban és elismerésben részesült, 2006-ban Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki. A művész Tibet és a Himalája szerelmese volt: az 50., az 55., a 60. és a 65. születésnapját az 5180 méter magasban fekvő bázistáborban töltötte. Nem kiképzett hegymászók csak eddig juthatnak el a világ legmagasabb csúcsa felé vezető úton.

„Iskolám, bölcs inspirátorom!” Új könyv a 210 éves Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnáziumról

Az *Iskolám, bölcs inspirátorom!* című kötet a szerző, Bánszki István líraian vallomásos, lélekemelő köszöntőjével indított összeállítás. Elmélyült ismereteket közlő, fontos dokumentáció a Kossuth Lajos Evangélikus Gimnázium múltjáról, tanáiról, diákjairól, élezzemléletéről, oktatási-nevelési céljairól. Mindarról, amit Bánszki ehhez az intézményhez kötődően, mint a legendás Alma Mater egykori diákja, majd 1992-től 1999-ig, nyugdíjba vonulásáig, mint a patinás gimnázium igazgatója megélt, és fontosnak tartott megörökíteni.

A múltidéző *Hittel, bizalommal az ősi Gimnáziumban* című tömör történeti visszapillantásában az 1806-os alapítás évének kiemelése mellett más, köztük sorsfordító dátumokra hívja fel a figyelmet. Így az egyházi iskola 1948-ban bekövetkezett államosítására, az 1992-es évre, amikor az intézmény visszakerült az evangélikus gyülekezet tulajdonába.

A *felejthetetlen „Kossuth” tanúságtévői, életető literátorai* gazdag adatanyagánál érdemes ráérősebben elidőzni. Ebben az oktatási, nevelési célok megvalósulásának értékképző eredményeit bizonyítandó, egyrészt az emblematisz tanáregyenységek, másrészt a tudományok, művészetek terén később sikeres pályát futott diákok arcképcsarnokát mutatja be.

**210 éves
a város első GIMNÁZIUMA**

**Nyíregyházi Evangélikus
Kossuth Lajos Gimnázium**

A tiszteletreméltó személyek sorából néhány kiragadott név. Vietórisz József, aki az iskola tanára, majd igazgatója, filológus, költő, közéleti munkásságával is beírta nevét az annalesekbe. Porubszky Pál egy személyben volt tanár, az ifjúsági könyvtár és az önképzőkör vezetője, a Bessenyei szobor felállításának szervezője, továbbá ő indította el írói pályáján Krúdy Gyulát. Belohorszky Ferenc tanár, Bessenyei-kutató, a Szabolcsi Szemle alapító szerkesztője. Sziklay László

tanárkodása mellett irodalomtörténész-ként tanulmányokkal, könyvkritikákkal gyakori szerzője volt a Szabolcsi Szemlének. A fiatalabb tanár-nemzedékbeli-ek közül említeni meg kell Katona Béla irodalomtörténészt, a későbbiekben főiskolai oktatót, a táj irodalom többkötetes szerzőjét, Krúdy-kutatót. Bachát László nyelvészt, később főiskolai tanszékvezetőt.

A diákok között vannak, akik sokra vitték, megbecsülést, hírnevet szerezve hálták meg, igazolták vissza a Kossuth szellempallérozó műhelyének éltető erejét. Szalay Sándor Kossuth- és Állami-díjas tudós, a hazai kísérleti atomfizikai kutatások úttörője. Bernáth Zoltán tanácsvezető bíró, literátor, a Szabolcsi Öregdiákok Társaságának elnöke. Margócsy József irodalomtörténész, a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola főigazgatója. Rákos Sándor Kossuth-díjas költő, műfordító. Bory Zsolt költő, könyvtári főmunkatárs. Sipkay Barna, József Attila-díjas regény- és drámaíró. Debreczeni Tibor, a Magyar Drámapedagógiai Társaság alapító elnöke. Ratkó József József Attila-díjas költő, drámaíró, műfordító, könyvtáros. Balczó András, az öttusa sport olimpiai bajnoka. A már említett klasszikussá vált írónk: Krúdy Gyula.

A fentiek munkásságának megismerését erősítik a színes nyomdatechnikával kiemelt háttér-információk (köteteikről címlapfotók, szemelvények, a Nyírség

literátoraitól vett szállóigévé vált bölcsesetek, korabeli sajtóközlések). Ez a szerkesztési mód megjeleníti, élővé teszi a személyiségképet. A kötet sokoldalúan tájékoztat a „régmúltról”, valamint az 1992-től az Evangélikus Egyház kötelekébe visszakerült gimnázium megújodási korszakának több fontos eseményéről. Több olyan, a politikai, szemléleti irányváltással összefüggő kérdésről, melyek jótékonyan hatottak a Kossuthban folyó oktatás tartalmára, s új szint hoztak a gimnázium társadalmi-kulturális kapcsolatépítési törekvéseiben (Iskolamúzeum, Bessenyei Társaság és más kezdeményezések.)

Bánszki István az általa követett vezérelvek – keresztény életszemlélet, korszerű tudomány és erkölcsi tartás – jegyében adta közre mostani munkáját. Az *Iskolám, bölcs inspirátorom!* sűrű szövetű, információkban gazdag, olvasmányos kötet. Alapvonulatában őrizi az iskolai évkönyv típusú kiadványok jellegét, ugyanakkor a már említett szerkesztési módban, kitágítva a történeti időhatárokat, „in spiritualibus” jól szolgálja a gimnázium szellemiségének jobb megismerését.

BÁNSZKI ISTVÁN: *Iskolám, bölcs inspirátorom!* Válogatás az 1806-ban alapított Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium tanárainak és diákjainak tudományos, szépirodalmi és közéleti műveiből. Nyíregyháza, 2016, Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium, 105 p.

FUTAKY LÁSZLÓ

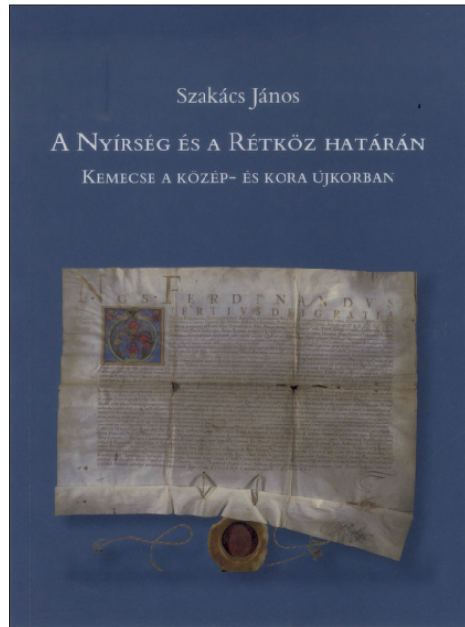
Két könyv Kemecseről

Az eltérő természetföldrajzi sajátosságokkal jellemezhető tájak találkozásánál gyakran alakulnak ki települések, amint azt az Árpád-kori település Kemecse példája is mutatja. A Nyírség és a Rétköz határán már több mint nyolc évszázaddal ezelőtt megtelepedtek az emberek Kemecse mai területén. A Rétköz nádasokban, rétségekben, állóvizekben gazdag tája és a Nyírség homokdomboságai kitűnő lehetőséget adtak a halászatra, vadászatra, a legeltetésre és a földművelésre. A három oldalról rétekkel, egy oldalról földszáncsal határolt terület ideális helyszínné vált az emberek állandó letelepedésére.

A Váradi Registrumban 1222-ben bukkan fel először a településnév Kemesa alakban. 2022-ben a 2005-ben városi rangra emelkedett Kemecse első írásos emlékének 800. évfordulóját ünnepelheti, amivel a Kárpát-medence településeinek csak kis része büszkélkedhet. A város nagy valószínűséggel honfoglalás kori.

Ez a részben igazolt feltételezés vezette a honfoglalás ezeréves emléke tiszteletére 1896. március 15-én tartott díszközgyűlés tagjait arra, hogy a helyi képviselők által megszerkesztett határozatot Kemecse múltjáról ünnepélyesen kinyilvánítsák. E napon e deklarációt az utókor számára egy erős vasládába helyezték és a községháza udvarán egy tölgyfa alá mélyen elásták.

Kemecse lelkes helytörténésze, Lucza János korábbi iskolaigazgató kutatásai motiválták a helybeli Szakács János történészt, PhD hallgatót arra, hogy feltárja a város középkor- és kora újkor történetét. E sorok

írójában van érdeklődés történeti munkák olvasására (18 éves koráig e település lakója), de régen vett olyan érdeklődéssel kézbe könyvet, mint éppen a középkor történetét bemutató jelen kötetet. A 92 oldalas könyvecske kiváló szaktudományi munka (lektora témavezetője: Bárány Attila egyetemi tanár), de ismeretterjesztő műként is jól megállja helyét. Számos hivatkozása, hat oldalas irodalomjegyzéke bizonyíték arra, hogy igen komoly levéltári kutatások előzték meg könyve megírását. Kiemelendő, hogy a kor adottságai miatt a dokumentumok nagy része latin nyelvű, ami a szerzőnek nem jelentett gondot, számos helyen közli a levéltári forrás magyar nyelvű megfelelőjét.

Kellő tisztelettel és szakmai alázattal szól Kemecse történetének első feldol-

gozójáról Kozma Sándor (1919–2002) helytörténészről, magyar-történelem szakos tanárról. Átvesszi Kozma (korosztályom kedves tanáranak) térképét, ami Kemece határrészeit mutatja be 88 határrész feltüntetésével. Erről az az emlék ötlík fel bennem, amikor ötven éve első természetföldrajz órán Borsy Zoltán docens (későbbi professzor) kétszer annyi kemecei dülőnevet tudott felsorolni, mint jómagam. Csak az óra végén árulta el, hogy ő a Nyírség kutatója.

Szakács könyvének három fő fejezete van. Az elsőben a településnek nevet adó Kemecei család történetét mutatja be a XIII–XV. században, a másodikban a XVI., a harmadikban a XVII. század történéseiről ír. A recenzens egyik megfigyelése, hogy mennyi perpatvar, békétlenség, verekedés, jószágelhajtás, jobbágyverés, mezsgyevita, vagyont növelő érdekházasság, jogtalan birtokhasználat és az említettek kiigazítani próbáló igazságszolgáltatás, bíraskodás jellemezte azokat az évszázadokat (is).

A mellékletben bemutatott Kemecei család családfája az 1300-as évek első felében indul Demeterrel és folytatódik Mihály és Miklós fiával. Kiemelhető, hogy a család tagjai jelentős közéleti szerepet töltek be a régió életében. Megbízható királpárti emberek voltak, közülük számosan fontos tisztséget töltöttek be, egyikük 1419 és 1423 között a máramarosi alispáni tisztségig jutott (Kemecei László 1604-ben Szabolcsban volt alispán). A Kemecei család a környék egyik legnagyobb földesura volt a XV. században. Apagy, Ibrány, Rád mind Kemecei birtok volt. A XVI. században a Kemecei család Habsburg Ferdinándot támogatta Szapolyai János ellenében a magyar koronáért indított harcban.

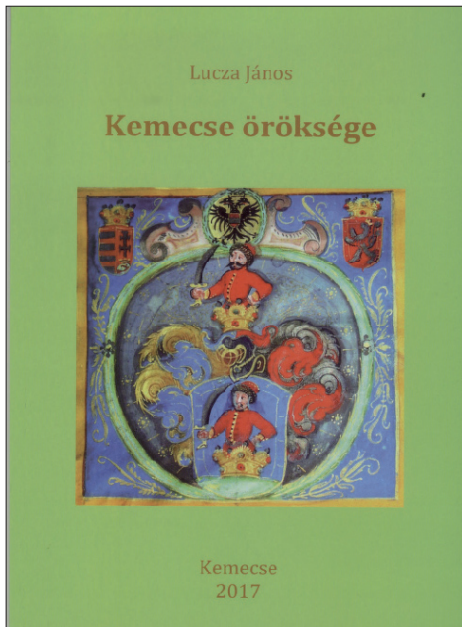
Ferdinándtól birtokokat kaptak Sényőn, Rádon és Bercelen. A Kemeceiek Szabolcs megye középbirtokos családjai közé tartoztak a XVI. század közepén. Ekkor a település lélekszámát 160 főre becsülték.

Az 1500-as évek végén a törökök által felégetett falu ilyen népességgyarapodása figyelemre méltónak tekinthető. A bécsi béke (1624) után Kemeceét Erdélyhez csatolják, a Partium részeként, s ez is jelentős szerepet játszott abban, hogy a település lélekszáma folyamatosan gyarapodott.

A XVIII. század elejére a Kemecei család férfiágon kihalt. A település életében egyre nagyobb szerepet kezdett játszani a Jósa, a Bogdányi, a Kércsi és a Megyeri család. Érdekes a jobbágyból nemessé vált Kemecei-Szabó Pál esete. Kércsi János, aki 1612–1614, 1616–1629 és 1634–1642 között Szabolcs megye alispánja volt, szabadította fel 1654-ben a jobbágyi kötelékből a jó képességű Szabó Pált, akinek nemesi oklevele szerepel a szerző könyvének borítóján.

A kötet témaválasztása, négy évszázad hozzáértő áttekintése, a mondanivaló igényes formába öntése és a nyomdai kivitelezés is dicsérhető. A korrekt hivatkozások, a szemléltetés, a mellékletek közlése jó arányérzékre vall. Biztosak lehetünk abban, hogy a könyvet nemcsak a Kemeceen lakók és a történettudomány iránt érdeklődők veszik kézbe, hanem sokan mások is.

A másik könyv szerzője Lucza János, aki a *Kemece öröksége* címet adta művének. Megemlíti, hogy kötete már a hatodik helytörténeti munka. Az 1997-ben megjelent Kozma Sándor *Kemece* című könyvet követték a település híres szülőiteiről

írt művek (Répásy Mihály 1848-as honvédtábornok, Megyeri Géza kúriai bíró, felsőházi tag és Kriston Endre egri segédpüspök). Ötödikként jelent meg Szakács János munkája. Lucza könyvét Lipők Sándor polgármester a következőkkel ajánlja az olvasók figyelmébe: „A könyv tudományos hitelességgel hasznosítja a 20 éves Helytörténeti Múzeum anyagait, a Helytörténeti Krónika írásait és a Helytörténeti Konferenciák magas színvonalú előadásait, hiszen mindháromnak a szerző az alapítója és felelős-szerkesztője. Jó szívvél ajánlom ezt a könyvet minden olvasónak, tisztelettel a szerző helytörténeti, emberi hitvallásának.”

A munka egyik leggazdagabb fejezete Az élet az őskorban címet viseli. Régészeti források bizonyítják, hogy Kemecse-Vastanyán már az újkőkorban emberek éltek, mert a kőbalta, korai magkő, obszidián pengék és egyéb leletek az emberi tevékenységek nyomai. A rézkorból és a bronzkorból még gazdagabb le-

letek kerültek elő, eszerint évezredekkel a honfoglalás előtt Kemecse már lakott helynek számított. A vaskorból már temetőket is feltártak, melyek az urnába való temetkezés túlsúlya mellett csontvázas temetkezésre utaló leleteket is mutatnak. A szarmaták és az avarok még gazdagabb leleteket hagytak az utókorra. A kötetben e korokból gazdag illusztrációs anyag tanulmányozható.

A település Árpád-kori történetével foglalkozó része a névadást Mező András és Németh Péter munkája alapján az ómagyar Keme személynévből származtatja, aki honfoglalás előtti vagy honfoglalás kori személy lehetett. Ha nem tulajdonnév a név gyökere, akkor a török nyelvben létező Keme=Csonak jelentésű szóhoz a -csi foglalkozásnév-képző járult. Ebben az esetben a helynév jelentése: csónakos, csónakkészítő vagy csónakkal szállító lehetett.

A Kemecsen élő történelmi családok kiemelkedő személyiségei között a szerző a Bodó család tagjait, Krasznai Gábort (1821–1890) 1848-as honvédszázadost, Nyíregyháza polgármesterét, Borbély Gáspárt (1829–1914) 1848-as honvédhadnagyot, földbirtokost, a Vitéz családot, Dohnál Jenő (1896–1974) gyermekorvost és Harsányi Juhász Ferencet (1915–1997) középiskolai tanárt, költőt mutatja be. A Vitéz család történetéből kiemelkedik Vitéz Ignác (1860–1937) református lelkész, aki negyven éven át szolgálta gyülekezetét, emellett példaadóan aktív közéleti szerepet játszott a község életében.

A polgárosodás utjai című fejezet a petróleumgyár és a Lang faraktár történetét elemzi, itt jut hely arra, hogy megemlítsa a község életében jelentős szerepet játszó zsidók 1944-beli elhurco-

lását (az 1941-es népszámlálás idején 309 zsidó származású ember élt Kemeccsén – HB). Ekkor csak a Derék-szerről 24 család 84 tagját deportálták. Érdekesek a „Haas-olajütő-szeszgyár-gépház-malom” műemlékről írottak és a „lóré” (lóvasút) (1915–1925) története is.

A vasút megépítése óriási lökést adott Kemeccse fejlődésének.

Az I. világháborúban 92 hősi halottja volt a községnek. Bátori Mihály (1891–1952) haditengerészként szolgált (1912–1918) az Adria-tengeren, számos vele kapcsolatos dokumentum is része a kötetnek. A vasút szerepével majdnem egyenértékű a vízügy. 1953-ban a Vízügyi Igazgatóság Kemeccsén alakította ki a kovácműhelyt, az asztalosműhelyt és a telefonműhelyt. Enyhe túlzással alig volt kemeccsei, akinek hozzátartozója rokona, ismerőse ne dolgozott volna a vízügy-nél.

A II. világháborús emlékek közül a szerző bemutatja Lipők Sándor (1922–1944) tragikus sorsát és két túlélő Szovjetunióban töltött hadifogságának viszontagságait. Debrowszky Gyula (1920–2003) tizenegy évet töltött rab-ságban és csak 1955 nyarán szabadult, Jakab Gyula (1924–2001) megúsza két és fél évvel.

A kötet végén várostörténetet, főleg intézménytörténetet olvashatunk. A köz-igazgatás átszervezése már régen sem ment vita nélkül. 1877-ben Bogdány és néhány más község a legfelsőbb hatóság-

hoz fellebbezett, hogy ha már bogdányi járásról van szó, miért Kemeccse a járási székhely. Az nem volt elég, hogy a szolgabíró Kemeccsén lakott, a megyegyűlésen szavazásra került sor, a jelen lévő 318 megyegyűlési tagból 311-en Kemeccse mellett voksoltak. Járásszékhelyi feladattát 80 éven át látta el, de 1956. február 1-jével ez a funkciója megszűnt. Újabb történelmi esélyt és lehetőséget teremtett, hogy 2013-ban Kemeccse újra járási székhellyé vált.

A gyógyszerár története 1872-vel kezdődik, a bölcsődéé 1953-tól, az OTP-é 1955-től a szülőotthoné pedig 1956-tól. Az előbbi intézmények megerősödve ma is funkcionálnak, de a szülőotthon 1994-ben bezárt, azóta időotthonként működik. Czégé Zoltán igazgató-főorvos sok ezer szülést levezetett, 1975-ben a csúcsot elérve 900 szülés zajlott le a szülőotthonban.

Lucza János kötete a szerkesztés egyetlenlenségeit nem számítva igen jól sikerült munka. Településen nem törzsökös szerző ilyen elköteleződöttségét ritkán lehet tapasztalni. Csak remélhető, hogy a következő években a 800 éves Kemeccse történetének újabb fejezeteivel ismerteti meg az olvasókat.

SZAKÁCS JÁNOS: A Nyírség és a Rétköz határán. Kemeccse a közép- és a kora újkorban. Kemeccse, 2016. Önkormányzat, 92 p.

LUCZA JÁNOS: Kemeccse öröksége. Kemeccse, 2017. Önkormányzat, 205 p.

HAJNAL BÉLA

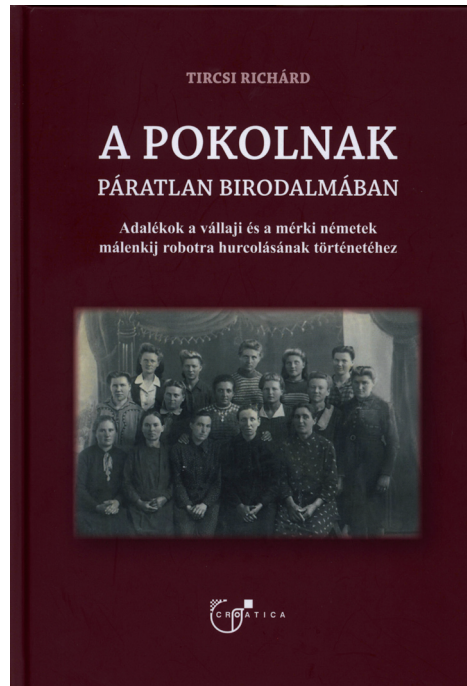
A pokolnak páratlan birodalmában

Mérki és vállaji németek a Gulágon

A szatmári tájakon 1944 októberében haladt át a front. Alighogy fellélegezhetett a lakosság annak borzalmaiból, a Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kelt 0060. számú hadparancsa meghirdette a 17–45 éves férfiak, 18–30 éves nők „malenkij robot”-ra hurcolásának parancsát. A zsidók deportálása, a 2. magyar hadsereg doni katasztrófája mellett ez volt a XX. század harmadik legsúlyosabb csapása a nemzetre.

Amíg a holocaustról lehetett emlékezni, a másik kettőről évtizedekig hallgatni kellett. A doni katasztrófa objektív bemutatására Nemeskürty István megrázó műve, a *Rekviem egy hadseregért* című munkája tette meg, 1972-ben, az első lépést. A malenkij robotra hurcoltak kálváriájáról csak suttogva lehetett beszélni, még azokban a családokban is, amelyek szenvedő alanyai voltak e szörnyűségnek. Az 1989/90-es politikai fordulat törte össze a hallgatás bilincset, jelenhettek meg a féltve őrzött naplók, visszaemlékezések, tudományos/történeti feldolgozások, szervezhetek megemlékező rendezvényeket, állíthattak gránitba/márványba vésett emlékműveket, rajtuk az elhurcoltak hosszú-hosszú névsorával.

A súlyos csapás nem járt egyedül: társult hozzá a német nemzetiségűek 1946 utáni kényszer-kitelepítése. A súlyos, kettős tragédiát elszenvedett német nemzetiségű honfitársaink iránti kegyelet szülte azt az országgyűlési és kormányhatározatot, amely január 19-et az 1945 januárjában a Szovjetunióba deportáltak és a Magyarországról 1946-ban elűzött németekre való emlékezet végett a Magyaror-

szági Németek Elhurcolásának és Elűzésének emléknapjává avatta. Ugyancsak országgyűlési határozat döntött arról, hogy november 25-én, a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások Emléknapja emlékeztessen majd a sok ezer honfitársunk kálváriájára; 2015-ben pedig meghirdették a Szovjetunióba Hurcolt Politikai Foglyok és Kényszermunkások Emlékévét.

A szatmári svábok szenvedéstörténetéről szóló első, tudományos igényű született monográfiaértékű és igényű munka a nagykarolyi Boros Ernő tollából született. A levéltári kutatómunkát és az oral history módszerét ötvöző alkotását – „*Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj*” – a debreceni Erdély-történeti

Alapítvány kuratóriuma 2003-ban II. díjjal jutalmazta; a csíkszeredai Státus Kiadónál 2005-ben megjelent kötet 2011-ben újabb kiadást ért meg.

A malenkij robotról szóló irodalom újabb gyümölcse a mérki és vállaji sváb lakosság megpróbáltatásait felidéző kötet, Tircsi Richárd munkája, *A pokolnak páratlan birodalmában* címet viselő kötet. Megszületését a Gulág Emlékbizottság támogatta, megjelenése az emlékévhez kötődik.

Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere a kötet elé írt ajánló soraiban utal arra, hogy a malenkij robot „Magyarországon a polgári lakosság tömeges elhurcolásnak és több éves szovjetunióbeli kényszermunkájának a »fedőnevévé« vált.” Az adatok hetven év múltán is megborzongtatóak: „A mai Magyarország területéről mintegy 200–300 ezer polgári lakost hurcoltak el malenkij robotra: 150–170 ezer civil férfit és fiút hadifogolyként és 50–60 ezer férfit, nőt, fiút és lányt internáltként. Közéjük tartozott körülbelül ötezer szatmári sváb. (...) az Éhezés, az embertelen, legalapvetőbb szükségleteket sem biztosító körülmények és a túlhajszolt kényszermunka következtében a deportáltak 30–40 százaléka meghalt, de volt olyan magyar település, ahol az elhurcoltak több mint 60 százaléka veszett oda.”

A bevezető tanulmány végén közölt könyvészeti anyag gazdagsága jelzi, hogy az elmúlt negyedszázadban mily bőséges irodalom született a témában. Tircsi Richárd könyve – azok sorát gazdagítva – egy kisebb régióra, két szatmári helység, Mérc és Vállaj sváb lakosait sújtó csapásra szűkítette kutatását.

A mérki római katolikus egyházközség *Historia Domusában* olvasható so-

rokkal – „az 1945. év január 3-a legfájdalmasabb napja községünknek” – indítja az előzőleg megjelöltek, majd „gyűlésbe” szólítottak keserves kálváriáját. „Mérken az indoklás az volt, hogy cipőt és sőt fognak osztani, Vállajon pedig az, hogy gyűlést fognak tartani »a falu új rendjéről» – olvasható a csalárd felszólításban. Aztán hozzátették, hogy „hozzanak mindenkinek 18 napi ételmet, meleg ruhát”. Január 6-án indult a szomorú menet Nagyvárolyba, s onnan az ismeretlenbe. „Mérkről 264 személyt hurcoltak el (159 férfit, 105 nőt, más források szerint 110 nőt és 145 férfit, azaz összesen 255 főt, de inkább az első a hitelesebb). Vállajról 214 főt (136 férfi, 78 nő), azaz összesen 478 személyt.” Egyetlen bűnük: német származásuk, német nevük.

Tircsi Richárdnak a kötet elé írt tanulmánya élénk idézi a szomorú menetet, a lágerekbe vezető út stációit, azt a kétségbeesett hangulatot, amely az elhurcoltak lelkében eluralkodott. A lágerélet mindennapjait súlyosbították az embertelen körülmények, az ártatlan emberekkel szembeni ellenséges megnyilvánulások, a súlyos, teljesíthetetlen napi norma. Voltak pozitív tapasztalataik is. „Az egyik néni (Tircsi Mária) sírva meséli: az egyik koldulás alkalmával bement a paphoz, aki egy lepényt kezdett enni. A pap odaadta az egyik felét. Miután a néni kijött, beküldte a társát, aki megkapta a másik felét” – olvashatjuk a bevezető tanulmányban. Sorsukat, helyzetüket súlyosbította, hogy másfél évig hírt sem kaphattak, maguk sem írhattak haza, szeretteiknek. Soraikban gyakran „tombolt a tífusz, dizentéria, vérhas, skorbut, sok volt a fekély és a tályog, volt, aki rühes lett.” A nehéz munka, az éhhalál szélére sodró sovány koszt, a betegségek, a súlyos, lé-

leksorvasztó depresszióba torkolló honvagy miatt széles rendet vágott soraiban a halál. „A mérki és vállaji elhurcoltak közül összesen nyolcvan háltak meg a lágerben. Ez az elhurcoltak 17 százaléka. Ezt a számot növeli az útközben és a közvetlen hazaérkezés után elhunytak száma. A Mérkről és Vállajról elhurcoltak egynegyede halt meg a deportálás következtében.” Szomorú, gyászos statisztika.

Elgondolkozhatunk azon, hogy ily súlyos körülmények közt mi adhatott/nyújthatott vigaszt számukra? A hazatértek egyértelműen és egybehangzóan állítják: „az Istenben gyökerező hit”, „a gyötrelmes évek egyetlen támasza: Krisztus”, az ima.

A szerencsés hazatérők első útja a templomba vezetett, hálát adni a megmenekülésükért. A volt foglyok ajkára némaságot parancsolt a hatalom. Azóta is megválaszolatlan maradt a kérdés: „ki felel ezekért az ártatlan szenvedőkért?” Erre keresik a választ a megemlékezések, erre a sváb községekben emelt emlékművek, emlékünnepek, erre azok a kutatások, tanulmányok, kötetek – közte a Tircsi Richárdé is –, amelyek ismeretében újra és újra kérdezhetjük: „Lehet-e újat mondani a Gulágokról?” A válasz: „Minden bizonnyal. Hiszen a pokolnak ez a méreteiben is páratlan birodalma a borzalmak kimeríthetetlen tárháza volt. Az idő múlása elhomályosítja az emlékeket, és egyre kevesebben vagyunk már, akik személyes élmény alapján számolhattunk be az ott történetekről.”

Ilyen személyes élményeket őrző naplók és visszaemlékezések segítenek abban, hogy a „robotosok” sorsa, kálváriája ne menjen feledésbe, hanem örök mementóként szóljanak a minden képzeletet felülmúló szenvedéstörténetekről.

Tircsi Richárd könyve is e szándék megvalósításához járul hozzá azzal, hogy napvilágra hozza a rejtve és féltve írott/őrzött naplókat; azzal, hogy megszólaltatja, szóra bírja a még élőket.

A naplók sorát Véber Mária Irén írása nyitja meg. A lila grafit ceruzával írott lapokat húga, Asztalos (Véber) Etelka fűzte össze s egészítette ki nővére tragikusan rövid életrajzával. Találó jellemzése: „Minden sorából süt a mély istenhit, az igaz vallásosság, az ebből fakadó optimizmus, vidámság és az erős haza szeretet.” Reszler Jánosné Heim Julianna naplóját fia, Bottyán János jellemezte, igen találóan: „Írásában nem a megalázott és megtiport lélek, hanem az éhező, fázó ember fizikai fájdalmát adja vissza.” A harmadik naplót – csodával határos szökésének történetét – Hajdú Ottóné Bársony (Baumann) Veronika írta, a kommunista diktatúra bukása után.

A naplók kérdést kérdésekre halmozva keresik, kutatják tragikus sorsuk okát: „...bűn-e az, hogy az őseinket más országból hozták és unokái igaz magyarok, akik életüket is följánlották Istennek hazájukért, Magyarországért?” Nehéz feladatra, sőt a lehetetlenre vállalkoznánk, ha híven érzékeltetni akarnánk szenvedésüket, melyek hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre mind fájdalmasabb sebet ejt rajtuk. Éhezés, sírás, dermesztő hideg, gyengülő erővel is munkára szólító robot..., testet, lelket sorvasztó honvagy..., aggodás az otthoniakért... Mindezzel mit állítanak szembe? A mély hitből fakadó, az imádságból erőt adó remény: „Csak adná az Isten, hogy még egyszer haza tudnék menni, egyszer tudnék még jóllakni, egy kis jó tejet tudnék inni. De lesz még kikelet Magyarország felett, lesz még magyar nyár, lesz még

boldog viszontlátás.” Nemcsak a maguk sorsa fáj. Az otthonról érkező levelekből megtudhatják: „...megint elzárták tőlünk Erdélyt, megint csak csonka ország lettünk”. És ott a velük együtt érző helyiek rokonszenveglesztusa is, ott a több ezer kilométeren haza menekülőket segítő kezek áldása.

Tircsi Richárd könyvének dokumentumértékét növelik a benne közölt visszaemlékezések – a megszólalók: Galambos Vendelné Jászai (Jekli) Magdolna, Gazdag (Reich) Ferenc, Freund Józsefné Somogyi (Schneider) Ilona, Marosi Józsefné Karácsonyi (Krizsán) Karolina, Szántó Ferencné Scheibli Anna, Babos Etelka, Cserfalvi (Zimmermann) Pálné Szokolcai (Solomajer) Anna, Danka Pálné Somogyi (Schneider) Mária – újabb s újabb személyes szenvedéstörténetek foglalatai. Érthető és elfogadható lenne, hogy soraikból gyűlölet, engesztelhetetlen harag sugározzék azok iránt, akik sanyarú sorsuk, szenvedéseik okozói. Emlékezéseikre mégsem ez a jellemző. Meglátják, észlelik és szavakba is foglalják a pozitív tapasztalásokat is: „Jólelkű emberek voltak, akikkel együtt dolgoztunk...”; „Jószívűek voltak az oroszok, nagyon-nagyon jószívűek (...) ha az utolsót is, egy ilyen kis darab kenyere

volt, akkor is letörte a felét, ha látta, hogy kérünk.” arról is szót ejtenek, ha a parancsnok, a *nacsalnik*, emberségesen bánt velük.

Különös dokumentumértéke a kötetnek, hogy közli a vállaji és mérki elhurcoltak névsorát és adatait, képmellékletével pedig még „személyesebbé”, hitelesebbé teszi a szenvedésekkel teli éveket.

Hogy miért kellett hetven év múltán is visszatérni erre az ezrek számára kálváriás útra? Erre az egyik túlélő szavai válaszolnak a leghitelesebben: „... hiába meséljük mi is így el, még a gyermekeink sem tudják ezt ma már úgy, mint ahogyan mi benne éltünk. Ezt el nem lehet felejteni, meg hát hiába mondjuk mi, hogy így volt, meg úgy volt, ők el sem tudják majd képzelni, hogy hogy volt.” Hisszük, hogy mégsem hiába!

E kötet segíthet/segít abban, hogy ne feledjük azt a kort, amikor tízezreket, százezreket lehetett kényszermunkára hurcolni csupán származásuk, nevük, nemzetiségük miatt.

TIRCSI RICHÁRD: A pokolnak páratlan birodalmában. Adalékok a vállaji és a mérki németek málenkij robotra hurcolásának történetéhez. Budapest, 2016. Croatica Kiadó, 278 p.

MÁRIÁS JÓZSEF

Lázadó falvak

A Korall Társadalomtörténeti Egyesület Társadalomtörténeti Monográfiák sorozatának hatodik kiadványaként, 2016 végén jelent meg Farkas Gyöngyi *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961* című munkája.

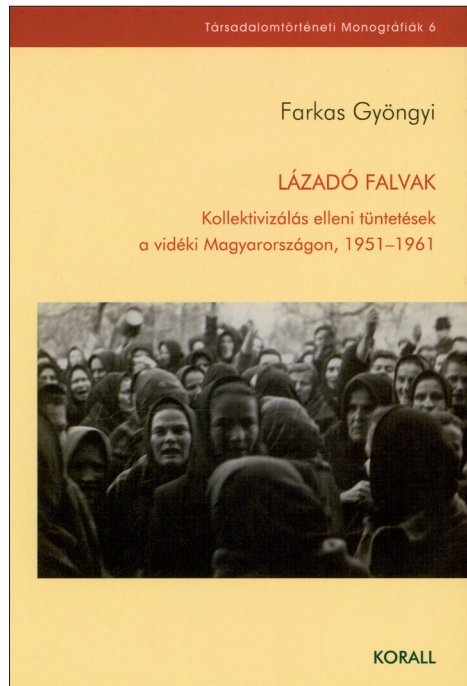
A második világháború utáni időszak történelméből ismert, hogy miként folyt a mezőgazdaság kollektivizálása, arról is tudunk, hogy a parasztság milyen egyéni ellenállási technikákkal igyekezett kivédeni a mértéktelen és igazságtalan hatalom

gyakori támadásait. A 400 oldalas kötet e korszak egy eddig feltáratlan jelenségét, az erőszakos tévesztés elleni csoportos megmozdulásokat, tüntetéseket mutatja be.

Farkas Gyöngyi, a Budapesti Mezőgazdasági Múzeum főmuzeológusa hosszú évek alatt gyűjtötte össze azokat a dokumentumokat, amelyek egy-egy település közös tiltakozó akcióiról és ezek megtorlásáról fennmaradtak. Elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában folytatott kutatásokat. Nem véletlenül járt sokszor a nyíregyházi levéltárban, ugyanis egyes kimutatások szerint a csoportos tiltakozásokban Szabolcs-Szatmár megye települései az átlag fölötti arányban vettek részt.

A korabeli közmédia egyáltalán nem tudósított ezekről az esetekről. Az állambiztonsági szolgálatok, a bíróságok és a pártszervezetek viszont annál inkább foglalkoztak velük. Az itt keletkezett dokumentumok adják a források zömét. Ezek azonban többnyire konstruált iratok, hiszen létrehozóik elsősorban abban voltak érdekeltek, hogy a veszély nagyságát kellőképpen kidomborítsák, saját fontosságukat kiemeljék, illetve hogy az egypártrendszer osztályszemléletének megfelelően megtalálják azokat a személyeket, akikre ráfoghathatják, hogy fenyegetik a népi demokráciát, s akiknek megbüntetésével példát statuálhatnak.

A résztvevők és leszármazottaik egyéni és kollektív emlékezete a hosszú hallgatásra kényszerítés után most kezd feléledni. Farkas Gyöngyi az események több szereplőjével is készített interjúkat, amelyek segítették őt, hogy a kort és a kollektivizálás menetét minél jobban

megismerje. A beszélgetések szövege tételesen nem épült be a kiadványba, a szerző azonban tervezi publikálásukat.

Az összegyűjtött dokumentumok százaiban megtalált adatmorzsákból – a forráskritika eszköztárát felhasználva – koherens történetek állnak össze, miközben a szerző gyakran megosztja olvasójával kételyeit, kifejti feltételezéseit, és nem állítja, hogy minden biztosan úgy történt, ahogyan ő leírta. Nem is az a fontos, hogy pontosan tudjuk, melyik településen mikor mi történt, hanem az, hogy Farkas Gyöngyi munkája által megismerhetjük a paraszti közösségek kollektivizálás elleni összefogását, látjuk a helyi lázadások mozgatórugóit, a hatalom elnyomó mechanizmusának működését.

Nem helytörténeti munkát lapozgattunk, hanem egy társadalomtörténeti monográfiát, amely a mikrotörténet-írás módszerét alkalmazva – a lépteket vál-

toztatva, a nézőpontot hol távolítva, hol közelítve – egy jelenséget, eseménysort mutat be. A kötet nem politika- vagy gazdaságtörténeti áttekintés, hanem az események mögé pillantva ábrázolja a társadalmi hierarchia alján lévők, az elnyomottak életkörülményeit, cselekvéseit, gondolatait.

Farkas Gyöngyi a bevezetésben kutatása elméleti hátterét, a kollektív cselekvési formákat és a rejtett, hétköznapi ellenállást elemző gazdag nemzetközi szakirodalmat ismerteti.

A jól felépített kötet első fejezete a kollektivizálás elleni egyéni védekezés formáit taglalja: az elrejtőzést, az időhúzást, a termények és állatok elrejtését. Ugyan a rémhírek terjesztése, a röplapok és falfirkák készítése, a névtelen levelek írása is titokban történt, de itt a cél már nem az egyéni veszteség minimalizálása, hanem a falu ellenállási potenciáljának megerősítése vagy a fenyegető helyi hatalom képviselőinek elbizonytalanítása, hiteltelenítése volt. A fizikai aktivitással járó, titokban elkövetett szimbolikus cselekmények sem voltak ritkák, mint például a *Termelőszövetkezeti község* táblák eltávolítása vagy éppen összehajtogatása, más emléktáblák összetörése.

A második fejezet két szatmári település, Tyukod és Porcsalma lakosságának 1951. évi tiltakozásáról szól. A csengeri járás egymás melletti két legnagyobb községében a hatalom „alkut kötött” a lakossággal, amelynek alapján a gazdák saját maguk hozhatták létre a legalacsonyabb szervezettséggel rendelkező, tehát a szovjet kolhozokhoz legkevésbé hasonlító, I. típusú termelőszövetkezeti csoportokat, Tyukodon 12-t, Porcsalmán 10-et. A vezetőket is ők választhatták meg. A csoportok létrejötte után azon-

ban a járási apparátus azonnal hozzálátott a kis csoportok egyesítéséhez, ami a termelőszövetkezeti csoportgyűléseken kiváltotta a tagság tiltakozását. Több tszcs-ben az egész tagság aláírta a kilépési nyilatkozatot. Amikor elterjedt az a hír, hogy az ÁVH a hangadókat le akarja tartóztatni, a falvakban több száz fős tömeg igyekezett tüntetéssel megakadályozni a hatóság tervét. Néhány nap elteltével, a megtorlás során 29 főt tartóztattak le. Közülük tizenegyet a Hortobágyra telepítettek ki családjukkal együtt, öt főt Kistarcsára internáltak, tízet rendőri felügyelet alá helyeztek. Három embert másfél–két éves börtönbüntetésre ítélték. A letartóztatottakon kívül még hat családot vittek el a Hortobágyra.

A harmadik fejezet az 1953 nyarán lezajlott tüntetésekkel foglalkozik. Ekkor bontakozott ki a kollektív paraszti ellenállás következő szakasza, amikor Nagy Imre lehetővé tette a kilépést a téeszekből. A miniszterelnök július 4-i bemutató beszédében bejelentette, hogy a téeszek elhagyására a gazdasági év végén kerülhet sor. A gazdák közül azonban sokan hamarabb kívántak élni a lehetőséggel. Ekkoriban a legtöbb téesztag Szabolcs-Szatmárban volt (46 ezer). Hat megyebeli településen – Aporliget, Nyírbátor, Nyírcsászári, Nyírvasvári, Biri és Barabás – szerveztek sztrájkot vagy tüntetést. Az ellenálló góccokat nagy erők mozgósításával néhány nap alatt felszámolták. Településenként egy-két embert választottak ki bűnbaknak, akiket néhány hónapos börtönre ítélték, de volt, akit 5 évre zártak el.

A talán legismertebb közösségi ellenállásról, az 1960. évi nyírcsaholyi aszszonytüntetésről szól a negyedik fejezet. Itt az asszonyok léptek fel határozottan,

nemcsak azért, mert a hatalom retorziója általában jobban fenyegette a férfiakat, hanem azért is, hogy férjüket nagyobb ellenállásra, határozottságra késztesék. A tüntetők szétzavarása után öt asszony mellett még két férfi kapott börtönbüntetést, az utóbbiak azért, mert félverték a harangokat. (A Nyírcsaholyban történetéről e folyóirat 2016. évi 1. számában jelent meg a szerző tanulmánya.)

Az ötödik fő rész a bökönyiek 1961. évi elszánt kísérletét taglalja a téesszervezés ellen. Bökönyben a lakosok nem a bekövetkezett helyzetre válaszoltak – mint ahogyan a többi esetben történt –, hanem már az agitáló brigádok érkezésének hírére elkezdtek a mozgolódást. Ennek egyik magyarázata, hogy a kádári téesszesítést több szakaszban hajtották végre országosan és Szabolcs-Szatmár megyében is. 1961 elejére már több negatív tapasztalat halmozódott fel. A helyiek azt remélték, hogy legalább ellenőrizni és szabályozni tudják az agitációs brigádok agresszív, kíméletlen, álságos tevékenységét. Az összefogás révén sikerült elérni, hogy az agitátorok csak napközben kereshették fel a parasztokat otthonukban. A tüntetések itt is akkor kezdődtek meg, amikor elterjedt, hogy a hangadókat le akarják tartóztatni, s két hét múlva akkor folytatódtak, amikor az egyik helyi lakost letartóztatták. A gumibotos tömegoszlatás eredménytelen volt, csak a megyétől kikergetett rendőri erők segítségével sikerült a lázongást megszüntetni. A kriminalizálás, a bűnösök kiválasztása itt sem maradt el. A bíróság végül 5 embert ítél el, három hónaptól egy év és két hónapig terjedő időtartamra.

Az erőfölényben lévő állami szervek néhány hét alatt mindenütt letörték a falvak lázadását, a fő bűnösöknek kikiáltot-

takat – főleg kulákokat, volt csendőröket, volt földbirtokosokat – megbüntették, börtönbe zárták. A lázadók a téesszesítés folyamatát sehol sem tudták megakadályozni.

A záró fejezetben a szerző összegzi a „hosszú ötvenes évek” idején lezajlott ellenállási formákat. Megállapítja, hogy a rejtett ellenállás mellett a kollektív akciók zöme a téesszek megalakulása után kezdődött meg. (A kivételt e tekintetben a bökönyiek jelentették.) A falvakat erőszakosan lerohanó agitációs brigádok eltávolítása után – amikor már csak néhány helyi funkcionárius végezte a felszerelések leltározását – kezdődött meg az egyéni, de a nyíltan vállalt ellenszegülés a leltározók elkergetésével vagy az elkészült dokumentum aláírásának megtagadásával. Az első téessz-közgyűléseken már együttesen követelték tagságuk megszüntetését. A közös fellépést megkönnyítette az, hogy az egyéni érdek megegyezett a csoport érdekeivel.

Az 1953-as tüntetések sajátosságaként említhető, hogy a résztvevők abban a tudatban cselekedtek, ők a kormány rendelkezéseinek, szándékának megfelelőek, csupán a kilépés folyamatát kívánják meggyorsítani. 1953-ban és 1960–1961-ben jelentős szerepe volt a mintakövetésnek, ugyanis a más településekről érkező hírek erősítették a falvak lakóinak cselekvési hajlandóságát. Egyedinek számít a nyírcsaholyi tüntetés, hiszen itt csupán asszonyok vettek részt a megmozdulásban.

Farkas Gyöngyi leírásában meglepőnek a két-három emberöltővel korábbi falusi közösségek, amelyek életében meghatározó szerepet játszottak a helyi fórumok, a templom, a tanácsháza, a kocsmá. Emellett megismerjük a helyi és

a járási tanácsi apparátusok tagjainak és a rendőrség embereinek eljárás módját. Nemes és gyarló emberi vonások, bátorság és gyavaság, kiállás és meghunyászkodás, önfeláldozás és árulás egyszerre jelennek meg a történetekben.

A kötettel a tágabb értelemben vett mikrotörténet újabb kiváló hazai monográfiával gyarapodott. Témaválasztása

eredeti, feldolgozása szakszerű, stílusa érdekes és olvasmányos. Jó szívvel ajánlom minden érdeklődőnek.

FARKAS GYÖNGYI: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961.* Budapest, 2016. KORALL Társadalomtörténeti Egyesület, 405 p.

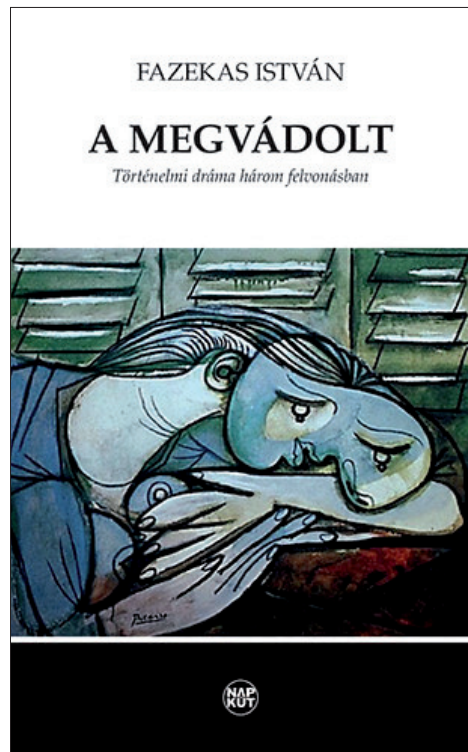
GALAMBOS SÁNDOR

A megvádolt

Fazekas István drámája Béres Józsefről

Történelmi drámát írni a közelmúltról nem könnyű feladat. Hát még úgy, ha a cselekmény középpontjában nem egy felmagasztosult államférfi vagy ellentmondásos politikus áll, hanem „csupán” egy vidéki kutató. Mégsem kérdéses, hogy valódi történelmi dráma *A megvádolt*, Fazekas István negyedik színdarabja. A Béres Csepp hányattatása mögött feltárul a hetvenes évek magyarországi szocializmusa, egy felvidéki család külön drámája által pedig a határon túli magyar értelmiség szorongatása is színre kerül.

Béres József kisvárdai kutató olyan szert alkot, amely – meggyőződése és tapasztalatai szerint – jótékonyan hat a daganatos betegekre és erősíti az immunrendszert. Egyre többen rákellenes csodaszerként keresik a cseppeket, a helyi és az országos hatalom azonban nem hajlandó érdemben foglalkozni a találmánnyal, a feltalálót kuruzslónak bélyegzi. Egy felvidéki kislányt ezzel egy időben leukémiával diagnosztizálnak. Az orvostudomány lemond róla, a szülők azonban Béreshez fordulnak segítségért. A kutató

ellen ekkor már büntetőeljárás folyik, hatóságilag megtiltották neki a készítmény terjesztését. Béres azonban – némi ví-

vódás után – a tiltás ellenére is ad nekik a készítményből. Külön szál a történetben Komlósék kapcsolata. A mellőzött költő, Komlós Sándor alkoholizmusa, a feleség, Ágika hűtlensége és a folytonos pénzhiány elválasztaná őket, de Katinka betegsége, a vele járó félelem és remény mégis összefűzi a családot. A kislány végül meggyógyul, az üldözött tudós pedig vádlói előtt igazul meg.

A folytatást tudjuk. Az 1972-ben megalkotott készítmény négy évvel később szabadalmat nyert, 1978-tól már a Herbária szaküzleteiben forgalmazták, 2000-ben pedig gyógyszernek törzskönyvezték. Fazekas István művének középontjában a Béres Csepp áll: a találmányköti össze a kisvárdai kutatót a kétségbeesett kassai családdal. Persze, többről is, másról is szól a darab. Hatalom és egyén, törvény és erkölcs, szabadság és felelősség, lehetőségek és korlátok örök konfliktusáról. A cselekmény – a díszletek és jelszavak változtatásával – játszódhatna bármikor, nem csak a szocializmus idején. Akár napjainkban is. A korlátolt politikusok, fafejű bürokraták és a belterjes „szakmai körök” soha nem könnyítették meg a szabadon alkotó ember helyzetét.

Itt azonban álljunk meg egy rövid kitérőre. Béres József, lehetőségei szerint, együttműködött az orvosokkal, soha nem mondta a betegeknek, hogy hagyományos kezelés *helyett* szedjék a cseppeket, és eleinte anyagi haszna sem származott belőle. A klinikai vizsgálatok pedig igazolták őt: ha nem is a rák ellenszerét találta fel, de egyértelmű bizonyítást nyert, hogy a Béres Csepp jótékonyan hat az emberi szervezetre, az immunrendszer erősítésével segíthet kisebb-nagyobb betegségek leküzdésében. De tegyük fel a költői kérdést: ha manapság – nemes

szándékkal vagy haszonvágyból – előáll valaki, és egészségügyi képzettség nélkül azt állítja, hogy rákellenes szert alkotott, az internet népe pedig terjeszteni kezdi igazát az összeesküvő gyógyszerlobby ellenében, esetleg néhány celeb is mellé áll – a „hivatalos” orvostudomány nem ugyanúgy viszonyul-e hozzá, mint a hetvenes években Béreshez? És azt se feledjük, hogy akkoriban a táplálékkiegészítő szereknek még híre-hamva sem volt Magyarországon. A mából visszanézve tehát valamennyire érthetőek a korabeli aggályok.

A szerző osztott színpadra írta a darabot. Béres laboratórium-lakása, hivatali szobák, kórtermek és egy kassai értelmiségi lakás között oszlik meg a figyelem. Van, hogy párhuzamos a játék, máskor csak egy helyszínre fókuszál. Ez a megoldás feszítő ellentéteket eredményez, és gyors váltásokat tesz lehetővé. A dialógusok gördülékenyek, a szerzői utasítások kellően részletesek. Minden feltétel adott tehát a színpadi sikerhez.

A megvádoltat Béres címmel először 2016. február 26-án mutatta be a budapesti Új Színház. A címszerepet Koncz Gábor alakította, a darab rendezője Kerényi Imre. Az előadásban új, a könyvben még nem szereplő jelenetek is helyet kaptak, például Béresné Katalin (Esztergályos Cecília) monológja, komikumteremtő ki- és beszólások, zene és tánc. A poénok többsége – a közönség reakcióiból ítélve – működik, de vannak nehezen magyarázható túlzások is, például amikor revüszínpaddá változik a tér, és mozgalmi dalok ütemére bevonulnak a különböző rangú szocialista káderek, amikor Rózsa elvtársnő dalra fakad („*Úgy szeretnék Aczél Györggyel kefélni...*”), vagy amikor Karel Gott hangján felcsendül a *Lady*

Karneval, hogy a rendező szavára hirtelen elhallgasson...

Kerényi Imre láthatóan a szocialista rendszert állítja szembe a tisztességes tudós alakjával. A koncepció vitatható, de érthető és elfogadható. A Béres-ügy túlnő a rendszer keretein, de – térben és időben – hozzá is tartozik. Hogy mi baja a hatalomnak Béressel, azt Rózsa elvtársnő így foglalja össze: „*Béres elvtárs! Én elbűszöm a maga jó szándékát. De az a tudományban kevés. Én elbűszöm a tudását is. De a szocialista tudományban a tudás is kevés. A szocialista tudomány intézményesített tudomány. Nem érti? A szocialista tudomány, hogy mondjam önnek?, nem gyerekjáték, na! Megvannak a maga keretei.*” Erre Béres frappáns válasza: „*Úgy látom, a korlátai is.*” Tény, hogy ezek a korlátok is hozzájárultak Béres vesszőfutásához. A címszereplő a korlátokat át akarja lépni, a határokat azonban nem hajlandó. Ha elfogadja Aczél elvtárs ajánlatát, pénzt és világlévelet kapna. Bárhol letelepedhet, bárhol kutathat, és még csak disszidensnek sem minősül: évente hazalátogathat. A kor viszonyai között ez elég nagyvonalú ajánlat, Béres azonban visszautasítja: „*A hazám nélkül mindenütt koldus a becsületes nevem.*” (Lelket melengető anakronizmus, amikor kiművelt emberfők sokasága hagyja el az országot könnyebb megélhetés reményében...)

A dráma és az előadás legjobban kidolgozott karaktere az Ügyész. Egyszerre karrierista és lelkiismeretes, jogtisztelő és igazságkereső. Mindent megtesz azért, hogy – a hatalmi igényeknek eleget téve – bizonyítékot találjon Béres ellen, bizonyítékokat kreálni azonban nem hajlandó. Vívódó, drámai jellem, akinek – ez már a darabból nem derül ki – komoly szerepe lesz abban, hogy Béres dolgozhat tovább, a cseppek pedig igazolást nyernek.

A Béres Csepp sikertörténete a szellemi élet képviselőinek is köszönhető: a költő Nagy Lászlónak, Ratkó Józsefnek, vagy a Béres Józsefről dokumentumfilmet készítő Kósa Ferencnek. A készítményt előállító vállalkozás ma már bőven tud költeni reklámra, gazdasági szempontból tehát nincs szüksége az irodalmárok támogatására, mégis: az előbbi névsorból nem hiányozhat Fazekas István sem, aki drámájával irodalmi hőssé emelte Béres Józsefet. Megérdemelten. A drámához előszót író Kaiser Lászlót idézve: „*mivel a feltaláló, nem törődve a hatalom szorításával s fenyegetésével, a szókratészi belső hangnak és a krisztusi parancsnak engedelmeskedik: életgyőztessé magasztosul, a topogó megalkuvás helyett az egyetlen utat választja, az igazság tövise és csatakos ösvényét.*”

FAZEKAS ISTVÁN: A megvádolt. Történelmi dráma három felvonásban. Budapest, 2015. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 77 p.

VÉGHELYI BALÁZS

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, valamint a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének Történettudományi Intézeti Tanszéke helytörténeti pályázatot hirdet „*Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből*” címmel.

Javasolt témáink:

1. *Személyes és családi emlékek az 1947-es magyar–csehszlovák lakosságcsereéről.*
2. *A protestáns egyházak története a reformáció 500. évfordulójára emlékezve.*
3. *Falusi, városi iskolák, egyházközösségek, kulturális, szabadtéri és karitatív tevékenységek folytató egyesületek, társaságok és intézmények (könyvtárak, mozik), valamint üzemek, térszerek története, továbbá jeles személyek életrajza.*
4. *Emlékképek családom, településem életéből – fényképek, képeslapok, régi újságok, személyes iratok és emlékek alapján.*
5. *Az első és második világháború hatása településem életére (emberi és anyagi veszteségek) – fotók, naplók, levelek és a hozzájuk fűződő emlékek alapján.*
6. *Családom sorsa az 1940-es, '50-es, '60-as években – visszaemlékezések.*
7. *A rendszerváltás hatása a családom, településem életére.*
8. *Az anyagi és szellemi kultúra változása az 1867-es kiegyezés hatására, különös tekintettel az építészeti emlékekre.*
9. *Kállay Miklós (1887–1967) megyénkkel kapcsolatos tevékenysége.*

Szívesen fogadjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázni 10–30 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman 12-es betűnagyság), nyomtatásban meg nem jelent dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források leelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alaki szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

PÁLYADÍJAK:

1. díj: 35 000 Ft
2. díj: 30 000 Ft
3. díj: 25 000 Ft

A pályaműveket 2017. szeptember 1-ig postán, illetve lehetőség szerint elektronikus úton is kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz., e-mail: szszbml@mnl.gov.hu vagy kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu). Bővebb információ Kocsis György levéltári könyvtárostól kérhető a 42/414-313-as telefonszámon vagy e-mailben.

A fenti címre elektronikus formában megküldött pályamunkákat honlapunkon a szerző engedélyével (www.szabarchiv.hu) közzétesszük.

A pályázatok értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2017. szeptember 28-án, a XXIV. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon lesz.

500 Ft

